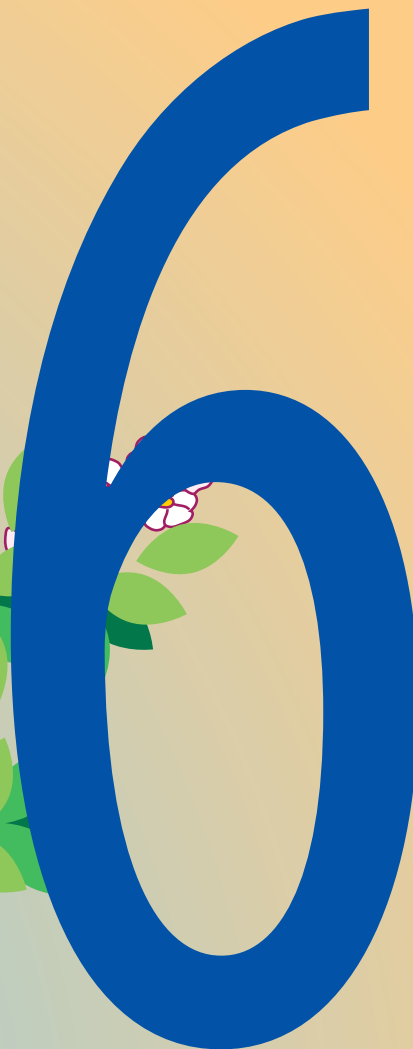

УКРАЇНСЬКА МОВА

Інна Літвінова

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної
середньої освіти**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки
України

Харків
Видавництво «Ранок»
2023

УДК 811.161.2(075.3)

Л64

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 08.03.2023 р. №254)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до модельної
навчальної програми «Українська мова. 5—6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна)

Ілюстрації художниці *Софії Салецької*

Літвінова І. М.

Л64 Українська мова : підруч. для 6 кл. закл. загал. се-
ред. освіти / І. М. Літвінова. — Харків : Вид-во «Ранок»,
2023. — 288 с. : іл.

ISBN 978-617-09-8194-3

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-617-09-8194-3

© Літвінова І. М., 2023
© Салецька С. С., ілюстрації, 2023
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2023

Любі шестикласники та шестикласниці!	7
Навігатор	8
Розділ 1. Краса та багатство української мови	8
§ 1. Краса звучання української мови	9
§ 2. Багатство української мови	18
§ 3. Інформація. Види та джерела інформації	29
Підсумки та саморефлексія	33
Розділ 2. Будова слова. Орфографія	34
§ 4. Будова слова. Корінь слова. Спільнокореневі слова й форми слова	35
§ 5. Незмінні й змінні слова. Основа та закінчення	41
§ 6. Корінь, суфікс, префікс	45
§ 7. Написання префіксів З-, ЗІ-, С-	49
§ 8. Написання префіксів РОЗ-, БЕЗ-	51
§ 9. Написання префіксів ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-	54
§ 10. Правила написання букв Е, И, І в іменникових суфіксах	57
-ЕЧОК- чи - ИЧОК-? -ЕЧК- чи -ИЧК-?	57
-ИНН(я), -ІНН(я) чи -ЕНН(я)?	59
§ 11. Букви Е, О, И в прикметникових суфіксах	62
-ОВ- чи -ЕВ- (-ЄВ-)?	62
Правопис суфіксів у прикметниках зі значенням належності	64
-ИЧН-, -ІЧН- чи -ЇЧН-?	66
§ 12. Антонімічні префікси й суфікси	68
§ 13. Складні слова	71
Підсумки та саморефлексія	75
Розділ 3. Словотвір. Орфографія	76
§ 14. Словотвір. Твірне слово	77
§ 15. Основні способи словотворення	80
Префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний	
способи словотворення	80
Безафіксний спосіб словотворення	83
Складання слів або основ. Абревіатури	84
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	88
§ 16. Правопис складних слів разом, з дефісом, окремо	91
Написання слів із ПІВ	94

§ 17. Зміни приголосних при словотворенні.....	96
Особливості творення іменників із суфіксами -СТВ(о), -ЗТВ(о), -ЦТВ(о) та прикметників із суфіксами -СЬК-, -ЦЬК-, -ЗЬК-	96
Особливості творення іменників за допомогою суфікса -ИН(а) від прикметників на -СЬК(ий), -ЦЬК(ий)	99
§ 18. Словотвірний ланцюжок. Словотвірний розбір слова.....	101
Підсумки та саморефлексія	103
Розділ 4. Морфологія. Орфографія	104
§ 19. Загальна характеристика частин мови	105
§ 20. Самостійні частини мови: загальна характеристика.....	108
§ 21. Службові частини мови	110
§ 22. Вигук	115
Розділ 5. Іменник	116
§ 23. Іменник як частина мови	117
§ 24. Велика буква та лапки у власних назвах.....	123
§ 25. Рід іменників. Іменники спільного роду	129
§ 26. Число іменників.....	133
§ 27. Відмінки іменників	138
§ 28. Кличний відмінок.....	140
§ 29. Відміни та групи іменників	143
Поділ на групи іменників I та II відмін.....	146
§ 30. Відмінювання іменників I відміни	148
§ 31. Відмінювання іменників II відміни	152
Поділ на групи іменників II відміни з кінцевим -Р	155
Закінчення -А/-Я та -У/-Ю в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни.....	156
Закінчення іменників II відміни в кличному відмінку однини	159
Закінчення іменників II відміни в родовому відмінку множини	160
§ 32. Відмінювання іменників III відміни	162
Відмінювання іменників III відміни в однині	162
Відмінювання іменників III відміни у множині	163
§ 33. Відмінювання іменників IV відміни	165
§ 34. Відмінювання іменників, що мають форму лише множини	167
§ 35. Рід незмінюваних іменників.....	169
§ 36. Творення та відмінювання імен по батькові. Відмінювання прізвищ іменникового типу.....	173
§ 37. НЕ з іменниками	179
§ 38. Правопис складних іменників.....	181
Підсумки та саморефлексія	183

Розділ 6. Прикметник	184
§ 39. Прикметник як частина мови	185
§ 40. Групи прикметників за значенням	190
§ 41. Ступені порівняння якісних прикметників	196
§ 42. Відмінювання прикметників	201
§ 43. Відмінювання прізвищ прикметникового типу	206
§ 44. Творення прикметників. Написання -Н- і -НН- у прикметниках	208
§ 45. Написання НЕ з прикметниками	214
§ 46. Написання складних прикметників разом і з дефісом	216
Підсумки та саморефлексія	219
 Розділ 7. Числівник	 220
§ 47. Числівник як частина мови	221
§ 48. Розряди числівників за значенням	224
§ 49. Розряди числівників за будовою.	
Написання складних і складених числівників	227
§ 50. Відмінювання числівників	230
§ 51. Узгодження числівників з іменниками	240
§ 52. Правильне вживання числівників на позначення дат і часу	245
Підсумки та саморефлексія	249
 Розділ 8. Займенник	 250
§ 53. Займенник як частина мови	251
§ 54. Розряди займенників за значенням та особливості відмінювання	255
Особові займенники	256
Присвійні займенники	259
Зворотний займенник <i>себе</i>	262
Питальні й відносні займенники	264
Заперечні й неозначені займенники	268
Вказівні й означальні займенники	272
Підсумки та саморефлексія	277
 Повторення вивченого	 278
§ 55. Будова слова. Словотвір. Орфографія	278
§ 56. Морфологія. Орфографія	282

Любі шестикласники та шестикласниці!

Ми дуже чекали зустрічі з вами цього навчального року. Знаємо, що в п'ятому класі ви дізналися багато нового. Зокрема, умієте розрізняти лексичні одиниці та правильно їх застосовувати в мовленні, знаєте секрети милозвучності української мови та правила орфоєпії (згадайте улюблені скоромовки 😊). Деякі правила правопису теж вам уже відомі (до речі: *пицца* чи *піца*? 😊). Ви вже знайомі зі структурою речення та вмієте ставити розділові знаки 😊.

Цього року пропонуємо зробити ще кілька важливих кроків до грамотного мовлення й ефективного спілкування. У підручнику ви знайдете нову цікаву інформацію про будову слова, способи словотворення, частини мови та багато вправ для закріплення необхідних мовних навичок. Аби вам легше було орієнтуватися на сторінках, уважно ознайомтеся з навігатором.

Під час навчання ми працюватимемо з текстами різних стилів і жанрів. Це художні твори, статті з інтернет-сайтів, дописи сучасних блогерів тощо. Удосконалимо навички роботи зі словниками різних типів і продовжимо укладати свій словничок.

Нам дуже важливо, аби ви застосовували набуті знання в повсякденному житті, тому тексти вправ у кожному розділі об'єднуємо цікавою для обговорення темою. Підручник має інтернет-підтримку: ви зможете послухати або подивитися запропонований для роботи матеріал, виконати інтерактивні вправи й тести через к'юар-коди (QR-коди).

Пропонуємо цікаві творчі завдання, щоб дати простір для вашої фантазії. Раді бути з вами в цій подорожі! Щиро бажаємо успіхів!

Навігатор

У такий спосіб оформлені правила й інформація про мову, яку **потрібно запам'ятати**.

Пам'ятки й інструкції

■ Так будуть оформлені **пам'ятки й інструкції**.

Про що говорять слова

■ У рубриці «Про що говорять слова» ви знайдете різні цікавинки про лексику української мови.

Проект!

■ У цій рубриці ви отримаєте проєктні завдання, щоб виконати їх у групах або індивідуально.

Вправи впізнати легко, адже всі вони починаються зі слова **Вправа** 😊.

А особливості цих вправ показані такими позначками:

вправа на повторення й актуалізацію

вправа з аудіосупроводом

робота в групі або в парі

створюємо свій словничок

завдання на вибір

Розділ 1

Краса та багатство української мови

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Ми поміркуємо, у чому полягає краса звучання української мови.
- З'ясуємо, які є звукові повтори.
- Розглянемо, що таке ритмічність мови та мелодика.
- Згадаємо правила милозвучності української мови.
- Дізнаємось, у чому закладено лексичне, фразеологічне, морфемне та граматичне багатство нашої мови.

А також поговоримо про те, чим і ким може пишатися наша країна.

§ 1. Краса звучання української мови

Вправа 1

1. Розгляньте колаж на попередній сторінці, опишіть, що ви на ньому бачите.
2. Якою темою об'єднані ілюстрації? Доберіть назву до цього колажу. (Вам відоме слово *колаж*? Поясніть його значення. Якщо ні, з'ясуйте та запишіть до свого словничка).
3. Якими зображеннями ви б доповнили колаж?
4. Чи згодні ви із твердженням «Українська мова — краса та гордість українців»? Поясніть свою думку.
5. Яку ілюстрацію ви дібрали б до цього твердження? Якщо хочете, намалюйте свою.

Вправа 2

1. Оберіть характеристики української мови, обґрунтуйте свій вибір.

Розмаїта, правдива, рідна, жива, промениста, лагідна, мелодійна, дотепна, ніжна, мила, барвиста, співуча, модна, влучна, багата, актуальна, прекрасна, гарна, росяниста, пишна, веселкова, красна, чиста, щира, джерельна.

2. Доповніть перелік своїми прикладами та складіть із ними речення.

Зразок: *Українська мова сучасна, тому що...*

3. Пригадайте, до якої частини мови належать наведені слова.

Вправа 3

1. Прочитайте виразно вірш Івана Малковича.

Свічечка букви «ї»

Хай це можливо і не найсуттєвіше
але ти дитино

покликана захищати своїми долоньками

крихітну свічечку букви «ї»

а також

витягнувшись на пальчиках

оберігати місячний серпик
букви «є»
що зрізаний з неба
разом із ниточкою
бо кажуть дитино
що мова наша — солов'їна
гарно кажуть
але затям собі
що колись
можуть настати і такі часи
коли нашої мови
не буде пам'ятати
навіть найменший
соловейко

тому не можна покладатися
тільки на солов'їв дитино.

2. Доведіть, що це текст, визначте його головну думку.
3. Яке враження справив на вас вірш? Як відображено його ідеї та образи на ілюстрації?
4. Обговоріть, як ви можете захистити нашу мову.
5. Коротко запишіть свої міркування (2—3 речення).
6. Порівняйте свої коментарі з віршем, який ви прочитали. Які відмінності ви помітили?

Ритмічним називають процес, у якому відбувається рівномірне чергування елементів. У мові це можуть бути звуки, склади, слова, речення тощо.

Ритмічність мови найлегше помітити в поетичному тексті: чергування наголошених і ненаголошених складів, рядків різної довжини тощо. Але й прозові твори, а також наше повсякденне спілкування в усній формі є ритмічними.

Проект!

Об'єднайтесь у дві групи та підготуйте виступи на тему «Краса та гордість України» (українська поезія, сучасні музичні гурти/виконавці/виконавиці, українські народні пісні). Форми проведення: декламування віршів, музичний номер, доповідь із використанням музично-поетичних елементів тощо. У своїх виступах продемонструйте красу звучання української мови та її багатство.

Вправа 4

1. Прочитайте початок казки, розміщеної на сторінках соцмереж.

17:25

    93%

Воронина вечеря

Ворона вперше взялася варити вечерю.
Внесла велике відро води, всипала в воду вівсянку.
Варила-варила, вирішила виявити винахідливість:
влила вершки, вкинула вчорашній вінегрет.
В відрі вирувало.
Ворона вертілася всюдибіч: витягла високоякісну вермішель, відкрила вишневе варення, відщипнула вісімнадцять виноградин, відламала восьмушку ванілі.
Все вкинула, вимішала...
Вариво видалось вельми вегета-ріанським.

(За Світланою Лукашовою)

2. Яка особливість цього тексту найперше впадає в око? Пригадайте, які звуки може позначати літера *в*. Знайдіть і випишіть слова, у яких за правилом милозвучності [в] варто замінити на [у].

3. Цей текст прозовий чи поетичний? Доведіть свою думку.
4. Виконайте завдання на вибір. Складіть і запишіть текст (до 4 речень), у якому:
 - всі слова починаються з однієї літери;
 - рівномірно чергуються наголошені й ненаголошені склади;
 - рівномірно чергуються слова з різною кількістю складів (наприклад, одно-, дво- й трискладові).

Ще однією ознакою звучання мови є її **мелодика** — підвищення чи зниження голосу під час вимови фрази, що надає мовленню різних відтінків і дозволяє уникнути монотонності. Українська мова відзначається наспівною мелодикою, оскільки нашій мові властива виразна повнозвучна вимова голосних і приголосних звуків.

Вправа 5

1. Перейдіть в електронний додаток, послухайте та виразно прочитайте уривок із поезії Миколи Вінграновського. Які закономірності щодо підвищення та зниження голосу під час вимови фраз ви помітили?
2. Проаналізуйте текст першої строфи, промовте звуки, які повторюються.
3. Поміркуйте, для чого автор використав повтори цих звуків.
4. Що нагадують звуки, позначені виділеними буквами?
5. Чого надають тексту повтори звуків наприкінці рядків?
6. Знайдіть повтори звуків у всьому тексті.

Ознакою текстів художнього стилю, перш за все поетичних, є звукові повтори різних видів. Вони увиразнюють мовлення, надають йому особливого звучання.

Повторюватися можуть однакові голосні чи приголосні звуки на початку або наприкінці слів, рядків чи речень твору (згадайте текст про ворону із вправи 4).

Різновидом звукових повторів є **рима** — співзвучність закінчень віршованих рядків (*очі — ночі, гриміти — квіти*). Риму спостерігаємо здебільшого в поетичних текстах, хоча й не всі вірші є римованими.

Підсилюють виразність мовлення також звуконаслідувальні слова, що відображають звуки реальної дійсності: *туп-туп, ку-ку*.

Вправа 6

1. Доберіть із запропонованих слова, що римуються. Запишіть їх парами.

2. Доберіть власні приклади римувань. Пограйте в гру «Хто більше?».
3. Складіть невеличкий віршик, використовуючи дібрані рими, запишіть його.

Вправа 7

1. Рими часто використовують для дражнілок. Навіть відомі письменники їх люблять. Прочитайте кілька дражнілок Івана Андрусяка з книги «Абетка-прозивалка (дівчачий варіант)».

Хлопчик Йосип
маму просить:
— Забери мене зі школи!
Там такі страшні дівчатка —
ще заколками заколять...

Доки йшов до школи Ромчик,
планував лише погромчик,
а прийшов — і напролом
справжній влаштував погром!

Якову ніяково —
всі шукали Якова,
а він хвилювався,
що не заховався.

2. Але насправді дражнілки можна використовувати для того, щоб запам'ятати імена та прізвища нових знайомих, наприклад:

Настуня — красуня, Ткач — силач.

Об'єднайтесь у пари й придумайте одне для одного такі позитивні «дражнілки».

Вправа 8

Пригадайте звуконаслідувальні слова, якими ми позначаємо звуки, що створюють звірі та птахи. Ознайомтеся з інформацією в рубриці «Про що говорять слова» на с. 16—17. Розкажіть, що нового ви дізналися.

Вправа 9

1. Пригадайте, що називається милозвучністю. Як утворено це слово?
2. Оберіть зі списку відомі вам засоби милозвучності української мови.
 - Уподібнення звуків;
 - паралельні форми прийменників *у/в/уві, з/зі/із*;
 - наявність різних частин мови;
 - паралельні форми сполучників *і/й/та*;
 - різні розділові знаки;
 - спрощення в групах приголосних.
3. Згадайте інші засоби милозвучності, запишіть їх.

Вправа 10

1. Пригадайте, що таке уподібнення звуків. Поміркуйте, чому це явище так називається.
2. Поясніть основні випадки уподібнення приголосних.
3. Прочитайте слова, дотримуючись правил орфоепії української мови.
Світанок, полегшення, навчається, здібний, футболіст, книжка, смієшся, вогко, безжурний, Вітчизна, снідати, розповідь.
4. Випишіть слово, у якому не відбувається уподібнення приголосних. Виконайте його повний фонетичний аналіз.

Вправа 11

Запишіть під диктування слова, поясніть відмінність звучання та написання.

Вправа 12

1. Пригадайте, що таке спрощення. Чому це явище має таку назву?
2. Що означає фраза «спрощення закріплене на письмі»?
3. Запишіть словосполучення, заповнивши, де потрібно, пропуски.
Цього тиж..ня, корис..на порада, студен..ське місто, хвас..нути новим смартфоном, гіган..ські хвилі, учас..ник

змагань, швидкіс..ний мотоцикл, контраст..ні кольори, облас..ні змагання, щас..ливі діти, мас..на піца.

4. Поясніть орфограму.

5. Підкресліть іншомовні слова. Пригадайте, які правила їхнього правопису ви знаєте.

Вправа 13

1. Послухайте скоромовки. Прочитайте їх, дотримуючись правил української вимови.

Кропивницькі паляниці зі смаком полуниці продають у крамниці біля Укрзалізниці.

Стриб-стриб-стриб — підстрибує по стерні рідня: перепілка, перепел, перепеленя.

У чотирьох черепашок четверо черепашенят.

2. Запишіть свою вимову на диктофон, послухайте й оцініть за критеріями:

- виразна повнозвучна вимова голосних і приголосних;
- правильні наголоси;
- тверда вимова шиплячих приголосних;
- правильна вимова уподібнень приголосних.

Вправа 14

Запишіть, дотримуючись правил милозвучності.

Вимушений *іти/йти*, зустрінемося *удень/вдень*, жити *у/в* Одесі, бути *у/в* дорозі, пошукай *у/в* інтернеті, *і/й* я так думав, зустрінемося *у/в* Львові, яка *у/ввічлива* дівчинка, привітання *з/зі/із* святом.

Про що говорять слова

Українські коти нявкають. Свині рохкають. Поросята кувікають. Гуси гелготять, гегають чи джеркотять. Ворони крякають або каркають. Кури сокотять або кудкудакають.

Качки кахкають. Соловейко тьохкає, а сороки скрекотять. Горобці цвірінькають. Жайворонки, ластівки, щиглі щебечуть. Їжак чмихає. Коні іржуть. Жаби квакають і кумкають. Великі собаки гавкають, а цуценята дзявкають (як і лисиці)... *(Із соціальних мереж).*

Вправа 15

1. Розгляньте малюнки сучасного українського художника Нікити Тітова із серії «Колискова». Дайте відповіді на запитання.

- Що й кого зображено на першому малюнку? А на другому?
 - Що спільне у двох малюнків? Що їх відрізняє один від одного?
 - Чим ці малюнки особливі, на вашу думку?
 - Які відчуття, думки вони викликають? Чи різняться ваші враження від двох малюнків? Чому?
2. Напишіть твір-опис за двома малюнками. Висловіть думки та почуття, що вони у вас викликали. Доберіть до тексту заголовок.

Вправа 16

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника. За потреби скористайтесь підказками.

§ 2. Багатство української мови

Вправа 17

- Прочитайте діалог двох друзів.
 - Мої вітання, Іванку!
 - Приветікі!
 - Так давно не бачилися! Як твої справи? Як відпочив улітку?
 - Норм!
 - А ми з батьками подорожували Україною. Я побачив стільки неймовірних мальовничих міст! Хочеш, розкажу?
 - Ага!
 - Тільки я зараз біжу на заняття з англійської. Зустріньмося пізніше?
 - Тю...
- Поміркуйте, чим відрізняється мовлення хлопчиків. Чиє мовлення вам подобається більше? Чому?

Лексичний склад української мови налічує дуже багато різних слів, що дозволяє передавати будь-яку інформацію зрозуміло, цікаво й вишукано. Ми маємо велику кількість синонімів, архаїзмів, історизмів, неологізмів, діалектизмів тощо. Таке розмаїття мовних одиниць дає підстави говорити про лексичне багатство української мови.

Вправа 18

- Поясніть значення слів, за потреби скористайтеся довідкою.

Пантофлі, голічерева, ятка, достоту, кебета, знічев'я, ватра, далєбі, літепло, світлина, ремствувати, серпанок, талан, філіжанка.

Довідка: легка прозора тканина, догори животом, фотографія, справді, здібність чи вміння, чашка, тепла вода чи щось тепле, розум, нарікати, від нічого робити, м'які кімнатні туфлі, вогнище, саме так, легка будівля для тимчасового користування.

2. Нові для вас слова запишіть у ваш «Словничок незнайомих слів».
3. Чи маєте ви улюблені слова? Що вони означають?
4. Складіть речення з кількома словами із вправи на ваш вибір.

Вправа 19

1. Прочитайте сполучення слів.

Береги книжки, активна програма, телефон завис, заблокувати екран, зарядка для планшета, розв'яжіть рівняння, активне вікно на моніторі, документи в папці на моєму робочому столі.

2. Пояснить, що означає кожне сполучення.
3. Поміркуйте, у прямому чи переносному значенні вжито слова.
4. Розгляньте ілюстрації. Як ви гадаєте, до яких фраз їх намагалися дібрати? У чому помилка?

Вправа 20

1. Доповніть речення та пригадайте, які слова називаємо синонімами. Для чого вони потрібні?

Синоніми — це слова, ... за значенням.

2. Випишіть із запропонованих слів і сполучень ряди синонімів.

Говорити, ні пари з вуст, казати, мовити, не зронити ні слова, балакати, гомоніти, води в рот набрати, грати в мовчанку, торочити, базікати, лепетати, верзти, не мовити й слова, патякати, мовчати, німувати, рот не закривати, забути язика в роті.

3. До кожного ряду доберіть іще по одному синоніму.
4. Порівняйте слова з обох рядів. У яких лексичних відношеннях вони перебувають між собою?
5. Пригадайте, що таке фразеологізми. Підкресліть фразеологізми серед виписаних синонімів. Із двома на вибір складіть і запишіть речення.

Вправа 21

1. Прочитайте вголос уривок із твору Валерія Шевчука «Панна квітів».

Того ранку було багато сонця, а трава від роси аж голубіла, й кожна павутина, що її розкидали по світі павуки, тримала по **великій**, світлій, як **дорогоцінний** камінець, краплині. Ці краплі промінились і грали, відбиваючи від себе золоті списики променів, а Зеленоочка, прокинувшись у траві, довго сиділа, дивлячись на ті краплі. Її очі того ранку були **чудові**, як ніколи. Вона встала, роззирнулася і побачила тоненьку стежку. Зрештою пішла по тій стежці, яка привела її до не великої і не малої хати, стіни якої були не білі й не темні, вікна якої були з круглих шибочок, а дах із очерету.

2. Доберіть синоніми до виділених слів і запишіть їх. Доповніть дібрані синонімічні ряди, скориставшись словником синонімів. Поміркуйте, що змінилося б у тексті, якби замінили слова синонімами.
3. В останньому реченні знайдіть антоніми. Для чого їх ужито?

Вправа 22

1. Запишіть фразеологізми, заповнивши пропуски прикметниками на позначення кольорів. За потреби скористайтесь довідкою (один прикметник може належати до кількох фразеологізмів).

... ворона, ... світло, ... кіт перебіг дорóгу, ... пляма, ... кров, ... миша, видати ... за ... , ... невдячність, серед ... дня, на ... день, потрапити в ... список, дивитися крізь ... окуляри, ... птах щастя.

Довідка: червоний, чорний, білий, сірий, рожевий, зелений, блакитний.

2. Перевірте за словником, чи правильно ви утворили фразеологізми. Запишіть їхнє тлумачення до свого словничка.

Вправа 23

1. Прочитайте допис із соцмережі.

17:25 📶 📧 🌐 📺

🔊 📶 📶 📶 📶 93% 🔋

Друзі, щойно побувала в **казці!** 😄 Хотинська фортеця — це чудо! 😍 Раніше бачила таке лише в кінострічках. Там, до речі, насправді знімали багато фільмів, зокрема «Захар Беркут» і «Тарас Бульба».

Уявіть: на березі **річки** розкинувся **замок**. У ньому багато **приміщень** з історичними декораціями. Є навіть **кімната** тортур. Брр... 😱 Коротше кажучи, побувати варто!

Інформація для зацікавлених: розташована фортеця в місті Хотин Чернівецької області.

Хто був у Хотинській фортеці, відгукніться в коментарях! Які ваші враження?

Порадьте ще цікаві місця в Україні! 😍😍😍

2. Доберіть до виділених слів означення із довідки (рід і відмінок можна змінювати). Перепишіть текст, додаючи дібрані слова.

Довідка: мальовничий, справжнісінький, страшний, загадковий, величний.

3. Поміркуйте, як змінилася оповідь. Чому?
4. Напишіть коментар до допису трьома реченнями.

Вправа 24

1. Прочитайте вірш Володимира Кленца.

Єноти довго вчили ноти,
А потім сіли біля плоту.
Сказав єнот дружку-єноту:
— Навіщо ми вчимо ці ноти?
Всі кажуть: ми самі **є... ноти**.

2. Пригадайте, як називаються виділені слова. Для чого автор їх уживає?
3. Наведіть свої приклади подібних слів.

Вправа 25

1. Спишіть текст, заповнивши пропуски та знявши скісну риску відповідно до правил правопису. Використайте потрібні розділові знаки для оформлення прямої мови (позначена курсивом).

Вишивка на українській чоловічій сорочці

У гол..івудс..кого актора й екс/губернатора Каліфорнії Арнольда Шварценеггера з..явилася власна вишиванка з України.

Вишиванку Арнольду, який підтримує Україну, подарував уродженець Бучі Влад Кабанець. Влад розповів про це на своїй сторінці в соціальній мережі «Фейсбук» й опублікував фото.

Вишиванка, яку тепер носитиме Шварценеггер, від відомого луцького етно/бренду «Едельвіка».

Вишитий настрій для легенди! Дякуємо за вибір! Ми горді, що саме з Волині поїхала вишиванка для найсильнішого та неперевершеного! проком..ентувала Оксана Антонюк, директорка з економічного розвитку товариства «Едельвіка».

Як мені пізніше розказав його помічник, Арнольд довго роздивлявся вишиванку й вона йому сподобалася написав Влад Кабанець Оксані Антонюк.

(За матеріалом Віри Хмельницької із сайту «ТСН»)

2. Поясніть орфограми. Які з них стосуються правопису іншомовних слів? За потреби перевірте правопис за словником.
3. Перевірте правильність наголошування підкреслених слів за словником. Скористайтесь інформацією з рубрики «Про що говорять слова».
4. Розкажіть, що ви знаєте про популярність української вишиванки у світі.

Про що говорять слова

Чи знаєте ви, що іменник *вишиванка* має подвійне наголошування? Тобто правильно вимовляти й *виши-в́анка*, і *виши́ванка*. А от слово *виши́ваний* завжди має наголос на другому складі.

Вправа 26

1. Прочитайте виразно текст.

Богатирі

Запорожці богатирі були — земля не держала!

У нього, у того запорожця, сім пудів голова! А вуса в нього такі, що як візьме було він їх у руки та як розправить одного туди, а другого сюди, то і в двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і **тройка** коней з возом проскочила б.

Запорожці дванадцятьма мовами вміли говорити, із води могли сухими виходити. Коли треба, вміли на людей і сон насилати, й туман напускати, вміли й у річки переливатися. Вони мали в себе такі дзеркала, що, дивлячись у них, за тисячу **верст** бачили, що воно у світі робиться. Оце як іти куди в **похід**, то той, хто там у них був за старшого, — чи ватажок який, чи сам кошовий, — візьме в руки дзеркало, подивиться в нього та й каже:

— Туди не йдім, бо там вороги йдуть; і туди не йдім, бо й звідти заходять. А сюди йдім, бо тут аж нічогісінько немає...

*(Записав Д. Яворницький у II пол.
XIX ст. на Катеринославщині)*

2. Поясніть значення виділених слів. Як вони називаються?
3. Перекажіть текст, використавши три фразеологізми.
4. Запишіть текст переказу.

Вправа 27

1. Прочитайте слова.

Онлайн-урок, локдаун, дистанційка, кіберпартизан, фейк, топовий, лайфхак.

2. Поміркуйте, як давно й чому виникли ці слова. До якої групи слів вони належать?
3. Які зі слів запозичені? Поясніть їхній правопис.
4. Наведіть свої приклади неологізмів.
5. Складіть і запишіть речення з трьома неологізмами на вибір.

Вправа 28

1. Прочитайте слова та поміркуйте, що їх об'єднує.

Кеди, ксерокс, фен, вазелін, локон, скотч, акваланг, одеколон, термос, поролон, унітаз, фломастер.

2. За допомогою дорослих проведіть в інтернеті дослідження щодо слів, походження яких вас зацікавило. Запишіть у зошити інформацію про походження. Яка інформація для вас була новою?

 Усі Зображення Новини Відео Покупки Більше Інструменти

Приблизна кількість результатів: 13 600 (0,32 с)

Слово «кеди» походить від американської взуттєвої фірми «KEDS», заснованої в 1916 році. Деякі люди можуть плутати кеди й футбольні бутси, але це зовсім різні типи взуття.

Вправа 29

1. Прочитайте уривок із твору Марії Матіос.

— То що ви там, ґаздинько, кажете, зварили?

— А ви спробуйте... — хитро мружиться Матронка, відгортаючи лляний рушник із кулеші.

Жовта — як сонце — мама-лига парує білим димком. Ніщо так не любить Михайло після тяжкої роботи, як гарячу кулешу з овечою бринзою. Матронка знімає дерев'яною ложкою верх, кладе у виїмку бринзу, майже таку саму жовту, як кулеша, знов накриває, сідає навпроти чоловіка — і обоє чекають, поки масна бринза пустить масло.

Мамалига — традиційна страва в західних регіонах України

2. Чи є в тексті незнайомі для вас слова? Як вони називаються?
3. З'ясуйте, що означають незрозумілі слова.
4. Поміркуйте, для чого авторка вживає діалектні слова.

Вправа 30

1. Ознайомтеся з інформацією в рубриці «Про що говорять слова».
2. Утворіть фемінітиви від поданих іменників.

Президент, виконавець, лікар, одесит, князь, англієць, переможець, плавець, співак, актор, турок, чиновник, італієць, лектор, філолог, львів'янин, експерт, дописувач.

3. Виділіть суфікси в утворених словах.

Про що говорять слова

Фемінітиви — слова жіночого роду, утворені від іменників чоловічого роду за допомогою суфіксів **-к-, -ес-, -ин-, -ен-, -иц-** та інших. Фемінітиви називають переважно осіб жіночої статі за професією, родом діяльності, національністю чи місцем проживання:

касир — касирка, принц — принцеса, майстер — майстриня, німець — німкеня, радник — радниця.

Зверніть увагу! Від деяких іменників можемо утворити варіанти фемінітивів з однаковим лексичним значенням: *акторка й актриса.*

Вправа 31

1. Прочитайте пари слів.

Хмарний — безхмарний, підземний — надземний, друг — недруг, ручка — ручище, височенький — височезний, доня — донька — донечка, надважливий — архіважливий, глибоченний — преглибокий, найрозумніший — найбільш розумний, писатиму — буду писати.

2. Поміркуйте, чим слова в кожній парі схожі й чим відрізняються.
3. Запишіть слова в зошит, виділіть значеннєві частини слова.
4. Підготуйте невеличку доповідь про роль частин слова в мові.

Вправа 32

1. В електронному додатку до підручника прочитайте початок твору Лесі Ворониної «Таємне Товариство Боягузів, або Засіб від переляку № 9». Пофантазуйте, що могло би бути засобом від переляку № 9. Запишіть свою версію трьома реченнями.
2. Випишіть із тексту по п'ять іменників, прикметників, займенників і дієслів.

Вправа 33

1. Послухайте пісню. Чи знайома вона вам?
2. Перепишіть перший куплет пісні авторів Степана Чарнецького та Григорія Труха.

Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася.
А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славну Україну,
Гей, гей, розвеселимо!

3. Підкресліть усі члени речення.

Вправа 34

1. Прочитайте текст допису.

17:25

   93%

Історія пісні «Червона калина» — це історія нашого народу 23 КВІТНЯ 2022

Нині «Червона калина» звучить на цілий світ різними мовами. Пісня із часів козаччини 17-го століття, записана в епоху національного відродження у 19-му, оброблена в часи української революції на початку 20-го століття і співана борцями за свободу

в середині цього ж століття. Пісня, яка робить нас сильними у 21-му столітті, тому що єднає з нашими попередниками, які боролися за волю України протягом попередніх віків.

Уперше пісня прозвучала напередодні Першої світової війни взимку 1914 року у виставі Степана Чарнецького «Сонце руїни». Але Чарнецький насправді створив римейк народної пісні часів Хмельниччини, тобто середини 17-го століття. Давній наспів записали й опублікували в 1875 році відомі збирачі української спадщини та діячі українського національного руху Володимир Антонович і Михайло Драгоманов.

Обробка Чарнецького швидко набула популярності. А особливо коли на початку світової війни її підхопили Українські січові стрільці — вояки першого у 20-му столітті українського військового формування. Для стрільців ця пісня (ще дещо перероблена порівняно з версією Чарнецького) стала одним із гімнів їхньої формації.

(Із колонки Володимира В'ятровича для видання «Історична правда»)

2. Перекажіть текст, використавши речення з прямою мовою. Скористайтеся схемами:

Володимир В'ятрович зазначив: «...».

«...», — стверджують на сайті «Історична правда».

3. Доповніть розповідь, розказавши про популярність пісні «Червона калина» в наш час.

Вправа 35

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника. За потреби скористайтеся підказками.

§ 3. Інформація. Види та джерела інформації

Вправа 36

1. Пригадайте, які види інформації ви знаєте. За потреби використайте підказку.

2. Погортайте підручник і дослідіть, які види інформації є в ньому.

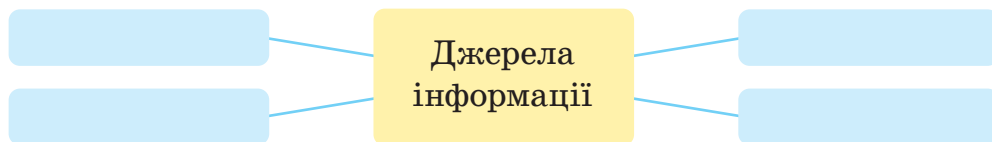
Вправа 37

1. Об'єднайтесь у групи, виконайте завдання на вибір:
 - Пригадайте, як правильно сприймати текстову інформацію. Складіть і запишіть п'ять порад щодо того, як треба читати текст.
 - Пригадайте, як правильно сприймати інформацію на слух. Складіть і запишіть п'ять порад.
 - Пригадайте, як правильно виконувати вправи. Складіть і запишіть п'ять порад для цього виду роботи.
2. Презентуйте результати своєї роботи класу.

Вправа 38

Згадайте, які джерела інформації вам відомі. Складіть у зошиті хмарину тегів.

Вправа 39

1. Що вам відомо про українську абетку? Дайте відповіді на запитання й запишіть у зошити.
 - Скільки літер в українському алфавіті?
 - Скільки з них позначають голосні звуки, а скільки — приголосні?
 - Які літери позначають два звуки?
 - Які літери не позначають звуків?
2. Поміркуйте, з яких джерел вам відома ця інформація.
3. Розгляньте ілюстрацію. Що на ній зображено?
4. Ознайомтеся з інформацією в рубриці «Про що говорять слова». Що для вас було вже відоме, а що нове?

Про що говорять слова

Чи знаєте ви, що наша абетка не завжди мала звичний для нас вигляд? Раніше й літер було більше, і писали їх інакше. До того ж назва кожної літери мала певне значення, а вся абетка складалася з важливих для нас понять.

Перша літера мала назву *аз*, що означає «я», друга — *буки* — «букви, письменна». Тому, власне, і маємо назву *азбука*. Ще були літери *веди* — «відати, знати», *добро*, *люди*, *мислите*, *слово* й інші.

Вправа 40

1. Розшифруйте й запишіть текст.

Якось суботнього ранку ми з моєю сестрою пішли гуляти. Погода була чудова: яскраво світило ☀️, повівав легкий ☁️, 🌳🌳 давали затишну тінь. Раптом небо

заволокло темними ☁️☁️ та почалася ⚡️. Ми му-
сили терміново тікати в укриття. Треба було попередити
батьків, що з нами все гаразд. Відомо, що під час ⚡️ не
можна користуватися 📱, тому ми швиденько написали
повідомлення:

Виявилося, що нашим повідомленням ми дуже наля-
кали маму.

2. Поміркуйте, що хотіли сказати в повідомленні дівчатка.
3. Припустіть, як могла зрозуміти інформацію мама. Чому?
4. Чи потрапляли ви в подібні ситуації? Поділіться своїм досвідом.
5. Зробіть висновок про те, який засіб передавання інформації є точнішим.

Вправа 41

1. В електронному додатку до підруч-
ника прочитайте уривок із твору
Зірки Мензатюк «Таємниця козацької шаблі».
2. Чому, на вашу думку, було важко порозумітися
з привидом?
3. Пофантазуйте, про що міг би розказати при-
вид Наталочці.
4. Чи згодні ви з твердженням, що мова — важ-
ливий засіб передавання та збереження ін-
формації? Поясніть свою думку.
5. Перекажіть текст, використовуючи синоніми та
фразеологізми.

Вправа 42

1. Прочитайте фрагмент наукової статті.

Фейками називають фотографії, зроблені у фото/шопі,
спец..ально створені в..део/ролики, написані або вигадані

неправдиві новини, які важко відрізнити від правдивих. Також фейками називають створені ак..аунти вигаданих людей у соц..альних м..режах, через які поширюет..ся неправдива інформація. Головна мета фейкових повідомлень як інструменту інформац..йної війни — це посіяти сумніви й переконати ауд..тор..ю в правдивості поданої інформац..ї.

(Оксана Пригорницька)

2. Слово *фейк* походить від англійського *fake* «підробка». Чому, на вашу думку, це поняття дістало таку назву?
3. Чи стикалися ви з фейками? Наведіть приклади.
4. Як ви зрозуміли, що це фейк? Поміркуйте, з якою метою його було створено.
5. Спишіть текст, дотримуючись правил орфографії.

Вправа 43

1. Прочитайте цитати.

1) Як правило, найбільшого успіху досягає той, хто краще володіє інформацією (*Бенджамін Дізраелі*). 2) Коли інформація була нашою здобиччю. Тепер ми — здобич інформації (*Ліна Костенко*). 3) Недостовірна інформація небезпечніша за кулю (*Автор невідомий*).

2. Підготуйте доповідь, підтримавши автора однієї із цитат чи заперечивши йому. Скористайтеся схемою нижче.

Я підтримую / не підтримую автора / авторку...

Я так думаю, тому що...

*Для прикладу наведу ситуацію
(з життя, фільму, телепередачі).*

Отже, ...

Проект!

У групах продемонструйте виступи на тему «Краса і гордість України». Оцініть роботу іншої групи.

Вправа 44

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника. За потреби скористайтеся підказками.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. У чому полягає краса звучання української мови?
2. Які основні правила української орфоепії?
3. Які є звукові повтори? Для чого вони потрібні?
4. У чому полягає ритмічність і наспівна мелодика української мови?
5. Які мовні одиниці забезпечують багатство нашої мови?
6. Як уміння грамотно та красиво говорити впливає на результат спілкування?

Ваші успіхи та подальші плани

1. Що нового ви дізналися під час опрацювання розділу?
2. Що вас найбільше зацікавило?
3. Де ви можете використати здобуті знання?
4. Чи задоволені ви своїми успіхами у вивченні цього розділу? Оберіть свій «рівень заряду».

5. Якщо ви хочете покращити успіхи, що плануєте для цього зробити?

Пропонуємо відповідати на ці запитання після завершення кожного розділу.

Розділ 2

Будова слова. Орфографія

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Розберемося, з яких значущих частин складається слово.
- Уточнимо, чим відрізняються спільнокореневі слова від форм одного слова.
- З'ясуємо, чому закінчення називається змінною частиною слова.
- Дізнаємося, для чого потрібні префікси та суфікси.
- Навчимося правильно писати деякі префікси та суфікси.

А також поспілкуємося про героїв і героїнь казок, митщини та нашого повсякдення. До речі, кого з них ви бачите на колажі?

§ 4. Будова слова. Корінь слова. Спільнокореневі слова й форми слова

Вправа 45

1. Прочитайте слова у двох стовпчиках.

Україна

України

Україні

Україну

Україною

Україно

Україна

українка

українець

український

праукраїнський

проукраїнський

2. Поміркуйте, чим відрізняються слова у двох стовпчиках. У якому стовпчику подано форми слова, а в якому — спільнокореневі слова?
3. Чим різняться між собою форми одного слова?
4. Чим різняться спільнокореневі слова?
5. Пригадайте, які є значущі частини слова. Для чого вони потрібні?

Слова складаються з найменших значенневих частин, серед яких виділяють **корінь**, **префікс**, **суфікс** і **закінчення**. Кожна частина слова є носієм лексичного, словотвірного або граматичного значення.

Розділ мовознавства, що вивчає будову слова, називаємо **морфемікою**. Назва утворена від давньогрецького слова, що в перекладі означає «вид, форма».

Корінь є носієм лексичного значення слова. Він є спільною частиною для **спільнокореневих** слів (зі *спільним коренем*), наприклад:

Україна, українка, українець.

Спільнокореневі слова можуть бути однією частиною мови (приклад вище) або різними:

Україна — український, по-українськи.

Форми того самого слова відрізняються лише закінченням, що виражає граматичне значення слова (рід, число, відмінок тощо):

українка, українки, українками.

Вправа 46

1. Випишіть із поданих слів ряди спільнокорених. Виділіть корінь.

Правда, перемога, правдолюб, непереможний, **герой,** правдивий, переможець, героїзм, перемагати, героїчний, виправдання, супергерой.

2. Утворіть граматичні форми виділених слів, позначте закінчення.

Проект!

Протягом опрацювання розділу «Будова слова. Орфографія» збирайте інформацію про сучасних героїв України.

Вправа 47

1. З кожного ряду випишіть спільнокореневі слова.

Сила, сильний, силач, силою, суперсила, сили, силачка, непосильний.

Вірний, віра, вірянин, вірна, довірливий, вірного.

Могти, можу, могутній, змога, зможемо, могутність.

2. У виписаних словах позначте префікси та суфікси, якими ці слова відрізняються.

Вправа 48

1. Прочитайте текст.

Сьогодні хочемо поговорити про супергероїв. Ми звикли бачити їх в американських фільмах. Але чи помічали

ви, що супергерої є в українських народних казках? Наприклад, історія про Котигорошка хіба не супергеройська?!

Вернигора, Вернидуб і Крутивус із казки «Котигорошко»

Більшість казкових героїв уже народжується із **суперздібностями** — хай то буде надлюдська фізична сила, або неймовірний розум, або якісь магічні вміння.

Так, Котигорошко — захисник людей, переможець лиха й негараздів. У його образі втілено такі риси, як багатирська сила, стійкість у боротьбі проти ворогів, **вірність**, кмітливість. Надздібності мають і вірні друзі Котигорошка — Вернидуб, Вернигора, Крутивус.

(За матеріалами сайту «Penguin Pro»)

2. Випишіть із тексту слова, спільнокореневі до виділених. Доберіть ще кілька власних прикладів.
3. Яких іще казкових супергероїв чи героїнь ви знаєте? Розкажіть про одного з них, відповідаючи на запитання: *Як його звали? З якої він казки? Які надздібності мав? Для чого використав свою суперсилу?*

Зверніть увагу! Не всі слова з однаковим коренем є спільнокореневими. Подібні за звучанням і написанням корені можуть бути різними за значеннями. Такі корені називаються омонімічними (однозвучними), порівняйте: вільний — віл, лис — лисина, зносити — носик.

Вправа 49

1. Знайдіть і випишіть третє зайве в кожній групі слово (корінь якого омонімічний до кореня двох інших слів).

Довіра, вірус, вірний; плач, заплакати, плакат; лікувати, лікоть, лікар; солоний, солити, соло; вода, водити, водій.

2. До виписаних слів доберіть спільнокореневі.

Вправа 50

1. Прочитайте слова.

Радий, радити, радість, радник, радощі, радісний, рада, радіти, зраділий, порадник, порадувати, порадити, розрадити.

2. Поміркуйте, чи всі слова спільнокореневі.
3. Розподіліть слова на два стовпчики (самі поміркуйте, за яким принципом). Запишіть їх, виділивши корені.

Зверніть увагу! Інколи один і той самий корінь може зазнавати чергувань голосних або приголосних звуків, тому виглядатиме та звучатиме неоднаково: *зміг* — *змога*, *друг* — *друзі* — *дружити*.

Вправа 51

1. Спишіть слова, виділіть корені.

Сіль, солити; сім, семи; стіл, столи; дзвін, дзвони; терти, витирати; осені, осінній.

Ходити, ходжу; вухо, вушний; хотіти, хочу; порада, раджу; рука, ручка; огородити, огорожа.

Нога, ніжка; бік, на боці; нести, зношений; пекти, піч; ліг, лежень; рід, народження; політ, лечу.

2. Поміркуйте, що відбувається в коренях.
3. Чим відрізняються слова в рядках?

Вправа 52

1. В електронному додатку прочитайте виразно уривок із української народної казки «Мудра дівчина».
2. Випишіть виділені слова, доберіть до них спільнокореневі чи змініть форму слова так, щоб звуки в корені чергувалися, наприклад: *скажи* — *казати*.
3. Поміркуйте, яку суперсилу має Маруся. Чи цінують таку надздібність у нашому житті?

Ви вже знаєте, що для зв'язку речень у тексті використовують різні мовні засоби: займенники, сполучники, повтори слів тощо.

Спільнокореневі слова також є засобом зв'язку речень у тексті, наприклад: **Летять** вони *та й летять*. **Нарешті прилітають** до орлова брата.

Вправа 53

1. Прочитайте фрагменти українських народних казок.

1) Обійняв його цар, привітав. І царівна рада, який у неї гарний чоловік буде.

2) Жили дід та баба, і було в них два розумних сини, а третій дурний. Розумників вони жалують, а дурника тільки лають.

3) Той перстень і розсипався пшоном — так і порозкочувалось по всій хаті. А одна пшонина закотилася під ноги царівні.

2. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті.
3. Випишіть речення, у якому засобом зв'язку є спільнокореневі слова, виділіть корінь.

Вправа 54

Спишіть текст і продовжте думку, використовуючи спільнокореневі слова як засіб зв'язку в тексті (дивіться для прикладу три перших речення). Зауважте: слово, до якого треба дібрати спільнокореневе, виділене шрифтом у кожному попередньому реченні.

Героями українських народних **казок** часто є люди з надприродними здібностями. **Казкові супергерої** зазвичай дуже **сильні**. Їхня **сила** служить інтересам **добра**. Попри (*прикметник*) наміри, на шляху героя трапляється багато **перешкод**. Але нічого не може (*дієслово*) в реалізації мети, якщо думки по-справжньому **чисті**, а вдача **шляхетна**. (*іменник*) помислів і (*іменник*) мети — це те, що завжди на часі та не має залишатися тільки в **казках**. Творімо (*прикметник*) реальність разом.

Вправа 55

1. Напишіть твір-опис персонажа або персонажки за ілюстрацією. Зробіть акцент на тому, як портрет відображає характер героя чи героїні.

2. Проаналізуйте, які засоби зв'язку ви використали у своєму творі.
3. Чи є у тексті спільнокореневі слова?

Вправа 56

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 5. Незмінні й змінні слова. Основа та закінчення

Вправа 57

- Прочитайте слова й запишіть їх.
надсмівливий
надсмівлива
надсмівливого
надсмівливій
- Розгляньте ілюстрації. Кого із зображених персонажів може характеризувати слово в кожному з рядків? Як ви це визначили?
- Поміркуйте, це спільнокореневі слова чи форми одного слова.
- Виділіть змінну частину позначкою ☐. Пригадайте, як вона називається.
- Як називається незмінна частина? Чи можна поділити її на менші частини слова? Які? Позначте їх графічно: ☐ .

Змінні слова (які можуть *змінити* граматичну форму — рід, число, відмінок тощо) мають закінчення.

Закінчення — це *змінна* частина слова (постійно *змінюється*), що виражає його граматичне значення (дивіться приклади у вправі вище). Закінчення виражає граматичні значення роду, числа й відмінка.

Основа — це незмінна частина слова (частина слова без закінчення), яка є носієм його лексичного значення. В основу обов'язково входить корінь, а також префікс і суфікс, якщо вони є.

Вправа 58

- Спишіть слова.

Ріка, ріки, рікою; річковий, річкова, річковою; плаваю, плаваєте, плавали; сім, семи, сімом; наш, наша, наших.

2. Визначте закінчення слів та основу.
3. Визначте, до яких частин мови належать слова.
4. Продовжте думку:

Закінчення мають слова, які належать до таких частин мови: ...

5. Назвіть частини мови, до яких належать слова із цієї вправи.

Вправа 59

1. Спишіть слова, визначаючи закінчення й основу.

Літературний, історія, розуміємо, одному, комікси, харизматичний, версія, цікавлять, якого.

2. Назвіть частини мови, до яких належать слова.

Запам'ятайте! Якщо слово змінне, воно обов'язково має закінчення, яке може бути вираженням у звуках або нульовим:

комікс□ — коміксом□ — комікси□.

Лише основу мають **незмінні** слова — такі, що не змінюються й не мають граматичних форм.

До них належать:

- 1) невідмінювані іменники іншомовного походження (основа слова складається тільки з кореня): *худі, відео, метро*;
- 2) неозначена форма дієслова (питання *що робити? що зробити?*): *думати, радити*;
- 3) прислівники: *вгору, натхненно*;
- 4) аббревіатури (утворення з перших літер слів, що входять до складу назви): *ЗСУ* (Збройні сили України), *ООН* (Організація Об'єднаних Націй);
- 5) службові частини мови: *понад, хоча, тільки*;
- 6) вигуки: *овва! бувай!*

Вправа 60

Спишіть слова, виділіть основу й закінчення. Доведіть, що в цих слів є закінчення, дібравши форми слів.

Зразок: гаджет (гаджета, гаджетом).

Хоробрий, принциповість, справедлива, оповідання, такий, прибічник, подолав, світ, відчайдушна, пальто.

Вправа 61

1. Спишіть слова, виділяючи основу.

Поважати, нарешті, ЄС (*Європейський Союз*), ой, над, обороняти, таксі, і, практично, пані, геть, НУШ (*нова українська школа*).

2. Доведіть, що в цих словах немає закінчення (скористайтесь правилами на попередній сторінці). Над кожним словом надпишіть номер пункту з правила.

Вправа 62

1. Випишіть слова, що мають закінчення.

Абсолютно, летовище, серед, вирішити, ідея, хіба, турбота, понад, аніме, всесвітньо, ерудиція, розумник, фентезі, аватар, геть, текст, читати, безліч, улюблений, ЗВО (*заклад вищої освіти*), цікавезно, радість, сучасно, автор.

2. З перших літер виписаних слів складіть слово, прочитайте його.
3. Доведіть наявність закінчення у словах, що мають нульове закінчення.
4. З'ясуйте, до яких груп незмінюваних слів належать невиписані слова.

Вправа 63

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Вправа 64

Ознайомтеся з коміксом на наступній сторінці. Чи читали ви комікси? Чи подобаються вам такі твори? Пофантазуйте і створіть свого персонажа коміксу. Опишіть його, за бажання намалюйте.

§ 6. Корінь, суфікс, префікс

Вправа 65

1. Прочитайте слова. Поміркуйте, чим вони відрізняються.

ліс

праліс

лісок

лісовий

2. Спишіть слова, виділіть основу та закінчення.
3. Виділіть корінь, префікс і суфікс.

Як ми вже знаємо, в основу слова входять усі частини слова, окрім закінчення: корінь, суфікс, префікс. Про корінь ми з вами вже поговорили.

Частину слова, що стоїть перед коренем і слугує для творення нових слів, рідше форм слів, називають **префіксом** (у перекладі з латинської мови означає «прикріплений спереду»). Наприклад: *герой* — супер*герой* (префікс надає значення найвищої якості), *шкільний* — пришкільний (розташування поряд зі школою).

Підказка. Щоб визначити префікс, треба дібрати слова з різними коренями, що мають однаковий префікс, і порівняти значення слів, які утворюються завдяки йому, наприклад: *пришкільний* — *приміський* — *прибережний* — *присадибний*.

Вправа 66

1. Утворіть слова із запропонованими префіксами та запишіть їх.

Дід (*пра-*), дорогий (*пре-*, *не-*), їхати (*при-*, *до-*, *ви-*, *за-*, *пере-*, *від-*, *з-*, *під-*), читати (*по-*, *до-*, *про-*, *недо-*, *з-*, *ви-*), важливий (*над-*, *не-*), друг (*не-*, *супер-*).

2. Поміркуйте, чим відрізняються слова. Чи належать твірні слова та нові до однієї частини мови?

Вправа 67

1. Спишіть слова.

1) Співбесіда, співучасть, співак, співпраця. 2) Зробити, здати, зорати, зловтішатися. 3) Премудра, прем'єрський, пресильний, преглибокий. 4) Передмова, переддень, передувати, передісторія. 5) Противитися, прочитати, прослухати, прогортати.

2. Виділіть корені та префікси, знайдіть зайве слово в кожному ряді.

Вправа 68

1. Спишіть речення.

1) Анна Ярославна з Києва — прабабуся майже 30 французьких королів. 2) Григорій Сковорода — не лише видатний поет, філософ і співак, його називають неформалом свого часу. 3) Степан Бандера — один із найвідоміших українських політиків. 4) Вірші Тараса Шевченка й сьогодні звучать надзвичайно актуально. 5) Роксолана, безперечно, є однією з найбільш впливових жінок в історії.

2. Знайдіть слова, що мають префікси, виділіть у них корені та префікси.

Анна Ярославна
(невідомий художник,
XIX ст.)

Частину слова, що стоїть після кореня перед закінченням і слугує засобом творення нових слів або форм слів, називають **суфіксом** (у перекладі з латинської мови означає «прикріплений»). Так, у слові героїня суфікс надає значення жіночого роду (пригадайте фемінітиви, про які ми вже говорили раніше).

Вправа 69

1. Утворіть слова із запропонованими суфіксами та запишіть їх (не забудьте додати й закінчення, де це потрібно).

Телефон (-н-, -чик-, -ува-), доня (-к-, -ечк-, -ин-), хата (-ин-, -к-, -н-), читати (-анн-, -ач-, -ан-).

2. Поміркуйте, чим відрізняються слова.
3. Чи належать твірні слова та нові до однієї частини мови?

Вправа 70

1. Спишіть слова, виділіть у них корені, закінчення та суфікси.

Стежка, стежина, стежечка; дорогий, дороженький, дорогесенький; тегати, тегнути; написати, написаний, написавши.

2. Поміркуйте, як суфікси змінюють значення слів.

Вправа 71

1. Доберіть до поданих слів спільнокореневі.

Зразок: *швидкий* — *надшвидкий, швидкість*.

Рятувати, чудо, враження, перемога, сильний.

2. Виділіть усі частини слова.

Вправа 72

1. Спишіть текст.

Усім вам випадало тримати в руках **українські** гривні. А чи знаєте ви, у чому унікальність нашої валюти? Якщо на грошах інших країн можна побачити портрети президентів, зображення міст, квітів, тварин, птахів чи навіть **казкових** персонажів, на лицьовому боці наших банкнот зображено портрети видатних **українців** — діячів

Банкнота номіналом 200 грн із портретом Лесі Українки

історії та літератури, яких можна вважати справжніми героями. На грошах України різного номіналу ми бачимо Володимира Великого, Івана Мазепу, Богдана Хмельницького, Івана Франка, Михайла Грушевського, Тараса Шевченка, Лесю Українку, Григорія Сковороду, Володимира Вернадського.

2. Позначте суфікси у виділених словах.
3. Поясніть правопис великої літери у словах.
4. Підготуйте цікаву розповідь про одного зі згаданих діячів.
5. Поміркуйте, чий портрет ви порадили б розмістити на банкноті. Чому?

Вправа 73

1. Прочитайте в електронному додатку до підручника текст про українського силача Івана Фірцака.
2. Поміркуйте, яка основна думка тексту.
3. Визначте ключові слова.
4. Скориставшись алгоритмом, складіть план тексту.

Як скласти план тексту

1. Поділіть текст на змістові частини (зазвичай вони збігаються з абзацами).
2. Визначте мікротему кожної частини.
3. Доберіть підзаголовки до кожної частини.
4. Запишіть підзаголовки як назви пунктів.

Вправа 74

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 7. Написання префіксів З-, ЗІ-, С-

Вправа 75

1. Порівняйте слова.

робити

фотографувати

ставити

2. Спишіть слова, виділіть у них префікси.
3. Поміркуйте, чи однакові префікси за значенням.
4. Спробуйте прочитати слова так, ніби всі вони мають префікс з-. А потім із с- і зі-. Поміркуйте, чим зумовлений вибір префікса.

Префікси з-, с-, зі- є звуковими варіантами одного префікса. Вибір варіанта залежить від наступного звука чи звуків.

З-	С-	ЗІ-
Пишемо зазвичай, окрім випадків, коли префікс стоїть перед к, п, т, ф, х : <u>з</u> робити, <u>з</u> 'ясувати	Перед буквами на позначення глухих приголосних к, п, т, ф, х : <u>з</u> кріпити, <u>з</u> спересердя, <u>з</u> фотографувати, <u>з</u> схотіти, <u>з</u> стишити	Перед коренем, що починається кількома приголосними: <u>з</u> ібрати, <u>з</u> іштовхнутися, <u>з</u> ів'янути [з'ів'янути]

Вправа 76

1. Спишіть слова, розподіливши їх на три стовпчики: із префіксом з-, с- та зі- відповідно.

Збагатіти, зізнатися, скаменіти, зібрати, зламати, зіпсувати, сплачений, збалансованість, сфотографувати, схопити, здригатися, збентежений, скисати, зберегти,

складений, сформулювати, зготувати, стверджувати, схарактеризувати, збадьорити, зігріти.

2. Виділіть префікси. Поясніть вибір префікса в кожному стовпчику.

Вправа 77

1. Від поданих слів утворіть нові з префіксами *з-*, *с-* чи *зі-*.

..біг, ..керувати, ..скочити,
..жалитися, ..палахнути, ..диву-
ватися, ..плеск, ..лякатися, ..став-
лення, ..легка, ..догад, ..тікати,
..будник, ..фокусувати, ..жовклий,
..стрибнути, ..худнути, ..триму-
вати, ..ходинка, ..гадати.

2. Виділіть префікси, поясніть орфограми.

3. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.

4. Поміркуйте, чим відрізняються за змістом запропоновані слова та утворені.

5. Розгляньте малюнок. Пригадайте, чим особливі приголосні в словосполученні *кафе «Птах»*.

Вправа 78

1. Спишіть речення, виділіть префікси та корені у словах.

1) Знайомий знавець зоряних знаків зачудувався зірками, задумався, зіштовхнувся із зеброю, зітхнув і згариачу з'їв здоровенну здобу. 2) Старанний студент схилився над статтею зі сфотографованим старовинним сувоєм, стиснув смартфон і сказав: «Супер! Справжня сенсація!»

2. Виділіть префікси, де вони є. Поясніть правопис префіксів.

Вправа 79

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 8. Написання префіксів РОЗ-, БЕЗ-

Вправа 80

1. Прочитайте слова та розгляньте ілюстрації.

рос-
бес-

казати
кінечний

розказати
безкінечний

2. Чому, на вашу думку, склади *рос-* і *бес-* не приєднуються до наведених слів?

Префікси **роз-**, **без-** завжди пишемо із з: *роз*півісти, *без*крайі.

Зверніть увагу! В усному мовленні оглушення відбувається у префіксі **роз-** перед наступним глухим (*ро[сп]овісти*), а також у префіксах **роз-**, **без-** маємо уподібнення [з] до наступного шиплячого приголосного (*ро[ж:]алувати*, *бе[ж:]алісний*).

Вправа 81

1. Прочитайте слова. Спишіть їх у три стовпчики, розподіливши іменники, прикметники та дієслова, виділіть префікси.

Ро..багатіти, бе..проблемний, ро..їхатися, бе..пека, ро..клад, бе..водний, бе..робітний, ро..діл, ро..друкувати, ро..жарити, бе..іменний, бе..кінечність, ро..гойдати, ро..дум, бе..страшний.

2. Зробіть висновки, які префікси більше властиві іменникам, прикметникам і дієсловам.
3. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

Вправа 82

1. Від поданих слів утворіть нові з префіксом *без-*.

Хмарний, водний, звучний, *шумний*, *законний*, зоряний, крайній, радісний.

2. Поміркуйте, як відрізняються нові слова від запропонованих за значенням.
3. Слова, утворені від виділених, запишіть фонетичною транскрипцією.

Вправа 83

1. Від поданих слів утворіть нові з префіксом *роз-*.

Малювати, копати, казати, в'язати, *кидати*, плести, фарбувати, *шити*.

2. Поміркуйте, чим відрізняються нові слова від запропонованих.
3. Слова, утворені від виділених, запишіть фонетичною транскрипцією.

Вправа 84

1. Поясніть правопис префіксів у словах.

Сказати — розказати, зробити — розробити, скидати — розкидати, скутий — розкутий, звантажити — розвантажити, звести — розвести.

2. Випишіть пари слів, які є антонімами.

Вправа 85

1. Учень чи учениця шостого класу однієї зі шкіл виконали вправу. Знайдіть слова з помилками, запишіть їх правильно.

Розгорнути, сказати, розкласти, безсонний, зфотографувати, розділ, розкидати, бездоріжжя, слізти.

2. У виписаних словах виділіть префікси, поясніть їхній правопис.
3. Складіть речення з кожним із виписаних слів.

Вправа 86

1. Запишіть прислів'я та приказки, заповнивши пропуски.

1) Віра в героїзм ..творює героїв. 2) Героєм упадеш — піднімуть, боягузом упадеш — ро..чавлять. 3) Можливе ..робить кожен, неможливе — тільки відважний. 4) У хоробрих є тільки бе..смертя. 5) Без відваги зазнаєш ..неваги (*Народна творчість*).

2. Оберіть один із фразеологізмів і розкажіть, як ви розумієте його значення.

Вправа 87

1. Роздивіться картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» (1880—1991).

2. Опишіть настрій зображених козаків, використовуючи наведені слова: *бе(з/с)перечно, (з/с)дається, ро(з/с)ташовано, ро(з/с)сміявся, можна (з/с)казати, (з/с)розуміло, (з/с)малював, бе(з/с)сумнівно, ро(з/с)казують.*
3. На картині зображений, зокрема, отаман Іван Сірко. Підготуйте допис для соціальних мереж про Івана Сірка чи іншу видатну особу, використавши лише достовірну інформацію.

Вправа 88

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 9. Написання префіксів ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

Вправа 89

1. Прочитайте слова, вставляючи голосні звуки, літери на позначення яких пропущено.

пр..сильний

пр..морський

2. Поміркуйте, однаковий чи різні звуки пропущено в словах.
3. Як ви вважаєте, чи можна перевірити правопис літери на позначення голосного у префіксі?

В українській мові маємо префікси **пре-**, **при-**, **прі-**, які відрізняються правописом і значенням.

ПРЕ-	ПРИ-	ПРІ-
Надає значення найвищої міри вияву ознаки: <u>пре</u> великий (дуже великий), <u>пре</u> чудовий (дуже чудовий)	Надає значення наближення чи просторового прилягання: <u>при</u> їхати, <u>при</u> йти, <u>при</u> шкільний	Пишемо лише у словах <u>прі</u> звище, <u>прі</u> звисько, <u>прі</u> рва
У словах церковного вжитку: <u>пре</u> освящений, <u>пре</u> стол, <u>пре</u> зирливий, <u>пре</u> подобний, <u>пре</u> велебний	Надає значення приєднання: <u>при</u> чепити, <u>при</u> бити Надає значення неповноти дії: <u>прі</u> сісти, <u>прі</u> чинити, <u>прі</u> старкуватий	

Вправа 90

1. Спишіть слова.

Превеселий, предивно, презавзятий, преподобіє, пре-клоніння, прекрасно, милий, преображення, претихо.

Прибудова, прибулець, привіконний, привласнити, пригаслий, пригостити, приймач, приготований, при-гріти, пригрозити, приїзд, приазовський.

Прізвище, прізвисько, прірва.

2. Виділіть префікси, поясніть їхній правопис.

Вправа 91

1. Спишіть слова, виділіть префікси.

Зів'янути — прив'янути, зачинити — причинити, зігнути — пригнути, загладити — пригладити, заглушити — приглушити, згоріти — пригоріти.

2. Порівняйте значення слів, прокоментуйте відмінності між ними. Пояс-ніть, за яким правилом пишемо префікс *при-* в наведених словах.

Вправа 92

1. Перепишіть слова, вставляючи пропущені літери *е, и*.

Пр..добрий — пр..добритися, пр..старий — пр..старку-ватий, пр..красний — пр..крашати, пр..бідний — пр..бідня-тися, пр..малий — пр..меншити, пр..тихий — пр..тишити, пр..глухий — пр..глушити, пр..соромно — пр..соромити, пр..хороший — пр..хорошитися, пр..світлий — пр..сві-тити.

2. Над кожним словом напишіть, якою частиною мови воно є.

Вправа 93

Спишіть речення, вставивши пропущені літери.

1) Він був елегантний і модний до неможливості, зачесаний так гладесенько, що волосся лежало, мов пр..лизане (З. Мензатюк). 2) Той, кого назвали Іванком,

лише пр..зирливо хмикнув (Н. Довгопол). 3) Вдалині ..блиснуло ш..роке плесо річки, і дівчинка пр..швидшила крок (В. Коляда). 4) Він цього і не помічав, що він підспівує і пр..танцює, захоплений купальськими ігрищами (Ю. Логвин). 5) І їм часто доводиться печалитись, бо в їхньому бе..кінечному житті одні люди пр..ходять, другі відходять (І. Жиленко).

Вправа 94

1. Згадайте, які частини мови називаються прикметником, прислівником та прийменником. Чому вони так називаються? Зверте свої міркування з інформацією з рубрики «Про що говорять слова».
2. Правопис назв яких частин мови можна пояснити вивченими правилами вживання префікса *при-*?
3. Поміркуйте та поясніть значення слів *прислів'я* та *приказки*.

Про що говорять слова

Чи помічали ви, що в українській мові назви термінів часто є підказками?

Іменник називає *ім'я* особи чи предмета; прикметник — *прикмету*, ознаку; числівник — *число*; займенник — *замість* іменника, прикметника, числівника; дієслово називає *дію*, прислівник стоїть *при дієслові*. Прийменник стоїть *при імені* й уточнює його значення; сполучник *сполучає*; частка додає *частинку* значення. Вигук ми *вигукуємо* як вияв емоцій.

Вправа 95

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 10. Правила написання букв Е, И, І в іменникових суфіксах

-ЕЧОК чи -ИЧОК? -ЕЧК- чи -ИЧК-?

Вправа 96

- Прочитайте слова.

тіст..чко
пал..чка

тіст..чок
пал..чок

- Поміркуйте, чи однаково ми вимовляємо звук, що позначає пропущена літера.
- Чи треба перевіряти правопис цих слів?

В українській мові існує багато слів зі зменшено-пестливим значенням. Деякі з них утворено за допомогою суфіксів **-ечок**, **-ечк-** чи **-ичок**, **-ичк-**.

-ЕЧОК, -ЕЧК-	-ИЧОК, -ИЧК-
Пишемо зазвичай у словах зі зменшено-пестливим значенням	Пишемо у словах, що походять від іменників із суфіксами -ик , -иц(я)
<i>вершечок, річечка</i>	<i>котичок, вуличка</i>

Зверніть увагу! Якщо корінь слова закінчується на **й**, то графічно суфікс записуємо **-ечк-**, **-ечок**, адже звуки [йе] позначаємо літерою **є**: *Софієчка, краєчок*.

Вправа 97

1. Прочитайте слова.

Віконечко, словечко, часничок, паляничка, кошичок, ножичок, мішечок, пиріжечок, водичка, стежечка, копієчка, розумничка, паличка.

2. Поміркуйте, чи в усіх словах потрібно застосовувати вивчене правило написання суфіксів.
3. Випишіть слова із суфіксами *-ичок*, *-ичк-* і слова, від яких вони утворені. Виділіть суфікси в усіх записаних словах.

Зразок: водичка — вода.

Вправа 98

1. Запишіть слова, вставивши пропущені літери *е*, *є* чи *и*.

Їниж..чка, літ..чко, розумн..чка, стеж..чка, петруш..чка, пшен..чка, вогн..чок, вул..чка, пал..чка, гач..чок, кра..чок, кач..чка, ча..чка, сон..чко, сун..чка, гнізд..чко.

2. Виділіть суфікси.

Вправа 99

1. Знайдіть слова, записані з помилками. Перепишіть їх правильно.

Віконечко, п'ятикласничка, стрічичка, кішечка, конечок.

2. Поясніть орфограму у виписаних словах. Складіть із ними речення.

Вправа 100

1. Прочитайте текст.

Був звичайний день. *Літо* вже добігало кінця, але *сонце* палило нещадно. *Трава* на *вулицях* нашого міста геть посохла. Тому *Марія* зранку сиділа на веранді й читала *книгу*. Раптом вона почула пронизливий нявкіт. Високо на дереві, аж на *вершку*, сиділа руденька *кішка*. Дівчинка була *розумницею*, тому вирішила, що самій лізти так високо небезпечно. Але вона знала, що робити.

2. Спишіть текст, додавши до виділених слів суфікси *-ечок*, *-ечк-* чи *-ичок*, *-ичк-*. Як, на вашу думку, змінилася оповідь?
3. Розкажіть, яка функція зменшено-пестливих суфіксів. Підкресліть два слова, у яких є інші зменшено-пестливі суфікси.
4. Допишіть продовження історії.

-ИНН(я), -ІНН(я) чи -ЕНН(я)?

Вправа 101

1. Прочитайте слова.

бач..*ння*
натх..*ння*

2. Поміркуйте, чи однаково ми вимовляємо звук, що позначає пропущена літера. Чому?
3. Правопис якого слова треба перевірити?

В іменниках середнього роду пишемо суфікси **-инн(я)**, **-іnn(я)** або **-енн(я)**.

-ИНН(я), -ІНН(я)	-ЕНН(я)
В іменниках середнього роду, якщо наголос падає на суфікс: <i>начі́ння</i> , <i>ході́ння</i>	В іменниках середнього роду з наголосом на корені: <i>звѐрнення</i> , <i>підне́сення</i>

Вправа 102

1. Прочитайте слова.

Картоплиння, ластовиння, удосконалення, маковиння, напруження.

2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. У яких словах суфікс звучить нечітко? Поясніть правопис суфіксів.

Вправа 103

1. Запишіть слова у два стовпчики: 1) із суфіксами *-инн(я)*, *-інн(я)*, 2) із суфіксом *-енн(я)*.

Гарбуз..ння, ліпл..ння, лушп..ння, сид..ння, змуж-н..ння, зауваж..ння, схвал..ння, вез..ння, нас..ння, до-слідж..ння.

2. Позначте наголос у словах і виділіть суфікси.

Вправа 104

1. Від поданих слів утворіть і запишіть іменники із суфіксами *-инн(я)*, *-інн(я)* або *-енн(я)*.

Зразок: *звернутися — звернення.*

1) Запросити, уточнити, управляти, спростити.

2) Морква, соняшник, гарбуз, павутина, буряк.

2. Поміркуйте, чим відрізняються за значенням слова, утворені в рядках 1 і 2.
3. Підкресліть слова, у яких відбулося чергування приголосних.

Вправа 105

1. Спишіть текст, уставляючи пропущені літери.

Коли батьки повернулися з відрядж..ння, *тета* заявила, що тепер вона швидше відгукнеться на оголош..ння в газеті й поїде бавити чужих дітей до Канади, ніж прийме запрош..ння опікуватися цими *лайдаками*, *шибениками* і *байдикунами*. Мала на увазі Квітку і Павлика. Вони, уявляєте собі, на цілих пів дня ув'язнили її, рідну тету, у ванній кімнаті. Зачинили на замок.

(*О. Сенатович*)

2. За допомогою тлумачного словника, мережі «Інтернет» чи консультацій з дорослими з'ясуйте значення виділених слів. До яких груп лексики вони належать?
3. Запишіть незнайомі слова до свого словничка.
4. Поміркуйте, що могло передувати описаній ситуації.

5. Чи можна, на вашу думку, схарактеризувати професію вчителя чи вихователя дітей як героїчну? Чому?

Вправа 106

1. Поміркуйте, представники яких професій є героями нашого часу.
2. Усно опишіть одну з героїчних професій, використавши три слова із запропонованих нижче.

Відрядж..ння, побач..ння, поверн..ння, закінч..ння, провед..ння, продовж..ння, враж..ння.

3. Запишіть текст (4—5 речень).

Про що говорять слова

Коли ми прощаємося, часто вживаємо слово *до побачення*. Правопис літери на позначення ненаголошеного [е] в суфіксі ви вже можете пояснити. А те, що цей прислівник пишемо окремо, варто запам'ятати: *до побачення*. Аналогічно пишемо синоніми *до зустрічі, на добраніч*.

Вправа 107

1. Прочитайте текст допису.

Для того, щоб стати героєм, не обов'язково треба (з/с)дійснити подвиг, отримати чиєсь схвал..ння або (з/с)творити щось неймовірне. Героїзм часто непр(е/и)мітний, а пр(і/и)звища героїв не відомі широкому загалу. Сучасні герої — це й наші воїни, які бе(з/с)трашно захищають країну, і волонтери, про яких ро(з/с)повідують неймовірні історії, і всі люди, які працюють на благо України, і діти, що пр(е/и)красними усмішками надихають дорослих.

2. Спишіть текст, виправивши помилки на вивчені орфограми.
3. Чи згодні ви з думкою автора? Доведіть або спростуйте її, скориставшись схемою на с. 32.

§ 11. Букви Е, О, И в прикметникових суфіксах -ОВ- чи -ЕВ- (-ЄВ-)?

Вправа 108

1. Прочитайте слова.

Клен — кленовий, яблуня — яблуневий, насіння — насіннєвий.

2. Поміркуйте, чи однакову функцію виконують суфікси.

Під час утворення прикметників від іменників використовують суфікси -ов- або -ев-. Вибір суфікса залежить переважно від останнього приголосного основи іменника, від якого утворюємо прикметник.

-ОВ-	-ЕВ-	-ЄВ-
1. Якщо прикметник утворено від іменника, основа якого закінчується на твердий нешиплячий приголосний: <i>роликовий</i>	1. Якщо прикметник утворено від іменника, основа якого закінчується на м'який або шиплячий приголосний, і при цьому наголошено основу прикметника: <i>взірцевий, замшевий</i>	1. Якщо прикметник утворено від іменника, основа якого закінчується на й: <i>соєвий</i>
2. Якщо утворений прикметник має наголос на закінченні: <i>вольовий</i>	2. Якщо прикметник утворено від іменника середнього роду на е: <i>місцевий</i> Прикметники з паралельними варіантами суфіксів 	2. Якщо перед суфіксом стоїть подовжений м'який приголосний: <i>чуттєвий</i>

Вправа 109

1. Прочитайте слова.

Рядковий — прикінцевий, фруктовий — овочевий, кварцовий — ситцевий, соєвий — крайовий, конвалієвий — гайовий, бузковий — помаранчевий, лицевий — лицьовий.

2. Поясніть правопис прикметників.

Вправа 110

1. Запишіть слова, заповнивши пропуски.

Перц..вий, черепах..вий, плюш..вий, яйц..вий, уривк..вий, фарш..вий, м'яз..вий, черепиц..вий, серц..вий, фаз..вий, бой..вий, поршн..вий, ді..вий.

2. Поясніть орфограми.

Вправа 111

1. Запишіть прикметники, заповнивши пропуски.

Оливк..вий колір, глянц..вий журнал, митт..ва реакція, пластик..вий посуд, тунц..вий салат, стільник..ва мережа, парник..вий ефект, розрахунк..вий рахунок, житт..ва ситуація, кінц..вий результат.

2. Підкресліть прикметники, у яких можливі варіанти суфіксів.

Вправа 112

Від запропонованих іменників утворіть прикметники за допомогою суфіксів *-ов-* або *-ев-* (*-ев-*).

1) Словник, випадок, насіння, шавлія, парча, дощ, груша, матч, щавель, магній, сіль, мрамур.

2) Сталь, яблуня, марш, форель, стіл, взуття, межа, борщ, промінь, липа, гелій, значення.

Вправа 113

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Правопис суфіксів у прикметниках зі значенням належності

Вправа 114

1. Прочитайте слова.

Тетяна — Тетянин

Софія — Софіїна

Іван — Іванів, Іванова

Василь — Василева

2. Поміркуйте, чим схожі та чим відрізняються прикметники.

Прикметники, що позначають належність комусь і відповідають на питання *чий? чия?*, утворюємо за допомогою кількох суфіксів.

-ИН-/-ІН-	-ІВ/-ІВ, -ОВ-, -ЕВ-/-ЄВ-
Від іменників чоловічого та жіночого роду, що мають закінчення -а, -я : <i>Миколи^ана мрія, Катруси^н щоденник, Анастасі^їн скутер</i>	Від іменників, що закінчуються на приголосний або мають закінчення -о : <i>Євгені^в самокат і Євгено^ва думка, Василі^в проект і Васи^лева бейсболка, Андрі^{їв} рюкзак і Андріє^ва книга</i>

У прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після букв на позначення приголосних (крім **й**) пишемо суфікс **-ин(ий)**: *бджол^иний, голуб^иний, гороб^иний, кач^иний, орл^иний*; після букв, що передають голосний, та апострофа — **-ін(ий)**: *зм^ійний, солов[’]ий*.

Зверніть увагу! Прикметники зі значенням належності, утворені від власних назв, пишемо з великої літери.

Вправа 115

Від поданих іменників утворіть прикметники зі значенням присвійності у формі жіночого роду однини.

Зразок: *Кирило — Кирилова.*

- 1) Микола, Ярина, бабуса, Інна, Юлія, Юля, Віра, Микита, стюардеса.
- 2) Сергій, батько, Василь, Семен, Остап, учитель, Антон, Данило, директор, Назар.

Вправа 116

Від поданих іменників утворіть прикметники зі значенням присвійності у формі жіночого роду однини.

Мирослава, Мирослав; Євгенія, Євген; Олександра, Олександр; Ярослава, Ярослав; Вікторія, Віктор.

Зверніть увагу! Під час творення прикметників зі значенням присвійності можуть відбуватися зміни звуків у коренях, наприклад: *Ольга — Ольжин, Оленка — Оленчин, сваха — свашин, Федір — Федорів.*

Вправа 117

Від поданих іменників утворіть прикметники зі значенням присвійності у формі чоловічого роду однини.

Зразок: *Ганна — Ганнин, Ганнуся — Ганнусин.*

Ганна, Ганнуся; Наталія, Наталка, Наталочка; Марія, Марійка, Марієчка, Маруся; Тетяна, Тетянка; Катерина, Катруся.

Вправа 118

Замініть іменники прикметниками зі значенням присвійності.

Зразок: *планшет Остапа — Остапів планшет.*

Мудрість бабусі, обіцянки Максима, гребінець Аліси, книга вчителя, пенал Анастасії, зошит Тихона.

-ИЧН-, -ІЧН- чи -ЇЧН-?

Вправа 119

1. Пригадайте, у чому полягає правило «дев'ятки». До яких слів його застосовуємо?
2. Запишіть слова, вставивши пропущені літери.

істор..чний

маг..чний

геро..чний

3. Поясніть правопис цих слів.

Суфікси **-ичн-**, **-ічн-** та **-їчн-** слугують для творення прикметників від іменників іншомовного походження. Вибір суфікса залежить від попереднього звуку й регулюється правилом «дев'ятки».

-ИЧН-	-ІЧН-	-ЇЧН-
Після букв д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р	Після літер на позначення інших приголосних	Після букви на позначення голосного
<i>демократичний</i>	<i>географічний</i>	<i>прозаїчний</i>

Вправа 120

1. Спишіть словосполучення, вставивши пропущені літери.

Ортопед..чний салон, археолог..чні розкопки, істо-
р..чний музей, академ..чний театр, демократ..чний
режим, синтакс..чний розбір, граф..чний дизайн, сим-
фон..чний оркестр, моза..чна підлога.

2. Виділіть суфікси, поясніть правопис.

Вправа 121

1. Спишіть текст, уставивши пропущені літери.

Лікарі — герої! | День медика 2022

У справжніх героїв немає довгих плащів, спеціальної броні, чарівної пал..чки чи вм..ння літати.

Справжні герої носять мед..чні халати. У них мозолі від скальпелів, шрами від захисних масок і респіраторів, пр..добрі очі та пр..великі серця. Їхня суперсила — щодня бе..перервно рятувати людей. Вони не люблять про це ро..казувати.

Ми не знаємо усіх імен і пр..звищ, але дякуємо кожному лікареві, який ціною власного життя та здоров'я рятує нас із вами, особливо зараз.

Наші лікарі — мужні воїни, які рятують життя мільйонам на передовій, у мобільних госпіталях, у мирних містах і навіть дистанційно через кілометри.

Дякуємо вам, лікарі!

*(Із фейсбук-сторінки кіно-
і телестудії «FILM.UA Group»)*

2. Поясніть орфограми.
3. Поміркуйте, представників яких професій можна вважати героями. Обґрунтуйте думку.
4. Напишіть есе про представників і представниць однієї з героїчних професій сучасності, скориставшись планом:
 - 1) Яку професію я вважаю героїчною.
 - 2) Чому я так думаю.
 - 3) Чим представники цієї професії допомагають людям.
 - 4) Приклад із життя.
 - 5) Висновки.

Вправа 122

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 12. Антонімічні префікси й суфікси

Вправа 123

1. Прочитайте слова.
зсипати — розсипати
морозець — морозище
2. Поміркуйте, чим відрізняються слова в кожній парі.
3. Що зумовлює зміну значення в словах?
4. Які між собою за значенням виділені префікси та суфікси?
5. Пригадайте, що таке антоніми.

Ми вже знаємо, що є антоніми — протилежні за значенням слова. Антонімію можна спостерігати й на рівні префіксів і суфіксів: вони надають спільнокореним словам протилежного значення або відтінків значення. Порівняйте:

ходити — заходити — виходити,
хмара — хмарка — хмарище.

Зверніть увагу! Антонімічні префікси зазвичай утворюють антоніми (занести — винести). Натомість антонімічні суфікси переважно утворюють синоніми, тому що надають словам емоційних відтінків значення, зокрема пестливості та згрубілості (вовчик — вовчисько).

Вправа 124

1. Спишіть слова, виділивши префікси та суфікси.

Відпливти — припливти, відкритий — закритий,
вдихнути — видихнути, заміський — передміський.

Козаченько — козарлюга, вітерець — вітрище,
ручка — ручище, дощик — дощачка.

2. Складіть зі словами речення (усно).
3. Поясніть значення антонімічних префіксів і суфіксів.

Вправа 125

1. Утворіть слова, додаючи до поданих слів запропоновані в дужках префікси та суфікси.

Сипати (з-, роз-), нести (за-, ви-), вести (при-, від-), вітамін (анти-, про-).

Кіт (-ик, -ищ-), розумний (-еньк-, -юч-), нога (-к-, -ищ-), складно (-уват-, -езн-), глибокий (-еньк-, -енн-).

2. Чи є антонімами слова першого рядка? А другого? Поясніть думку.

Вправа 126

Доберіть до кожного дієслова спільнокореневий антонім.

Принести, відчепити, накрити, заселитись, зіскочити.

Вправа 127

1. Об'єднайте запропоновані префікси в антонімічні пари (може бути кілька варіантів).

Пере-, з-, ви-, недо-, за-, роз-.

2. Доведіть антонімічність префіксів, дібравши приклади слів із ними.
3. Запишіть дібрані слова, виділіть префікси.

Вправа 128

Запишіть речення, обравши префікс чи суфікс із запропонованих у дужках.

1) І, здається, вона (роз-/за-)гадала всі-всі мої думки (Л. Смілянський). 2) Тікайте хутчій, бо йде страшний вовч(-ик/ищ-е)! (Нар. творчість). 3) Важко (пере-/недо-) оцінити рослини і як лікарську сировину (А. Давидов). 4) Трохи вели(к-уват-/ч-езн-)ий, та це не біда (А. Дімаров). 5) Я сказав, що (ви-/в'-)їжджаю на цілий місяць у село (А. Кізя). 6) Лише (від-/нід-)бігши на чималу відстань, він наважився озирнутися (Н. Забіла).

Вправа 129

1. Прочитайте речення з різними варіантами префіксів.

1) Як же (*уви-/віді-*)мкнути зв'язок? 2) Мама (*с-/роз-*)кладає речі. 3) Спробуй (*при-/від-*)клеїти скотч. 4) Оленко, ти нарешті (*при-/ви-*)їхала? 5) Суп я таки (*недо-/пере-*)солила.

2. Поміркуйте, як зміниться зміст речення.

Вправа 130

1. Прочитайте текст. Чи була вам відома ця інформація? Що нового ви дізналися?

Видатна українська художниця Марія Примаченко майже все життя прожила в селі, а її картини підкорювали світ — Париж, Варшаву, Софію, Монреаль, Прагу і навіть Пекін. Вона створювала казкові світи в напрямі

Марія Примаченко.
Щур у дорозі (1963)

наївного мистецтва, або примітивізму. Це стиль спрощених форм, «чистих» кольорів. За змістом картини часто пов'язані з фольклором, а зовнішньо нагадують дитячі малюнки. Центром творчості Примаченко були фантастичні звірі, квіти та сюжети із життя селян.

(За матеріалами
інтернет-видання «Захід.нет»)

2. Розгляньте картину. Прочитайте її назву. Яке враження справляє на вас картина? Чи подобається вона вам? Чому?
3. Напишіть за картиною твір-розповідь.

Вправа 131

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 13. Складні слова

Вправа 132

Прочитайте слова. Поміркуйте, чим відрізняються слова у двох хмарах.

Простими називаємо слова, що мають один корінь: *тиша, ранішній, розхвилюватися*.

При цьому прості слова можуть мати кілька префіксів і суфіксів: *на-в-з-до-гін, по-від-пис-ува-ти, по-роз-кид-а-н-ий, як-най-глиб-ш-ий*.

Слова з двома чи більше коренями називаються **складними** (складаються з кількох). Складні слова створюються складанням двох або більше основ за допомогою сполучних голосних [о] чи [е] (*загальноукраїнський, зорепад*) або ж без них (*перекотиполе, інтернет-книгарня*).

Складні слова пишемо разом або з дефісом.

Вправа 133

1. Спишіть слова, виділіть корені.

Дикобраз, видноколо, ліворуч, жовто-блакитний, місяцехід, Івано-Франківськ, вічнозелений.

2. Назвіть слова чи словосполучення, від яких утворилися складні слова.

Вправа 134

Випишіть складні слова. У дужках запишіть слова, від яких утворилося складне слово.

Зразок: виконувати мимоволі — мимоволі (мимоволі).

Треба повернути ліворуч, фізико-математичний клас, користуватися інтернет-ресурсами, фотографії з аквапарку, солодко-кисле морозиво, відвідати півострів, п'ятиденний робочий тиждень, повсякденні справи, подарували самокат.

Вправа 135

1. Прочитайте слова та їхні тлумачення.

Вітрогін — нерозсудливий хлопець, чоловік. Дармовис — брелок, підвіска. Суходіл — материк, суша. Повсякчас — постійно, завжди.

2. Поміркуйте, що закладено в коренях слів.
3. Складіть із двома словами на вибір речення.
4. Згадайте приклади цікавих складних слів. Поділіться ними з однокласниками й однокласниками.

Вправа 136

1. Випишіть складні слова, виділіть у них корені.

1) І той начальник мотається вдень і вночі на всюдиході у сорокаградусний мороз, у пургу й заметіль (В. Нестайко). 2) Але Тарас відчував на собі повсякденно і повсякчасно лише один пункт із того контракту (О. Іваненко). 3) Прогалина плутала то ліворуч, то праворуч і далі спускалася в глибокий яр (П. Бабанський). 4) Великі, напрочуд гарні, пишні квіти відтворювали всі відтінки від світло-жовтого, майже білого, до темно-червоного: кремовий, жовтогарячий, ніжно-рожевий... (М. Рибалко).

2. У складних словах виділіть корені.
3. Визначте, які слова утворилися за допомогою сполучного голосного, а які без нього.

Вправа 137

1. Прочитайте вірш Грицька Бойка.

У стоніжок	Всі сто милися.
по сто ніжок.	Всі стомилися.
2. Знайдіть і выпишіть складне слово. Які омоніми є в тексті?

Вправа 138

1. Прочитайте текст у рубриці «Про що говорять слова». Випишіть подані в ній слова, виділіть корені. Поміркуйте, як утворилися ці слова.
2. Поміркуйте, слова в кожній парі є синонімами, омонімами, антонімами чи паронімами.
3. Складіть і запишіть речення з наведеними словами.

Про що говорять слова

Мимохіть — те саме, що *мимоволі*. **Мимохідь** — проходячи мимо кого-, чого-небудь; по дорозі.

Листопад — назва місяця; процес опадання листя.

Подолист — процес опадання листя.

Вправа 139

1. Прочитайте в електронному додатку текст про українську підприємцю.
2. Випишіть виділені слова, вставивши пропущені літери.
3. Поміркуйте та висловте свою думку: у чому полягає героїзм українських підприємців і підприємць, які продовжують працювати під час війни?
4. Складіть план, як ви можете сприяти розвитку нашого суспільства (наприклад: сортувати сміття; віддати нужденним одяг, з якого ви виросли; намалювати підбадьорливі малюнки для захисників і захисниць; бути уважними до близьких тощо).
5. Оберіть п'ять слів зі свого плану та розберіть їх за будовою.

Проект!

Підготуйте доповідь і розкажіть у класі про героїв сьогодення, інформацію про яких ви знайшли (можна об'єднатися в групи). Підготуйте постери з інформацією, покажіть відеоролики тощо.

Вправа 140

1. Прочитайте оголошення з фейсбук-сторінки Комунального закладу «Підліткові клуби за місцем проживання» Рівненської міської ради.

10:35

13%

Запрошуємо всіх охочих узяти участь у патріотичному та творчому проекті **«Сучасні супергерої України»!**

Картина «Козак-бандурист» невідомого автора (XIX ст.)

У нас завжди були супергерої: Котигорошко, Кирило Кожум'яка, Іван Сірко, Іван Побиван, козак Мамай. Вони всі були наділені магічно-фантастичними здібностями, які допомагали їм боротися з ворогами України. Створімо своїх супергероїв із суперздібностями, які допомагають нашим воїнам.

Потрібно придумати ім'я, суперсилу, суперздібності, суперісторію та суперпригоду для героя.

Створіть цей образ власноручно за допомогою різнофактурних матеріалів (паперу, тканини, шкіри, ниток тощо). Очікуємо від вас неймовірної розповіді про свого супергероя, а також фотографії. Отже, вперед! Творіть! Роботи надсилайте на нашу електронну адресу.

2. Розгляньте малюнок, який створили діти до конкурсу. Які суперздібності, на вашу думку, мають ці герої та героїні?

3. Випишіть складні слова, виділіть у них корені.
4. Опишіть свого супергероя: його ім'я, який він на вигляд, які суперздібності має тощо. Удома за бажання намалюйте героя.

Вправа 141

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. З яких значущих частин складається слово?
2. Чим відрізняються спільнокореневі слова від форм одного слова?
3. Чому закінчення називається змінною частиною слова?
4. Для чого потрібні префікси та суфікси?
5. Які правила правопису префіксів і суфіксів ви знаєте?
6. Чим відрізняються прості та складні слова?

Розділ 3

Словотвір. Орфографія

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Ми з'ясуємо, як утворюються слова.
- Дізнаємось, які існують способи словотворення.
- Навчимося писати складні слова.
- Простежимо, які зміни відбуваються в частинах слова під час словотворення.
- Ознайомимося з поняттям «словотвірний ланцюжок».

А також поговоримо про те, як це — бути людиною й жити серед людей.

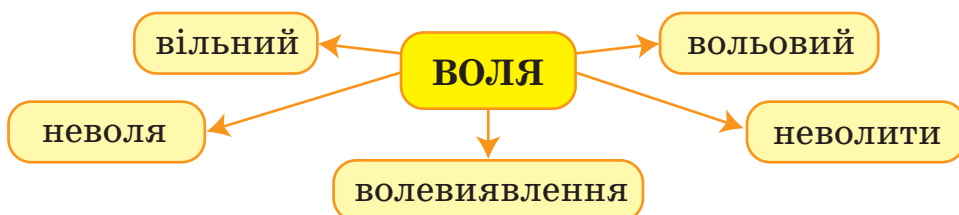

§ 14. Словотвір. Твірне слово

Вправа 142

1. Прочитайте й перепишіть слова.

2. Виділіть частини слова.
3. Поміркуйте, як утворено нові слова.
4. Як змінилося значення нових слів?

Словотвір — це розділ мовознавства, що вивчає способи творення слів. Словотвір є джерелом збагачення мови.

Слово, від якого утворено нове слово, називається **твірним**. Наприклад, слово *воля* є твірним для різних слів: *неволя*, *вільний*, *вольовий*, *неволити*, *волевиявлення*.

Новоутворене слово називається **похідним**.

Зверніть увагу! Лексичне значення похідного слова обов'язково відрізняється від лексичного значення твірного. Твірне та похідне слова є спільнокореневими, але не формами одного й того самого слова.

Вправа 143

1. Випишіть пари твірних і похідних слів. Поясніть свій вибір.

Людина, людство; людина, люди; історичний, історична; історія, історичний; суспільство, суспільством; суспільство, суспільний; факт, фактично; факти, фактами; різний, різних; різні, різниця.

2. У виписаних словах виділіть частини слова.
3. Визначте твірні слова, намалюйте стрілки до похідних.

Проект!

Розгляньте колаж на початку розділу. Поміркуйте, які людські якості він ілюструє. Об'єднайтеся в групи, обговоріть, якими рисами характеру може бути наділена людина. Створіть свої списки, які будете доповнювати впродовж вивчення розділу «Словотвір. Орфографія».

Вправа 144

1. У запропонованих парах слів визначте твірне та похідне слова, запишіть їх за зразком: *школа* → *школяр*.
Комп'ютерний, комп'ютер; прибігти, бігти; міркувати, розмірковувати; джерело, джерельний; місцевий, місце; громада, громадянин; різний, по-різному.
2. Виділіть частини слова, за допомогою яких утворено похідні слова.

Вправа 145

1. Випишіть пари твірних і похідних слів, ігноруючи зайве слово.
Рік, річний, роки; життя, жити, живуть; касир, каса, каси; культура, культурологія, культурою; традиція, традиційний, традиційного.
2. Поясніть, за яким принципом визначили зайве слово.
3. Виділіть частини слова, за допомогою яких утворилися похідні слова.

Вправа 146

1. До запропонованих слів доберіть твірні.
Сильний, незалежність, міжнародний, людський, інформувати, неймовірно, пам'ятка, уважний, розказати, фейковий.
2. Запишіть твірні та похідні слова парами, виділіть частини слова.

Вправа 147

1. Від запропонованих твірних слів утворіть нові слова.

Книга, ділитися, таємниця, закон, автор, творити, родина.

2. Поміркуйте, які ще похідні слова можна від них утворити.

Вправа 148

1. Прочитайте початок оповідання Василя Сухомлинського. Передбачте, чим продовжиться твір. Прочитайте завершення в електронному додатку.

Важко бути людиною

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. Із хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися, відпочили на траві. Де й узялися сили. Відійшли на кілометр від хутірця, Марійка тут і згадала:

— А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

2. Випишіть виділені в тексті слова, доберіть до них твірні.
3. Сформулюйте основну думку тексту.
4. Випишіть ключові слова.
5. Поміркуйте, як би ви вчинили в такій ситуації. Підтримайте думку Марійки чи Романа або ж висловте свою позицію щодо описаного, почавши словами: *Я підтримую думку..., тому що...*
6. Перекажіть текст. Запишіть стислий переказ, додайте власні міркування.

Вправа 149

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 15. Основні способи словотворення

Префіксальний, суфіксальний, префіксально-суфіксальний способи словотворення

Вправа 150

1. Із поданих частин слова сформууйте різні слова. За потреби скористайтесь довідкою.

о- об- на- по- **-дум-** -ж- -ти- -л- -а-
з- за- -лив- -и- -ся

Довідка: дума, думка, думати, одуматися, подумки, задумливий, задума, надумали, обдумали, здумали.

2. Поміркуйте, чи всі подані слова утворено за допомогою однакових частин слова.
3. Яке слово із запропонованих, на вашу думку, було утворено першим?

Слова утворюються в різний спосіб, додаванням до твірного слова певних частин. Існують різні **способи словотворення**.

Щоб визначити, у який спосіб утворено слово, треба знайти те слово, від якого воно утворилося. Це **твірне слово**, а утворене від нього — **похідне**. Та частина слова, якої немає у твірному, але є в похідному, і визначає спосіб словотворення.

Наприклад:

праліс ← ліс — префіксальний,

лісок ← ліс — суфіксальний,

узлісся ← ліс — префіксально-суфіксальний.

Зверніть увагу! За префіксально-суфіксального способу словотворення до твірної основи одночасно додаємо префікс і суфікс (адже немає слів «узліс» чи «лісся», до яких би додали тільки префікс чи тільки суфікс).

Вправа 151

1. Від поданих слів утворіть нові за допомогою префіксів, поданих у дужках.

Зразок: *простіший (най-) → найпростіший.*

Рахувати (*роз-*), тоді (*від-*), фотографувати (*-с-*), писаний (*при-*), залежність (*не-*), єднати (*-з-*), друг (*не-*), швидкий (*пре-*), скочити (*-зі-*), ідейний (*без-*).

2. Визначте способи словотворення.
3. Поясніть правопис префіксів, про які ви вже знаєте.

Вправа 152

1. Від поданих слів утворіть нові за допомогою суфіксів, поданих у дужках.

Зразок: *день (-н-) → денний.*

Уміти (*-інн-*), народ (*-н-*), історія (*-ик*), Валентина (*-ин-*), записати (*-к-*), пекти (*-ив-*), тривалий (*-ість*), година (*-ник*), частина (*-к-*), математика (*-ичн-*), сонце (*-ечк-*), Ігор (*-ів*).

2. Визначте способи словотворення.
3. Поясніть правопис суфіксів, про які ви вже знаєте.
4. Підкресліть слова, у яких спостерігали зміну звуків.

Вправа 153

1. Спишіть слова, виділіть суфікси.

Україна, українець, українка, український; Микола, Миколка, Миколин; великий, великуватий, величезний, величний; ніс, носик, носище, носовий; держава, державність, державний.

2. Поміркуйте, яку функцію виконують суфікси. Як змінюється лексичне значення слова залежно від суфікса?

Вправа 154

1. До поданих слів доберіть твірні. Запишіть парами твірні та похідні слова.

Зразок: *припічок ← піч.*

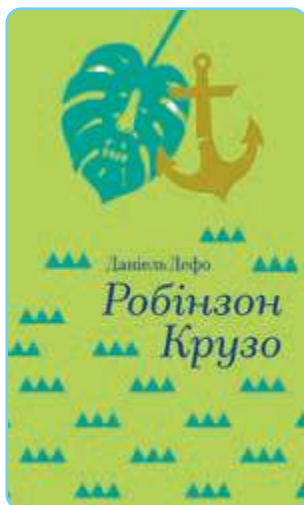
Припічок, вручити, нарукавник, заземлити, спорожнити, попросту, по-українському.

2. Виділіть префікси та суфікси.
3. Визначте спосіб словотворення. Поясніть, чому спосіб творення наведених слів не можна назвати суфіксальним або префіксальним.

Вправа 155

1. Прочитайте анотацію до книги «Робінзон Крузо».

«Робінзон Крузо» — роман англійського письменника Даніеля Дефо, написаний як вигадана автобіографія, проте заснований на реальних подіях. Описане сталося

Обкладинка книжки від видавництва «Книголав» (2018), дизайн Романи Романишин і Андрія Лесіва

з шотландським моряком Александром Селкірком, який провів чотири роки на безлюдному острові. Герой роману Робінзон Крузо рятується після кораблетрощі та проживе на безлюдному острові понад двадцять років. Це книга про мужність і волю до життя, про завзяття і дружбу, мудрість і оптимізм.

2. Випишіть із тексту по три слова, утворені префіксальним і суфіксальним способами.
3. Розкажіть, чи відома вам історія про Робінзона Крузо.
4. Уявіть, що ви опинилися на прекрасному безлюдному острові. Пофантазуйте про життя наодинці із собою. Чи хотіли б ви опинитися в такій ситуації? Чому?
5. Напишіть твір-роздум на тему «Чи зможу я прожити без людей?»

Вправа 156

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Безафіксний спосіб словотворення

Вправа 157

1. Поміркуйте, як утворилися слова.

пошук ← пошукати

рань ← ранній

2. Як би ви назвали такий спосіб словотворення?

Нові слова можна утворити також усіканням частин слова (префіксів і суфіксів, які ще називають *афіксами*). Цей спосіб словотворення має назву **безафіксний**.

У такий спосіб утворено багато іменників від дієслів чи прикметників, наприклад: *підпис* ← *підписати*, *вись* ← *високий*.

Зверніть увагу! Іменник *підпис* утворено безафіксним способом, а не префіксальним, тому що префікс є також у твірному слові *підписати*.

Вправа 158

1. Прочитайте і спишіть словотвірні пари.

1) Відвар ← відварити, зліт ← злітати, опис ← описати, здогад ← здогадатися, заплив ← запливати, огляд ← оглядати. 2) Даль ← далекий, солод ← солодкий, тиша ← тихий, зелень ← зелений.

2. Виділіть значущі частини слів. Чим схожі пари слів у кожному рядку?

Вправа 159

Від поданих слів утворіть іменники безафіксним способом.

1) Бігати, випускати, оповідати, блищати, заходити, тріскати, вступати, гнітити. 2) Запальний, північний, синій, зелений.

Вправа 160

1. До поданих слів доберіть твірні.
Пуск, клич, спів, блакить, відмова, заклад, вись.
2. У твірних словах виділіть суфікси, які були усічені.

Вправа 161

Випишіть слова, утворені безафікським способом словотворення, запишіть словотвірні пари.

Схід, закид, осінній, обнова, перегляд, підвіконня, відхід, винахід, ноша, переробити, запит, напис, наказ.

Вправа 162

1. Поміркуйте, як утворилися слова *привид* і *привід*.
2. У чому різниця між значеннями слів?
3. Перевірте свої міркування за рубрикою «Про що говорять слова».

Про що говорять слова

Привід — підстава (справжня або вигадана), причина яких-небудь дій, учинків. Спільнокореневі слова: *водити, приводити* тощо.

Привид — персонаж народних казок, легенд і т. ін., який уособлює дух померлого. Спільнокореневі слова: *привидітися, видимий* тощо.

Складання слів або основ. Абrevіатури

Вправа 163

1. Прочитайте слова.
всеукраїнський ← вся Україна
синьо-жовтий ← синій і жовтий
п'ятсот ← п'ять сотень
2. Згадайте, як називаються слова, що мають по два корені. Як вони утворилися? Як би ви назвали цей спосіб словотворення?

Складні слова творяться **складанням** кількох **слів** чи **основ**, тому цей спосіб так і називається. Складання слів чи основ може відбуватися за допомогою сполучних голосних, переважно [e], [o], або без них, порівняйте: *різнОвид* ← *різні види*, *південь* ← *пів дня*.

Вправа 164

До поданих слів доберіть твірні, запишіть за зразком.

Зразок: *самовиховання* ← *виховувати самому*.

Країнознавство, крайнебо, політико-економічний, двохтисячний, всюдихід, чотирикутник.

Вправа 165

1. Відгадайте складні слова за лексичним значенням і частиномовною належністю. Запишіть їх.

Зразок: *що має вісім ніг (іменник)* — *восьминіг*.

Що має три поверхи (*прикметник*), з правого боку (*прислівник*), що дає загальну освіту (*прикметник*), зал для показу кіно (*іменник*).

2. Виділіть в утворених словах корені.
3. Підкресліть букви на позначення сполучних голосних, де вони є.

Вправа 166

1. Спишіть речення.

1) Із часом козак Мамай став типовим представником славного запорозького козацтва, втіленням народного характеру з його волелюбністю, героїзмом, кмітливістю, гумором (*П. Супруненко*). 2) І той начальник мотається вдень і вночі на всюдиході в сорокаградусний мороз, у пургу й заметіль (*В. Нестайко*).

2. Підкресліть складні слова, виділіть у них корені. Поміркуйте та розкажіть, як утворилися слова.
3. Знайдіть по два слова, утворені префіксальним та суфіксальним способом.

4. Доберіть синоніми до слова *горизонт*. Зверніться до рубрики «Про що говорять слова» й доповніть синонімічний ряд. З'ясуйте, які із синонімів є складними словами.

Про що говорять слова

Чи знаєте ви, що в українській мові слово *горизонт* має більш як десять синонімів? Ось вони: *виднокруг, видноколо, виднокрай, крайнебо, круговид, кругозір, кругогляд, обрій, небозвід, небосхил, небокрай, овид*.

Різновидом словотвору є **аббревіація** — скорочування слів і словосполучень, унаслідок якого з'являються аббревіатури.

Аббревіатурами називаємо утворення з перших літер або з інших частин слів, що входять до складу назви чи поняття.

Види аббревіатур

1. Ініціальні аббревіатури утворюються скорочуванням словосполучень до початкових букв чи звуків: *ЗМІ* ← *засоби масової інформації*, *ЗСУ* ← *Збройні сили України*.
2. Складноскорочені слова утворюються усіченням основ кількох слів: *спортмайданчик* ← *спортивний майданчик*, *Укрзалізниця* ← *Українська залізниця*.

Вправа 167

Прочитайте аббревіатури. Поясніть, як вони утворені.

МВС ← Міністерство внутрішніх справ, *ХТЗ* ← Харківський тракторний завод, *ЧАЕС* ← Чорнобильська атомна електростанція, *педуніверситет* ← педагогічний університет, *спецзавдання* ← спеціальне завдання, *турбаза* ← туристична база, *медперсонал* ← медичний персонал.

Вправа 168

Утворіть ініціальні аббревіатури. За потреби скористайтеся довідкою.

Невизначений летючий об'єкт, Сполучені Штати Америки, Організація Об'єднаних Націй, зовнішнє незалежне оцінювання, автоматична телефонна станція, Українські телевізійні новини, Театр юного глядача.

Довідка: ТЮГ, АТС, НЛО, ЗНО, ООН, УТН, США.

Вправа 169

Прочитайте складноскорочені слова, доберіть твірні слова до них, запишіть.

Зразок: *соцстрах* ← *соціальне страхування*.

Спецвипуск, інформцентр, Кабмін, медінститут, облвиконком, мультфільм, нардеп, завкафедри.

Вправа 170

1. Прочитайте аббревіатури.

1) НБУ ← Національний банк України, Нацбанк ← Національний банк України. 2) ЗВО ← заклад вищої освіти, виш ← вища школа.

2. Поміркуйте, яким способом утворилися аббревіатури.

3. Ознайомтеся з інформацією в рубриці «Про що говорять слова» в кінці теми. Обговоріть, чи стикалися ви з помилковим уживанням аббревіатур і скорочень.

4. Розгляньте світлину в рубриці «Про що говорять слова», прочитайте підпис до неї. Якими аббревіатурами зі згаданих у рубриці можна назвати заклад на фото? Утворіть аббревіатуру від його власної назви, наведеної в підписі.

Вправа 171

Розкажіть про своє місто, використавши запропоновані слова на вибір. Додайте ініціальні аббревіатури, пов'язані з вашим містом (ХНУ імені В. Н. Каразіна, ОНАТОБ, Київзеленбуд тощо).

Облрада, медзаклади, міськрада, будмайданчик, драмтеатр, профспілка, елітжитло, Укртелеком.

Вправа 172

1. Прочитайте в електронному додатку текст про Держпром — пам'ятку архітектури.
2. Випишіть складні та складноскорочені слова, визначте спосіб словотворення.
3. Складіть план тексту. Напишіть переказ.
4. Напишіть твір-опис будівлі Держпрому за фото.

Про що говорять слова

У побутовому спілкуванні ми можемо натрапити на помилкове вживання аббревіатур, що тягнеться з радянських часів. Наприклад, аббревіатура *вуз* не має підстав для існування в українській мові, оскільки називає *заклад вищої освіти*, скорочено — *ЗВО*. Неофіційно такі

Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка

заклади ще називають *виш* (скорочення від *вища школа*).

До помилкових скорочень належить і кальковане слово *завуч*, яке розшифровувалося як «завідувач навчальної частини». На сьогодні відповідна посада має назву *заступник директора навчального закладу*.

Перехід слів з однієї частини мови в іншу

Вправа 173

1. Прочитайте речення.

Журнали лежать в *учительській* кімнаті.

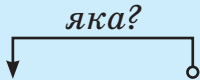
Журнали лежать в *учительській*.

Діти, ким ви мрієте стати в *майбутньому* житті?
Діти, ким ви мрієте стати в *майбутньому*?

2. Яке речення з кожної пари ви обрали б у спілкуванні? Чому?
3. Поставте питання до виділених слів. Якими частинами мови, на вашу думку, є ці слова?

Ще одним способом словотворення є перехід слів із однієї частини мови в іншу, переважно прикметників в іменники. Новоутворені слова ніби вбирають значення цілого словосполучення. Вони належать до тієї частини мови, якою було головне слово у словосполученні:

учительська кімната = *учительська*

Зверніть увагу! Твірне та похідне слова зазвичай паралельно вживаються в мові.

Вправа 174

1. Прочитайте словосполучення.

Військовий службовець, чергова лікарка, набережна вулиця, наречений хлопець, дільничний офіцер, знайома дівчина.

2. Складіть речення, у яких виділені слова буде вжито як іменники.

Вправа 175

З кожним із запропонованих слів складіть по два словосполучення. У першому слово має бути прикметником, а в другому іменником.

Зразок: *учений* — *учений (прикм.) ступінь, видатний учений (ім.).*

Приїжджі, операційна, прохідна, подорожній, слідча, пряма.

Вправа 176

Випишіть речення, у яких виділені слова є іменниками.

1) Декому краще вдаються *приголосні*, декому *голосні* (С. Жадан). Назвіть усі *голосні* звуки. 2) До речі, яка тут *ванна* кімната? (І. Роздобудько). В усій квартирі найбільше мені сподобалися *ванна* і *балкон* (В. Нестайко). 3) Якби ж поряд зі мною були *рідні* та друзі! (Л. Воронина). *Рідні* звуки линули до нього з неба (О. Іваненко).

Вправа 177

1. Запишіть українські назви місяців.
2. Доберіть твірні слова та визначте спосіб словотворення кожної назви.
3. Перевірте свої міркування за рубрикою «Про що говорять слова».

Про що говорять слова

Походження українських назв місяців пов'язане з природними явищами чи господарською діяльністю. *Січень* «січе» рік навпіл, або ж мороз січе. У *лютому* люті морози, у *березні* оживає береза, у *квітні* зацвітають квіти, у *травні* зеленіє трава. У *червні* червоніють ягоди, *липень* — час цвітіння липи. *Серпень* — від слова *серб*, що вказує на час жнив. У *вересні* цвіте верес, у *жовтні* жовтіє листя, у *листопаді* листя опадає. Назва *грудень* походить від слова *груда* (мерзла колія на дорозі).

Вправа 178

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 16. Правопис складних слів разом, з дефісом, окремо

Вправа 179

1. Прочитайте і спишіть слова.
добродій ← діє добром
українсько-польський ← український
і польський
2. Виділіть корені.
3. Визначте спосіб словотворення.

Як ви могли зауважити, складні слова пишемо разом або з дефісом. Перевірити їхній правопис зазвичай можна за допомогою твірних слів.

РАЗОМ пишемо	З ДЕФІСОМ пишемо
слова, утворені від словосполучень із головним і залежним словом: <i>крайнебо</i> (край чого? неба), <i>п'ятдесятиріччя</i> (років скільки? п'ятдесят)	складні слова, утворені від сполучень слів, між якими можна поставити сполучник <i>і</i> : <i>кисло-солодкий</i> (кислий і солодкий), <i>сіро-рожевий</i> (сірий і рожевий). Винятки: <i>жовтогарячий, червоногарячий, глухонімий, хитромудрий, зловорожий</i>

Вправа 180

1. Прочитайте слова, порівняйте їхній правопис.

Машинно-тракторний — машиноремонтний, синьо-зелений — вічнозелений, жовто-червоний — жовтогарячий, західноукраїнський — південно-західний, чорно́слив — чорно-червоний, темно-синій — синьоокий.

2. Письмово обґрунтуйте правопис, дібравши твірні слова.

Зразок: *машинно-тракторний — машинний і тракторний, машиноремонтний — ремонтувати (що?) машини.*

Вправа 181

1. Запишіть слова разом або з дефісом.

Культурно/історичний, готельно/ресторанний, цукро/за завод, марно/слів'я, літературо/знавчий, дво/крапка, благо/устрій, свіжо/спечений, тепло/обмінний, барвисто/зелений, повно/цінний, соціально/економічний, давньо/грецький, дво/ярусний.

2. Поясніть правопис, дібравши твірні слова.

Вправа 182

1. Спишіть слова, виправляючи помилки у правописі.

Фізико-математичний, сімдесятиріччя, північносхідний, густо-заселений, темно-бордовий, край-небо, жовто-гарячий, середньовіччя, військово-полонений, сільськогосподарський, теплообмін.

2. Поясніть правопис складних слів.

Вправа 183

1. Прочитайте текст.

Державний Прапор України — це стяг із двох *рівно/великих* горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Українське *синьо/жовте* колірне сполучення — одне з найдавніших серед сучасних національних прапорів. *Жовто/блакитні* барви символізували Київську Державу ще до християнізації Русі.

2. Випишіть складні слова, поясніть їхній правопис.

3. Пригадайте, що ви знаєте про державні символи України. Які ще символи нашої країни ви знаєте?

4. Напишіть переказ тексту або есе на тему «Символи моєї країни» (можна описати всі три, один на вибір із державних або ж інший символ України — калину, вишиванку, писанку тощо).

РАЗОМ пишемо

1. Складні слова з першими запозиченими частинами *авіа-, авто-, біо-, віце-, гідро-, екс-, екстра-, зоо-, кіно-, макро-, максі-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, міді-, міні-, моно-, нео-, полі-, псевдо-, радіо-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото-* та подібними: *фотоапарат, аеропорт, мікропроцесор, віцепрезидент, міліметр, мінігольф, зоопарк, поліфонія, екстраординарний*.

2. Складноскорочені слова та похідні від них: *мультфільм, Святвечір, спортмайданчик, інформповідомлення, держустанова*.

3. Слова *військовополонений, військовозобов'язаний* (ці слова перейшли в розряд іменників).

З ДЕФІСОМ пишемо

1. Іменники, утворені з двох самостійних іменників без сполучного голосного: *бізнес-план, заєць-русак, інженер-програміст, інтернет-магазин, піар-кампанія, фан-клуб*.

2. Слова, утворені:

- повторенням одного слова чи поєднанням спільнокореневих (*один-однісінький*);
- поєднанням синонімів (*гомонить-бринить*), антонімів (*вхід-вихід*);
- поєднанням слів, що разом становлять одне поняття (*хліб-сіль*).

3. Слова з першою частиною *військово-, воєнно-: військово-морський, військово-повітряний, воєнно-стратегічний* (окрім *військовополонений, військовозобов'язаний*).

Вправа 184

1. Спишіть слова, розподіливши їх на два стопчики: ті, які пишемо разом і з дефісом.

Суші-бар, контраргумент, смс-повідомлення, водолаз, пін-код, інтернет-видання, стереоекран, супергерой, купівля-продаж, мінімаркет.

2. Поясніть правопис слів. Складіть речення з двома словами на вибір.

Вправа 185

Запишіть слова разом чи з дефісом. Поясніть правопис слів.

Біо/йогурт, супер/маркет, фото/сесія, міні/програма, кіно/фестиваль, компакт/диск, псевдо/патріот, міні/гольф, мікро/організм, прем'єр/міністр, країна/інвестор, теле/зірка, бізнес/план, екс/президент, метео/станція.

Написання слів із ПІВ

Вправа 186

1. Прочитайте слова.
Півріччя — пів року, півострів — пів острова.
2. Поміркуйте та висловіть припущення, у чому різниця між словами, які пишемо з *пів* разом і окремо.

ОКРЕМО пишемо	РАЗОМ пишемо
<i>Пів</i> зі значенням «половина» з наступним іменником — загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини: <i>пів</i> (чого?) <i>години</i> , <i>пів</i> (чого?) <i>міста</i> , <i>пів</i> (чого?) <i>Києва</i>	<i>Пів</i> із наступним іменником у формі називного відмінка (у початковій формі), коли вони становлять одне поняття і <i>пів</i> не виражає значення половини:
<i>Пів</i> у фразях на визначення часу: <i>пів на сьому</i> , <i>пів на восьму</i>	<i>півострів</i> , <i>півзахист</i> , <i>півовал</i>

Вправа 187

1. Запишіть слова разом чи окремо, порівняйте їхній правопис і значення.

Пів/аркуша — пів/аркуш, пів/місяця — пів/місяць, пів/оберта — пів/оберт, пів/острова — пів/острів.

2. Розгляньте малюнки. Які слова вони ілюструють? Яке з цих слів треба писати разом, а яке — окремо? Чому?

Вправа 188

1. Спишіть слова, знявши ризик.

Напів/фабрикат, напів/зігнутий, пів/Франції, напів/забутий, пів/школи, пів/на/сьому, напів/темрява, пів/години, напів/автомат.

2. Поясніть правопис.

Вправа 189

Спишіть речення, записавши слова, подані через скісну риску, разом, з дефісом чи окремо.

1) Знайшли сторінку, де руко/пис добре зберігся, і я почав пів/голосом читати (*О. Огульчанський*). 2) Зі старої осики, що росла на краю галявини, звисала напів/відчахнута товста гілляка (*Л. Письменна*). 3) Не минуло й пів/години, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо/невидимо (*І. Франко*). 4) Не забудь, початок о пів/на/восьму (*В. Росін*). 5) У давнину на пів/дні України росло чимало багато/вікових дерев (*П. Сурпуненко*).

Вправа 190

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 17. Зміни приголосних при словотворенні

**Особливості творення
іменників із суфіксами -СТВ(о), -ЗТВ(о), -ЦТВ(о)
та прикметників із суфіксами -СЬК-, -ЦЬК-, -ЗЬК-**

Вправа 191

- Прочитайте слова.
Париж → паризький
Кременчук → кременчуцький
Сиваш → сиваський
- Визначте, яким способом утворено прикметники.
- На вашу думку, суфікси виконують однакову функцію чи різні?

Ви вже знайомі з правилами милозвучності, за якими ми уникаємо нагромадження складних для вимови приголосних. Цей закон діє також під час творення деяких іменників і прикметників за допомогою суфіксів. Так буває, коли корінь закінчується на один із приголосних [г], [ж], [з], [к], [ч], [ц], [х], [ш], [с], а після нього у слові є суфікси **-ськ-** або **-ств-**. Вимовляти такі поєднання складно, а їхнє звучання негармонійне, тому відбувається злиття двох приголосних (останнього кореневого та першого суфіксального):

ПраГа + -ськ- → праГСЬКий → пражський.

Зверніть увагу! У приголосному [з] злилися кореневий і суфіксальний звуки, тому він належить і до кореня, і до суфікса.

Кореневі звуки, яких стосується це правило, можна об'єднати у три групи: [г], [ж], [з] переходять у [з]; [к], [ч], [ц] — у [ц]; [х], [ш], [с] — у [с].

[Г] \ + -ськ- → -зьк- боягуЗ + Ськ = боягуЗЬКий
 [Ж] / + -ств- → -зтв- боягуЗ + Ств = боягуЗТВо
 [З] /

[К] \ + -ськ- → -цьк- козаК + Ськ = козаЦЬКий
 [Ч] / + -ств- → -цтв- козаК + Ств = козаЦТВо
 [Ц] /

[Х] \ + -ськ- → -ськ- товариШ + Ськ = товариСЬКий
 [Ш] / + -ств- → -ств- товариШ + Ств = товариСТВо
 [С] /

До цього правила існують **винятки**. Ось деякі з них: *меккський, казахський, баскський, тюркський, нью-йоркський, герцогський, шахський, цюрихський, бангкокський*.

Зверніть увагу! Якщо прикметники із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** утворені від власних назв, пишемо їх переважно з малої літери: *Буг — бугський*.

Якщо корінь закінчується на інший, окрім названих дев'яти, приголосний, змін на письмі не відбувається: *люди — людський — людство*.

Вправа 192

1. Спишіть прикметники, розподіливши їх на три стовпчики: із суфісом *-ськ-, -цьк- чи -зьк-*.

Збараж — збаразький, Бахмач — бахмацький, Черкаси — черкаський, узбек — узбецький, Калуський, Прилуки — прилуцький, Кагарлик — кагарлицький, Нью-Йорк — нью-йоркський, Ужгород — ужгородський, Острогож — острозький, парубок — парубоцький.

2. Виділіть корені та суфікси. Поясніть правопис суфіксів.

Вправа 193

1. Від поданих слів утворіть і запишіть прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-* чи *-зьк-*.

1) Україна, Овруч, Черкаси, Кавказ, Славутич, Одеса, француз, Тростянець, казах, Чукотка, Славута, чех.

2) Кривий Ріг, Східна Європа, Нова Водолага, Західна Україна, Великі Луки.

2. Виділіть корені та суфікси.
3. Поясніть правопис складних слів, які ви утворили.

Вправа 194

1. Від поданих слів утворіть прикметники із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-* чи *-зьк-* та іменники із суфіксами *-ств-*, *-цтв-* чи *-зтв-*.

Птах, козак, керівник, мученик, диwak, агент, товариш, молодець, люди, студент, пророк, брат, юнак, жінка.

2. Виділіть корені та суфікси.

Вправа 195

Спишіть слова, вставивши пропущені в суфіксах літери.

Воло..ький горіх, таджи..ький одяг, калу..ький гурт, че..ька мова, Кременчу..ький район, тбілі..ькі вулиці, ри..ький бальзам, гре..ький профіль.

Вправа 196

1. Від поданих слів утворіть і запишіть прикметники із суфіксом *-ськ-*.
Гуцул, Тернопіль, Лопань, Поділля, Оболонь.
2. Пригадайте та поясніть правила правопису м'якого знака перед суфіксом.

Вправа 197

Спишіть речення, вставивши пропущені літери.

1) Так і не збулось проро..тво того полковника (М. Білкун). 2) Ох уже це мрійни..тво! (О. Дерманський). 3) Бо ж кому не ганьба зізнаватися у власному боягу..тві? (О. Гаврош). 4) Небо було темне, мов закурене

димом, а зорі — гарячі, золоті, мов жагучі юна..ькі очі (С. Васильченко). 5) Це була старовинна моря..ька пісня (О. Іваненко). 6) Бо не лише в багат..тві слава (В. Рутківський). 7) Томаківка досить часто згадується в історії запоро..ького коза..тва (П. Супруненко). 8) Попрошу в пана заступни..тва (О. Гаврош).

Вправа 198

1. Напишіть твір-опис свого міста/села/селища, використовуючи назви області та району.

Зразок:

Я народилася в с. Просяному Нововодолазького району Харківської області. І хоча зараз там буваю рідко, пам'ятаю мальовничі просянські краєвиди. Українські села мають особливу красу...

2. Поясніть правопис прикметників із суфіксами *-ськ-*, *-цьк-* чи *-зьк-*.

Особливості творення іменників за допомогою суфікса **-ИН(а) від прикметників на -СЬК(ий), -ЦЬК(ий)**

Вправа 199

1. Прочитайте слова.
ЛьвівСЬкий → ЛьвівЩина
донеЦЬкий → ДонеЧчина
2. Визначте, яким способом утворено іменники.
3. Поміркуйте, які зміни звуків відбуваються під час словотворення. Від чого, на вашу думку, вони залежать?

Під час творення іменників за допомогою суфікса **-ин-** від прикметників із суфіксами **-цьк-**, **-ськ-** спостерігаємо зміну сполучень приголосних:

-цьк- (**-ць-**) + **-ин-** → **-чч-**

хмельницький → Хмельниччина

Виняток: *галицький* → *Галичина*
-ськ- + **-ин-** → **-щ-**
наддніпрянський → *Наддніпрящина*

Вправа 200

1. Прочитайте твірні та похідні слова, проаналізуйте спосіб творення іменників.

Німецький → Німеччина, батьківський → Батьківщина, турецький → Туреччина, угорський → Угорщина, галицький → Галичина, слобожанський → Слобожанщина.

2. Спишіть слова, виділіть суфікси.

Вправа 201

1. Прочитайте назви регіонів України.

Сумщина, Хмельниччина, Івано-Франківщина, Полтавщина, Тернопільщина, Херсонщина, Житомирщина, Рівненщина, Одещина.

2. Запишіть їх разом із назвами відповідних областей, виділіть суфікси в усіх словах.

Зразок: *Львівщина* ← *Львівська*.

Вправа 202

1. Від поданих назв областей утворіть іменники за допомогою суфікса *-ин-*.

Зразок: *Київська* → *Київщина*.

Миколаївська, Чернівецька, Чернігівська, Вінницька, Донецька, Харківська, Луганська, Одеська, Черкаська.

2. Об'єднайтеся в групи та підготуйте розповідь про культуру/звичаї/музику вашого регіону чи інших регіонів України.

Вправа 203

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 18. Словотвірний ланцюжок. Словотвірний розбір слова

Вправа 204

1. Прочитайте слова.

Черкаси → черкаський → Черкащина
історія → історичний → доісторичний

2. Назвіть твірні та похідні слова. Визначте спосіб творення кожного слова.

У ряді спільнокореневих слів зазвичай можна визначити кілька пар твірних і похідних слів. Ряд таких слів, розміщених у тій послідовності, у якій вони утворювалися, називаємо **словотвірним ланцюжком**. Приклади словотвірних ланцюжків ви вже бачили в попередній вправі.

Вправа 205

1. Розташуйте слова в кожній групі так, щоб утворився словотвірний ланцюжок.

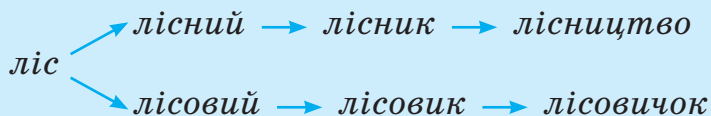
Дощ, дощовик, дощовий; правічний, вічний, вік; рід-несенький, рідний, рідненький; прочитати, читати, прочитаний; веселий, звеселити, веселити.

2. Запишіть словотвірні ланцюжки. Визначте спосіб словотворення кожного слова.

Вправа 206

Утворіть словотвірні ланцюжки від слів *вода, земля, синій*. Визначте спосіб творення кожного слова.

Зверніть увагу! Одне й те саме слово може належати до різних словотвірних ланцюжків:

Вправа 207

Випишіть із кожного ряду спільнокореневих слів по кілька словотвірних ланцюжків.

Вірний, віра, вірити, довіра, довіряти, повірити; чесний, честь, добродісний, чеснота; рід, родина, народжувати, родичі, рідня, родимка.

Словотвірний розбір слова

1. Запишіть слово в початковій формі.
2. Визначте твірне слово.
3. Визначте префікси та суфікси, за допомогою яких утворено слово (якщо вони є).
4. Визначте спосіб словотворення.

Будьте уважні! Словотвірний аналіз можна застосувати лише до похідних слів.

Зразок аналізу

Вправа 208

1. Спишіть речення, заповнивши пропуски.

Того ж дня вони поїхали до Максима додому, де Рома із широко відкритими очима споглядав ро..кішну підбірку *спец/літератури*, карти зоряного неба Пів/нічної та Пів/денної пів/куль, вирі..ки з газет і журналів про останні наукові дослідження та відкриття, ро..дру..ківки і фото з інтернету про пол..оти *НЛО* над різними

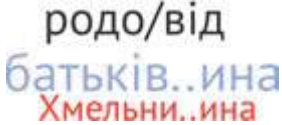
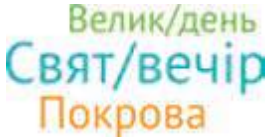
містами та країнами, *найсучасніший* ноутбук і ще багато різної всячини, як сказав Максим (В. Коляда).

2. Поясніть орфограми.

3. Виконайте словотвірний розбір виділених слів.

Вправа 209

1. Розгляньте хмарини тегів та увідповідніть їх із назвами есе.

1 	2
3 	4

Назви есе:

«В ідеальному суспільстві ідеальні люди», «Країна, де я народився/народилася», «Історія мого народу», «Українські свята».

2. Поясніть орфограми, представлені у словах-тегах.

3. Напишіть есе на одну із запропонованих тем.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. Які слова називають твірним і похідним?
2. Які існують способи словотворення?
3. Розкажіть про кожен спосіб словотворення.
4. Назвіть основні правила написання складних слів.
5. Які зміни відбуваються в частинах слова під час словотворення?
6. Що таке словотвірний ланцюжок?

Розділ 4

Морфологія. Орфографія

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Ми розберемося, для чого потрібні частини мови.
- Пригадаємо, які частини мови є в українській мові.
- Поміркуємо, чому вони так називаються.
- З'ясуємо, від чого незалежні самостійні частини мови та чому служать службові.

А також поспілкуємося про винаходи й наукові досягнення.

§ 19. Загальна характеристика частин мови

Вправа 210

1. Розгляньте колаж на попередній сторінці. Прочитайте інформацію про зображених на ньому вчених. Назвіть усі відомі вам частини мови, використані в цих реченнях.

1) Софія Окуневська — українська лікарка. 2) Михайло Грушевський — видатний історик. 3) Олена Казимирчак-Полонська — українська астрономиня. 4) Володимир Вернадський — природознавець і філософ.

2. Спишіть речення.

Завдяки українцям з'явилися винаходи, які зараз відомі в усьому світі.

3. Поміркуйте, чи всі слова в реченні мають лексичне значення.

4. Підкресліть ті, які мають лексичне значення.

5. Поміркуйте, для чого потрібні ті слова, що його не мають.

6. Пригадайте, які частини мови є самостійними, а які службовими.

Частини мови — це слова, об'єднані в групи за лексичним і граматичним значенням, а також за роллю в реченні.

Наприклад, частина мови *іменник* має значення предметності (лексичне значення), категорії роду, числа й відмінка (граматичне значення); у реченні найчастіше виступає в ролі підмета або додатка (синтаксична функція).

Усі слова мови розподіляють за частинами мови, щоб легше було описати їхні граматичні категорії та вчити правила їхнього вживання.

Слова як частини мови вивчає розділ мовознавства **морфологія**, назва якого в перекладі з грецької мови означає «вчення про форму».

Вправа 211

1. Прочитайте текст.

Поштовий індекс

У 1932 році в Харкові була створена унікальна система маркування листів. Спочатку в ній використовували цифри від 1 до 10, а пізніше формат змінився на число-буква-число. З початком Другої світової війни цю систему індексації скасували, однак пізніше продовжили використовувати в багатьох країнах світу.

(За матеріалами сайту «Твое місто»)

2. Поміркуйте, чи всі записані слова належать до частин мови.
3. Випишіть із тексту приклади до кожної частини мови. Чи всі частини мови є в тексті?
4. Розкажіть, чи знаєте ви, що таке поштовий індекс. Де його використовують? За потреби спитайте в дорослих.

Вправа 212

1. Прочитайте слова.

1) верто/л..ота Ігор Сікорський є Винахідником київс..кий ав..а/конструктор.

2) Володимир Мельников еколог..чно Інженер зі Славутича чисте винайшов пал..во.

3) Технолог..ю для пиття опрісн..ння Леонард Смирнов морс..кої води профес..ор Одес..кої державної академ..ї холоду ро..робив.

2. Чи зрозумілий вам цей набір слів? Чому?
3. Упорядкуйте слова, щоб утворити речення. Запишіть їх, дотримуючись правил орфографії.
4. Поясніть орфограми. Назвіть усі частини мови.

Ігор Сікорський під час випробувального польоту на гелікоптері VS-300A. 1941

Частини мови поділяються на **самостійні**, що можуть вживатися *самостійно*, оскільки мають лексичне значення, та **службові**, які *служать* самостійним, уточнюють їхнє значення.

Самостійні частини мови	Службові частини мови
мають самостійне лексичне значення (повнозначні слова)	не мають лексичного значення (неповнозначні слова)
відповідають на питання	не відповідають на питання
є членом речення	не є членом речення

Вправа 213

- Доберіть до слів питання й запишіть парами.

Зразок: (скільки?) сім.

винахід з науковець та оригінальний по-новому
 перший на здійснити

Хто? Що? Який? Що зробити? Як? Котрий?

- До яких слів неможливо поставити питання? До яких частин мови (самостійних чи службових) вони належать? Складіть із ними речення.

Вправа 214

- Прочитайте речення.

Українська науковиця Марина В'язовська розв'язала одну з найскладніших задач у математиці — задачу про найщільніше пакування куль.

- Запишіть слова у два стовпчики: самостійні та службові частини мови.

§ 20. Самостійні частини мови: загальна характеристика

Вправа 215

1. Прочитайте слова в рамці ліворуч.

дослідник	він
винайшов	оригінально
надсучасний	сім

іменник	займенник
прикметник	дієслово
числівник	прислівник

2. Поміркуйте, чим вони схожі, а чим відрізняються.
3. Знайдіть пару з рамки праворуч до кожного слова ліворуч. Поясніть, за яким принципом ви діяли.

До самостійних частин мови належать повнозначні слова, що мають лексичне значення, відповідають на питання та виконують функцію в реченні. Виділяють шість самостійних частин мови: *іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник*.

Вправа 216

Складіть і заповніть таблицю.

Самостійні частини мови		
Назва	Питання	Приклади

Вправа 217

1. Прочитайте слова.

Винахід, **винахідник**, винайти. Світ, світовий, **всесвітньо**. **Заряд**, зарядка, заряджати. П'ять, **п'ятірка**, уп'яте. **Потроїти**, три, третина.

2. Поміркуйте, що об'єднує слова в кожній групі. Чим вони відрізняються?

3. Визначте частиномовну належність кожного слова. Слів якої самостійної частини мови немає серед наведених?
4. З'ясуйте спосіб творення виділених слів.

Вправа 218

1. Спишіть речення.

Українець Іван Пулюй за 14 років до німця Вільгельма Рентгена сконструював трубку, яка згодом стала прообразом сучасних рентгенівських апаратів. Наш земляк набагато глибше, ніж Рентген, проаналізував природу та механізми виникнення променів, а також на прикладах продемонстрував їхню суть. Саме Іван Пулюй першим у світі зробив рентгенівський знімок людського скелета.

(За матеріалами сайту «Еспресо.TV»)

2. Підкресліть усі члени речення.
3. Над усіма словами, що є членами речення, надпишіть, якою частиною мови вони є.
4. Чи знали ви цю історію? Дайте свій коментар щодо прочитаного.

Поштова марка
до 150-річчя
Івана Пулюя.
1995

Вправа 219

Складіть речення за схемами.

Зразок: Сучасні винаходи полегшують життя.

Займенник дієслово іменник.

Іменник прислівник дієслово.

Іменник дієслово числівник іменник.

Прикметник іменник дієслово іменник.

Вправа 220

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 21. Службові частини мови

Вправа 221

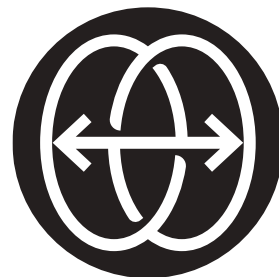
1. Прочитайте текст без слів у дужках. Поміркуйте, чи зрозумілий зміст.

«Reface» — (*це*) додаток (*на*) базі штучного інтелекту, (*у*) якому можна змінювати обличчя (*у*) відео, GIF-файлах (*і*) зображеннях лише (*за*) декілька секунд.

Станом (*на*) грудень 2021 року «Reface» установили 180 млн разів, (*а*) його користувачі створили (*понад*) 4 млрд одиниць контенту.

(*За матеріалами сайту бізнес-школи «Laba»*)

2. Поміркуйте, яку функцію виконують слова в дужках.
3. Пригадайте, які службові частини мови ви знаєте.

Символічне позначення додатка «Reface»

Для уточнення змісту речення ми використовуємо службові частини мови — прийменник, сполучник і частку. Це неповнозначні слова, які не називають реалій дійсності, а лише вказують на відношення між самостійними частинами мови.

Прийменник (стоїть *при імені*) — це службова частина мови, функція якої полягає в тому, щоб уточнювати значення іменних частин мови (іменника, прикметника, числівника, займенника), пов'язувати їх з іншими словами в реченні. Порівняйте: *Труда нема плода.* — *Без труда нема плода* (Народна творчість).

Приклади: *на, до, від, у/в/уві, з/із/зі, без, через, про, для, проти, понад, заради, наприкінці, з-понад, із-за, з-під, з-посеред, з-поміж, згідно з, відповідно до тощо.*

Вправа 222

1. Прочитайте текст, назвіть прийменники.

«Ajax Systems» — виробник систем безпеки з функціями розумного будинку, що працюють на базі інтелектуальних датчиків. Компанія заснована Олександром Конопським 2011 року та базується в Києві.

(За матеріалами сайту бізнес-школи «Laba»)

2. Прочитайте речення без прийменників. Чи все зрозуміло? Чому?

Вправа 223

1. Доповніть речення прийменниками.

Помилки часто приводять ... нових відкриттів.

Розумні вчаться ... своїх помилках, а ще розумніші — ... чужих.

... помилок немає розвитку.

Є люди, що не припускаються помилок. Це ті, ... кого думають інші (Х. Ягодзінський).

2. Як ви розумієте наведені твердження?
3. Напишіть есе, обравши за тему одне з тверджень.

Вправа 224

1. Поміркуйте, як зміниться зміст речень із додаванням різних прийменників.

Пошукай *під/над/за* столом.

Рухайся в напрямку *до/від* зупинки.

Люди радіють *без/-* дощу.

2. Зробіть висновки про роль прийменників у реченні.

Вправа 225

1. Виправте помилки в реченнях.

1) Ми вивчали цю тему на протязі трьох уроків. 2) Зараз без чверті шоста година. 3) Я пропустив

тренування із-за хвороби. 4) Сестра вступила в університет. 5) Контрольна по математиці.

2. Поясніть, чим зумовлена поява помилок.

Вправа 226

Оберіть правильний варіант прийменника, поставте іменник у потрібний відмінок.

Вступити (в/до) калюжа, вступити (в/до) академія, перемогти (завдяки/через) наполегливість, програти (завдяки/через) неуважність, ліки (проти/від) застуда, перебувати (на протязі/протягом) година.

Вправа 227

1. Пригадайте формули визначення часу в українській мові. Дайте письмову відповідь на запитання «Котра година?», зазначаючи всі можливі варіанти.

2. Обведіть прийменники.

Вправа 228

1. Спишіть речення, обираючи правильний варіант прийменника.

Талановиті українці живуть скрізь: (у/в) Києві, (у/в) Одесі, (у/в) Харкові, (у/в) Львові, (у/в) кожному місті, селищі чи селі України. Багато цікавих винаходів з'являється щодня. Кожен і кожна (з/із) нас має можливість реалізувати свою мрію та покращити життя людства. Треба лише вірити (у/в) себе, боротися (з/із) лінню, розвивати свої здібності.

2. Чим ви керувалися, виконуючи завдання? Згадайте правила милозвучності української мови.

3. Якби ви були винахідником чи винахідницею, що б хотіли створити? Опишіть свій майбутній винахід. Політ фантазії до розмірів Галактики і далі вітається!

Сполучник (від *сполучати*) — службова частина мови, що сполучає однорідні члени речення або частини складного речення, указуючи на змістові відношення між ними, наприклад: Наука та труд добрі плоди дають (Нар. творчість). Праця чоловіка годує, а лінь марнує (Нар. творчість).

Приклади: *і, й, та, що, як, щоб, аби, для того щоб, а, але, проте, зате, однак, бо, оскільки, тому що, коли, доки, або, чи, не то... не то, чи то... чи то, дарма що, хоч, хай, як, мов, ніби, наче, неначе* тощо.

Вправа 229

1. Спишіть речення, обравши один із варіантів сполучника в дужках.

1) Микола Пирогов започаткував використання анестезії під час оперативних втручань (*бо, і, але*) вперше в історії світової медицини застосував гіпсову пов'язку. 2) Петро Прокопович — найвідоміший у світі бджоляр, (*коли, тому що, проте*) він винайшов втулковий вулик, із якого можна брати мед, не знищуючи бджіл. 3) Володимир Хавкін створив перші в історії вакцини проти чуми (*чи, та, окрім*) холери.

2. Поясніть, чим ви керувалися у виборі сполучника.
3. Визначте, якою є функція сполучника в кожному реченні.

Вправа 230

1. Прочитайте текст, обираючи сполучники з дужок.

Міжнародна група дослідників на чолі з українською астрофізикинею Ольгою Захожай відкрила екзопланету,

розташовану на відстані понад 300 світлових років від нас. Екзопланети, тобто планети, що обертаються навколо інших зір, сьогодні дослідники відкривають ледве не щотижня. Але це відкриття важливе (*i/й/та*) цікаве принаймні з двох причин. Ця екзопланета особлива. Вона наймолодша з планет, для яких науковцям вдалося поміряти масу (*i/й/та*) радіус. Це робить її особливо цінною з наукового погляду.

(Зі статті Дмитра Сімонова на сайті
«Українська правда. Життя»)

2. Поясніть, чим ви керувалися у виборі сполучника.
3. Назвіть інші сполучники в тексті.
4. З'ясуйте, що з'єднує кожен сполучник.

Частка — це службова частина мови, яка слугує засобом утворення граматичних форм або підсилює значення слів у реченні, надає їм смислових відтінків. Порівняйте: *Я винайшла машину часу.* — *Я б винайшла машину часу.* — *Я не винайшла машини часу.*

Приклади: *би, б, хай, нехай, не, ні, ані, невже, хіба, атож, еге, аякже, авжеж, ось, це, ген, он, навіть, лише, тільки, таки, бодай, годі, нумо, буцім, мовляв, мов, немов, нібито, якраз, саме тощо.*

Вправа 231

1. Спишіть речення, підкресліть у них частки.

1) Він же в нас — винахідник! (*О. Донченко*). 2) Остап спочатку навіть не повірив (*П. Супруненко*). 3) Ви лише погляньте, який дотепний винахід! (*Л. Воронина*). 4) Це ж переклад, невже тобі неясно? (*В. Рутківський*).

2. Поміркуйте, яку функцію виконує частка в кожному реченні.

§ 22. Вигук

Вправа 232

1. Прочитайте діалог.
Чи зрозуміло, про що в ньому йдеться? Чому?
— Агов!
— Овва!
— Ну?
— Трясця...

2. Слова якої частини мови використано в діалозі? Згадайте, чи належить вона до самостійних або службових.

Існує ще одна частина мови — **вигук**. Основна його функція — виражати емоції, волевиявлення, не називаючи їх, а відтворюючи звуки, які людина вимовляє, *вигукує*. Наприклад: *Ой! Ого! Пхе! Егегей! Агов! Ич! Ось тобі й маєш! Лишенько!* й інші.

Зверніть увагу! Вигук не належить ні до самостійних, ні до службових частин мови.

Вправа 233

Складіть речення з вигуками *еге ж, ой, ого, пхе, ось тобі й маєш*.

Вправа 234

1. Прочитайте уривок із твору М. Білкуна «Женька Жменька-Едісон».
— Як ти думаєш, Котько, Едісон був великий фізик?
— Ну, він був, той... ну, винахідник.
— Ага. Однак бути великим винахідником — це ще не значить достеменно все знати і мати з усіх предметів найвищі оцінки.
2. Випишіть вигуки. Поміркуйте, які емоції вони передають.

Вправа 235

Виконайте вправи в електронному додатку до підручника.

Іменник

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Ми поміркуємо, для чого нам потрібні іменники.
- Дізнаємося, які іменники спільного роду.
- З'ясуємо, чи всі іменники мають форму однини та множини.
- Визначимо, як пов'язані відміна й відмінок.
- Розгадаємо, кого кличе кличний відмінок.
- З'ясуємо, як змінюються прізвища.

А також поговоримо про українську культурну спадщину.

§ 23. Іменник як частина мови

Вправа 236

1. Прочитайте вірш Григорія Фальковича.

УЇКЕНД

Тиша. Сон. Будильник. Ранок.
Мама. Тато. Джек. Сніданок.
Сумка. Термос. Ковбаса.
Ліфт. Автобус. Шлях. Краса!
Стежка. Ліс. Дуби. Ялиці.
Вуж. Гриби. Пташки. Суниці.
Білка. Небо. Синь. Роса.
Тиша. Термос. Ковбаса.
Комарі. Вогонь. Димок.
Шлях. Автобус. Ліфт. Замок.
Ванна. Мило. Ліжко. Сон.
Джек зітхає, наче слон.
Згадує оту красу —
Запахущу ковбасу.

2. Що цікавого ви помітили у вірші?
3. Розкажіть, що ви пам'ятаєте про іменник із початкової школи.

Іменник (від слова *ім'я*, назва) — самостійна частина мови, що називає особу, істоту, предмет чи явище та відповідає на питання *хто? що?* У мовленні іменник виконує номінативну функцію, тобто дає назви явищам дійсності. Іменники змінюються за числами й відмінками та мають рід.

Наприклад: *традиція* — *традиції* — *традицій*. Іменник *традиція* вжито в трьох різних формах — називному відмінку однини та множини й родовому відмінку множини. Проте в усіх формах рід іменника залишається незмінним — жіночий.

Вправа 237

1. Прочитайте текст.

Кожна нація, кожен народ має свої звичаї, традиції, свята, що виробилися протягом багатьох століть і освячені часом. Звичаї, традиції, обряди — це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших усенаціональних справах, у повсякденні й у святкові дні. Це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю!

(Із сайту Хмельницької обласної бібліотеки)

2. Випишіть іменники. Поясніть, як ви визначили їхню частини мови належність.

Вправа 238

1. Із запропонованих рядів спільнокореневих слів випишіть іменники.

Думати, дума, думка, обдуманий; свято, святкувати, святковий; рід, родина, народжувати, народність, народ; цінність, цінувати, ціна, цінний, поціновувач; звичай, звичайний, зазвичай.

2. Поясніть, як ви розмірковували, вибираючи іменники з групи слів.

Зверніть увагу! Інколи до розряду іменників можуть переходити інші частини мови, найчастіше прикметники. У цьому разі вони мають усі ознаки іменника як частини мови. Порівняйте: *Накресліть (що?) пряму АС* (Із підручника математики). *(яка?) Пряма дорога в Голлівуд на зйомки у фільмах жахів...* (І. Потаніна).

Вправа 239

1. Випишіть речення, у яких виділені слова є іменниками.

1) *Набережна* привела Федю з батьком до порту (В. Росін). 2) Понад бухтою півдугою вигнулася *Набережна*

вулиця (Д. Ткач). 3) І тільки чулася *колискова* пісня (І. Жиленко). 4) Завтра — свято, і три *вихідні* попереду (І. Роздобудько). 5) Уперше я їх помітила в холоднува-
тому, але веселому і забитому вщерть рюкзаками, ли-
жами, санками й людьми «сніговому поїзді», що виру-
шав на *вихідні* дні в Карпати (Н. Бічуя).

2. Пригадайте спосіб творення виділених іменників.

3. Підкресліть їх відповідно до функції в реченні.

Вправа 240

1. Складіть речення, у яких запропоновані слова будуть іменниками.

Черговий, ламана, старий, приїжджі, відповідальна.

2. Підкресліть іменники відповідно до функції в реченні.

Іменники об'єднують у кілька груп за значенням: загальні та власні назви, конкретні й абстрактні, назви істот і неістот. Пригадаймо, у чому відмінність між за-
гальними та власними назвами.

Загальні назви	Власні назви
Позначають багато по- дібних між собою осіб, явищ, предметів	Є індивідуальними назвами окремих осіб, явищ, пред- метів. Власні назви пи- шемо з великої літери
<i>місто, свято, письменник</i>	<i>Ірпінь, Великдень, Іван Франко</i>

Вправа 241

1. Запишіть запропоновані слова у два стовпчики — загальні та власні назви.

Відродження, мрія, Різдво, Чорне море, Херсон, зви-
чаї, Забужко, календар, домівка, обряд, гора Говерла.

2. Поясніть, яким критерієм керувалися при розподілі.

Вправа 242

1. Прочитайте текст. Яку нову інформацію ви з нього дізналися?

У румунів, другої за чисельністю національної меншини Закарпаття, існує альтернатива популярному зараз дню Святого Валентина — Драгобете. Це свято має дуже давнє коріння, його відзначали задовго до того, як з'явився Валентин.

А ще тут святкують Мерцішор — свято зустрічі весни. Свою назву воно отримало через назву прикрас із білих та червоних ниток, які в цей день одягають жінки та дівчата.

2. Випишіть іменники у дві групи: власні та загальні назви.

Конкретні назви	Абстрактні назви
Позначають предмети, які ми сприймаємо за допомогою органів чуття та які можемо поррахувати	Позначають явища, процеси, стани, які здебільшого не можемо сприйняти органами чуття й поррахувати
<i>учень, горіх, гаджет</i>	<i>виховання, радість, сон</i>

Підказка. Щоб визначити, до якої групи належить іменник, спробуйте поєднати його із числівником. Якщо це можливо (*два учні*), то іменник належить до конкретних назв, якщо ні (*два виховання*) — до абстрактних.

Вправа 243

1. Спишіть запропоновані слова у два стовпчики — конкретні й абстрактні назви.

Комп'ютер, культура, поведінка, смартфон, програма, маркер, наліпка, почуття, людина, гідність, зошит,

школа, око, уміння, ввічливість, учитель, життя, стіл, шафа, заборона, підручник.

2. Поясніть, як ви міркували, розподіляючи слова на дві групи.

Вправа 244

Доберіть і запишіть по п'ять іменників — конкретних і абстрактних назв. Складіть із ними речення.

Назви істот	Назви неістот
Називають істот (людей, тварин, казкових героїв тощо), відповідають на питання <i>хто?</i>	Називають неістот (предмети, явища тощо), відповідають на питання <i>що?</i>
<i>директор, колібри, кит</i>	<i>море, селище, тактовність</i>

Вправа 245

Запишіть запропоновані слова у два стовпчики — назви істот і неістот.

Культура, виконавець, покоління, людина, мультиварка, дід, учні, земля, кошеня.

Зверніть увагу! Мовна категорія істот/неістот іноді не збігається із життєвими реаліями. Наприклад, до істот належать назви міфологічних створінь (*мавка, водяник*); назви померлих людей (*небіжчик, покійник*); назви гральних карт, шахових фігур (*валет, король*), назви іграшок (*лялька, ведмедик*) тощо.

До мовної категорії неістот відносимо, серед іншого, назви мікроорганізмів (*вірус, мікроб*) та назви сукупності осіб, тварин, птахів, комах (*група, зграя, рій*).

Підказка. Для того щоб перевірити, до якої групи належить іменник, утворіть від нього форму знахідного відмінка й поставте до нього питання: *Знайти* (кого?) *мавку* (істота). *Знайти* (що?) *вірус* (неістота).

Вправа 246

1. Утворіть форму знахідного відмінка поданих іменників. Визначте групу за значенням істота/неістота.

Домовик, пішак, русалка, табун, натовп, відьма, змії, Нептун, ферзь, група, загін, юрба, зграя, Берегиня.

2. Складіть речення із трьома словами на вибір.

Вправа 247

1. Спишіть текст.

Повсякденне життя українців, а також святкування різних подій часто супроводжують самобутні звичаї, що пройшли крізь віки. Сучасна українська молодь не завжди знайома з традиціями, але сьогодні цікавість до духовної спадщини нашого народу посилюється, обряди та звичаї ніби набувають нового дихання.

(За матеріалами сайту «Любосвіт»)

2. Підкресліть усі іменники відповідно до ролі в реченні.
3. Надпишіть над іменниками групу — істота/неістота.

Вправа 248

Розкажіть про відомі вам українські традиції, використовуючи іменники різних груп за значенням: загальні та власні, конкретні й абстрактні, назви істот і неістот.

Зверніть увагу, що кожне слово належить водночас до різних груп за значенням: *Людина* — загальна назва, конкретна, назва істоти. *Дніпро* — власна назва, конкретна, назва неістоти.

Вправа 249

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 24. Велика буква та лапки у власних назвах

Вправа 250

1. Прочитайте речення.

На горі видніє біла церква. Біла Церква — моє рідне місто.

На дереві сидить гарненька білочка. Я люблю цукерки «Білочка».

2. Знайдіть у реченнях омоніми. Поясніть відмінності в написанні цих слів.

Вам уже відомо, що власні назви ми пишемо з великої літери. Розгляньмо докладніше, які групи слів належать до власних назв.

1. Прізвища, імена й імена по батькові людей, псевдоніми, прізвиська: *Сергій Жадан, Валерій Федорович, Джамала, Кий, Сірко, Шева*.
2. Назви персонажів художніх творів, казок, байок: *Лоскотон, Ох, Термінатор, Бамблбі*.
3. Імена божеств, міфічних істот, назви релігійних понять: *Божя Матір, Бог* (у християнстві), *Перун, Аллах, Посейдон, Різдво, Рамадан*.
4. Назви держав і автономних республік (із великої літери пишемо всі слова): *Україна, Сполучені Штати Америки*.
5. Географічні й астрономічні назви (родові назви при них пишемо з малої літери): *Європа, гора Говерла, сузір'я Великий Віз, Чумацький Шлях, планета Земля*.
6. Назви вулиць, майданів (родові позначення пишемо з малої літери): *проспект Науки, майдан Незалежності*.

7. Найменування історичних подій, знаменних дат, загальнонародних свят (із великої літери пишемо перше слово): *День захисників і захисниць України, Новий рік, Перше вересня.*

Запам'ятайте: *День Незалежності України, День Соборності України, День Конституції України.*

8. Офіційні назви установ та організацій, партій (із великої літери пишемо перше слово): *Міністерство освіти і науки України, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.*
9. Назви вокзалів, залізничних станцій, портів, аеропортів, станцій метро, зупинок наземного транспорту: *Південний вокзал, аеропорт «Бориспіль», станція метро «Позняки».*
10. Назви товарних знаків, марок, виробів: *тістечко «Смакота», автомобіль «Вольво».*
11. Назви пам'яток архітектури, замків, храмів (родові позначення пишемо з малої літери): *Десятинна церква, Золоті ворота, Шарівський палац.*
12. Назви найвищих державних органів і посад України, найвищих міжнародних організацій: *Верховна Рада, Кабінет Міністрів України, Президент України, Організація Об'єднаних Націй.*

Вправа 251

1. Прочитайте слова. Поясніть відмінності в написанні слів.

Чудовий день, День Незалежності України; Президент України, президент школи; Західна Європа, західна частина міста; Бог Отець (у християнстві), бог Зевс; червона шапочка, дівчинка на ім'я Червона Шапочка.

2. Випишіть власні назви.

Вправа 252

1. Спишіть, дотримуючись правил написання великої літери у власних назвах.

національна опера України, гора Ельбрус, фільм «Аватар», день соборності України, асоціація стоматологів України, північна Америка, правобережна Україна, ужгородський національний університет, комета Галлея, середземне море.

2. Над кожним словом, написаним із великої літери, поставте номер відповідного правила з таблиці.

Вправа 253

1. Прочитайте речення, знайдіть помилки в написанні власних назв.

1) Першим вищим навчальним закладом у Східній Європі є Острозька Академія. 2) Літній календарний цикл включає такі основні свята: Трійцю, Івана Купала, Петра та Павла, а також призабуті нині свята Лади, Ярила та інші. 3) День захисників і захисниць України — державне свято України, що відзначаємо 14 жовтня (водночас зі святами Покрови пресвятої Богородиці та днем українського козацтва); започатковане воно 2014 року указом президента України.

2. Спишіть речення, виправляючи помилки.

Вправа 254

1. Прочитайте текст, поясніть використання великої літери у власних назвах.

Подорожуємо Україною

На околиці Києва, поблизу місцевості під назвою Пирогів, розташований Національний музей народної архітектури та побуту України. Музей у Пирогові — це унікальний архітектурно-ландшафтний комплекс усіх історико-етнографічних регіонів України: Полісся, Слобожанщини та Полтавщини, Карпат, Наддніпрянщини, Поділля та Півдня України.

Пирогів варто відвідати в період релігійних свят — Різдва, Великодня, Івана Купала чи Спаса, адже в цей час у музеї проходять надзвичайно цікаві й колоритні дійства.

Дістатися до музею можна автобусом № 27 від станції метро «Либідська».

(За матеріалами туристичного нормалу «IGotoWorld»)

2. Випишіть із тексту власні назви, поясніть їхній правопис. Над кожною назвою надпишіть номер правила, яке регулює написання великої літери (за правилами на с. 123—124).
3. Випишіть у словничок незнайомі вам слова.
4. Сформулюйте основну думку тексту. Запишіть ключові слова — теги, за якими би ви шукали інформацію про музей в інтернеті. Стисло перекажіть текст так, щоб розповідь могла зацікавити ваших друзів чи подруг.
5. Скориставшись інформацією нижче, напишіть оголошення, аби розмістити на сторінці вашої школи в соцмережі. Поміркуйте, яку інформацію варто було би ще додати.

Оголошення — це короткий текст, що складається з повідомлення про події, пропозиції послуг, товарів тощо та необхідної контактної інформації.

Як ви вже могли помітити, деякі власні назви не лише пишемо з великої літери, а ще й беремо в лапки. Розберімося, яких саме назв це стосується.

1. Назви будь-яких установ, організацій, гуртів, колективів: *гурт «Антитіла», стадіон «Металіст», видавництво «Ранок».*

2. Назви творів мистецтва (музики, літератури, малярства, кінематографії тощо): *твір «Тореадори з Васюківки», картина «Чорний квадрат».*

Зверніть увагу! Назви релігійних книг пишемо без лапок: *Біблія, Псалтир, Коран.*

3. Назви станцій метро, аеропортів, зупинок міського транспорту, готелів, ресторанів: *станція метро «Перемога», зупинка «Привокзальна площа», кав'ярня «Львівська копальня кави».*
4. Найменування періодичних видань: *газета «Дзеркало тижня», часопис «Дивослово».*
5. Символічні назви різних видів транспорту, у тому числі марки машин: *велосипед «Україна», автомобіль «Мерседес».*
6. Індивідуальні найменування продукції: *вода «Миргородська», торт «Мурашник».*
7. Назви сайтів, мереж, пошукових систем, якщо при них є родове слово: *соціальна мережа «Фейсбук», система обміну повідомленнями «Вайбер».* **Але:** *фейсбук, вайбер* (без родового слова).

Вправа 255

1. Прочитайте, поясніть уживання великої літери та лапок.

Трактор «Слобожанець», знайомий слобожанець; взуття «Крокс», мої крокси; цукерки «Асорті», асорті смаколиків; напій «Живчик», маленький живчик; мрія українців, літак «Мрія»; у пошуковій системі «Гугл», у гуглі; Верховна Рада України, вчена рада університету; працююча Бджола (*у байці*), цукерки «Шалена бджілка», комаха бджілка.

2. Випишіть власні назви.

Вправа 256

Спишіть, поставивши, де потрібно, лапки.

Гурт Без обмежень, мультфільм Мавка, видавництво Фабула, Арабська Республіка Єгипет, Міністерство освіти і науки України, номінація Оскар, футбольний клуб Шахтар, аеропорт Бориспіль, пісня Ой у лузі червона калина..., цукерки Каракум, станція метро Либідська.

Вправа 257

Спишіть речення, дотримуючись правил написання власних назв.

1) Національний музей-заповідник українського гончарства засновано в селі опішному 1986 року.

2) Історико-культурний комплекс запорозька січ побудований на острові хортиця в запоріжжі.

3) Один із найцікавіших музеїв України — музей писанкового розпису в коломії (неофіційна назва — музей писанка).

Вправа 258

1. Виконайте завдання на вибір:
 - Пригадайте, у яких музеях ви були. Який вас вразив найбільше? Розкажіть, що цікавого ви там бачили.
 - Разом із дорослими відвідайте віртуальну екскурсію в музеї (для цього можна скористатися сайтами різних музеїв). Поділіться своїми враженнями.
2. Напишіть допис для соцмереж: опишіть музей, наведіть повну назву, адресу розташування, спосіб проїзду тощо. Дайте поради відвідувачам.
3. Визначте, у якому стилі написано текст.

Вправа 259

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 25. Рід іменників. Іменники спільного роду

Вправа 260

- Прочитайте словосполучення.
парк міський
мода міська
свято міське
- Чому, на вашу думку, прикметник у цих трьох словосполученнях має різні закінчення?
- Пригадайте, що ви знаєте про рід іменників.

Існує три роди іменників:		
Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
чоловік, екран, кіт	жінка, барва, радість	свято, маля, озеро

Зверніть увагу! До котрогось із родів належать лише ті іменники, які мають форму однини. Якщо іменник не має форми однини, то й категорія роду йому не властива, наприклад: *дреди, окуляри, Прилуки*.

Вправа 261

Запишіть слова в три стовпчики залежно від роду (чоловічий, жіночий і середній). Які слова ви не виписали? Чому?

Родина, фіалка, небо, штани, подушка, волосся, ножиці, смартфон, мишка, джинси, міль, механік, чипси, сорочка, середмістя, Чернівці.

Вправа 262

- Спишіть слова, надпишіть над кожним, до якого роду воно належить.
Кіт, кішка, кошеня; продавець, продавчиня; дівчина, дівчисько, дівча; зал, зала; учень, учениця, учнівство.
- Складіть речення з останніми трьома словами.

Вправа 263

Подивіться навколо й назвіть предмети: по п'ять іменників чоловічого, жіночого та середнього роду. Складіть із ними словосполучення.

Вправа 264

1. Рід деяких іменників варто запам'ятати. Розгляньте таблицю.

Чоловічий рід	Жіночий рід
біль, Дніпро, дріль, дріб, жаль, живо́пис, запис, кір, на́кип, на́пис, на́сип, не́жить, опис, пере́кис, пил, підпис, полин, по́суд, про́даж, руко́пис, собака, степ, степінь, ступінь, тюль, шампунь, ярмарок	антресо́ль, банде-роль, вуаль, га-зель, каніфо́ль, мігрені́, не́хво-ро́щ, папоро́ть, пу́ть, розкі́ш

2. Випишіть слова, рід яких вас подивував.
3. З'ясуйте значення незрозумілих слів, випишіть у свої словнички.

Вправа 265

Запишіть словосполучення, утворивши правильні форми прикметників, що є залежними словами.

Кава (*запашний*), Дніпро (*повноводий*), папороть (*зелений*), напис (*розбірливий*), собака (*сусідський*), степ (*широкий*), путь (*далекий*).

Вправа 266

Складіть словосполучення з наведеними словами.

Живопис, нежить, шампунь, полин, каніфоль, продаж, розкіш, папороть, підпис.

Вправа 267

Виправте помилки у словосполученнях, де це потрібно. Обґрунтуйте думку.

Гірка полин, волохатий собака, зубна біль, сильна нежить, великий розкіш, наукова ступінь, високий

антресоль, широке Дніпро, неслухняний хлоп'я, відомий професор, безмежний степ.

В українській мові є ще іменники спільного роду — такі, що називають осіб як чоловічої, так і жіночої статі залежно від контексту.

Порівняйте: *Івась — відомий стиляга. Не переймайся, моя сестра — теж стиляга.*

До спільного роду переважно належать іменники, що характеризують когось за дією або за рисами, наприклад: *рева, базіка, шульга, соня, плакса, сирота, білоручка, замазура, заїка, сусіда* тощо.

Зверніть увагу! Не варто плутати іменники спільного роду з іменниками чоловічого роду, що є назвами професій.

Порівняйте: *неймовірний базіка Сашко і неймовірна базіка Світланка, наш консультант Олександр і наш консультант Світлана* (але наша консультантка Світлана).

Вправа 268

1. Спишіть речення.

1) І ябеда Люська Бабенчук ніколи на Валеру не «капала» (*В. Нестайко*). 2) Марго й Елізабет — на медичному факультеті, Сібілла — майбутній журналіст (*І. Роздобудько*). 3) От невдаха, третього м'яча пропустив (*Є. Доломан*). 4) Цього чванько ніяк не міг стерпіти (*О. Мазур*). 5) Тато — інженер якоїсь ремонтної контори, мама — економіст (*В. Нестайко*).

2. Обведіть іменники спільного роду.

3. Поміркуйте, з текстів якого стилю ці речення. Обґрунтуйте думку.

4. Зробіть висновки про вживання іменників спільного роду.

1. Прочитайте текст.

Чи знаєте ви, звідки походять назви українських міст і сіл? Нескладно здогадатися, як утворилися назви Івано-Франківськ, Хмельницький чи, скажімо, Сковородинівка: вони бережуть пам'ять про відомих людей свого регіону.

Пам'ятний знак на честь заснування Києва на набережній Дніпра

У подібний спосіб утворено й інші *топоніми*, наприклад, Київ від імені полянського князя Кия чи Львів на честь князя Лева Даниловича.

Але це далеко не єдиний спосіб творення назв населених пунктів. Якщо дослідити їхнє походження, можна дізнатися багато цікавого про певну територію чи місцевих мешканців.

2. З'ясуйте значення виділеного слова. Запишіть його до словничка незнайомих слів.
3. Випишіть власні назви, визначте рід, пригадайте правила їхнього правопису.
4. Знайдіть цікаву інформацію про одне зі згаданих у тексті міст (розпитайте рідних, знайомих, пошукайте в інтернеті з допомогою дорослих). Розкажіть про це місто, починаючи розповідь фразою на зразок: «Івано-Франківськ відомий...». Напишіть твір-розповідь «Моє місто».

Проект!

Об'єднайтесь у групи, дослідіть походження назви свого населеного пункту (обласного чи районного центру, вулиці тощо), підготуйте презентацію, виступіть із повідомленням.

§ 26. Число іменників

Вправа 270

1. Прочитайте іменники.

Свято — свята, колядка — колядки, традиція — ...,
... — пісні, Різдво — ..., ... — канікули.

2. Поясніть, чим іменники в кожній парі схожі, а чим відрізняються.
3. Заповніть пропуски відповідними формами, де це можливо. Чому, на вашу думку, це можливо не завжди?

Для розрізнення кількості названих осіб, істот, предметів, явищ іменники мають числові форми однини та множини. Іменник у формі однини позначає одну особу, істоту, предмет: *свято, родич, пампушка*.

У формі множини іменник позначає двох і більше осіб, істот, два та більше предмети: *свята, родичі, пампушки*.

Вправа 271

1. Розгляньте світліну Маргарити Марушевської. Яку українську традицію на ній зображено?

2. Спишіть подані слова, утворіть від них форму множини.

Переважна більшість іменників мають форми однини та множини. Але є такі, що вживаються у формі тільки одного числа — лише однини чи лише множини. Розгляньмо, які групи іменників до них належать.

Мають лише форму однини

1. Назви абстрактних понять: *щастя, пізнання, ніжність*.
2. Назви речовин, матеріалів: *молоко, залізо, олія, крейда*.
3. Власні назви: *Коломия, Ворскла, Андрій, Коваленко*.
4. Збірні іменники — такі, що позначають сукупність предметів або осіб як неподільне ціле: *волося, ластовиння, студентство, комахня*.

Зверніть увагу! Ці іменники можуть уживатись у формі множини, якщо:

- а) позначають велику кількість чогось: *води Атлантики*;
- б) називають сорти або види речовин: *мінеральні води*;
- в) виражають кількість осіб: *у нашому класі чотири Анастасії*.

Мають лише форму множини

1. Назви почуттів, емоцій, станів: *радощі, веселощі, лінощі*.
2. Назви речовин, продуктів: *ліки, вершки, макарони*.
3. Власні географічні назви: *Суми, Карпати, Афіни*.
4. Назви сукупності чогось: *фінанси, копалини, джунглі*.
5. Назви парних предметів: *окуляри, двері, терези*.

6. Назви обрядів, звичаїв, ігор, тривалих чи повторюваних процесів: *хрестини, іменини, шахи, піжмурки, канікули, вибори.*

Запам'ятайте! До множинних належать іменники *двері, ліки, меблі.*

Вправа 272

Запишіть іменники в три стовпчики:

- 1) ті, що мають форми однини та множини;
- 2) ті, що вживаються лише в однині;
- 3) множинні іменники.

Урок, математика, косичка, дреди, корабель, ніжність, стрічка, гора, Карпати, дівчинка, Юлія, прикраса, золото, задача, чипси, шоколад, шоколадка, земля, поле, надра, юзер, Покрова, серце, лижі, ковзани, смаколики.

Збірні іменники особливі тим, що мають лише форму однини, а позначають множину істот чи неістот. Вони часто утворені суфіксальним способом, і їх можна впізнати за такими суфіксами: **-от(а), -н(я), -ин(а), -инн(я), -як, -ник, -ств(о), -цтв(о), -зтв(о), -в(а), -ор(а), -ур(а)** тощо. Наприклад: *босота, учнівство, дубняк* і подібні.

Вправа 273

1. Із поданих слів доберіть приклади до перелічених у правилі суфіксів.

Жіноцтво, вишняк, бурячиння, городина, комашня, апаратура, птаство, мушва, кукурудзиння, дітвора, дрібнота, терник, лушпиння, учительство, професура.

2. Спишіть слова, виділіть суфікси.

Вправа 274

1. Від поданих слів утворіть форму множини та збірний іменник.

Зразок: *професор* — *професори, професура*.

Учень, жінка, козак, юнак, людина, парубок.

2. У збірних іменниках виділіть суфікси.

До різних груп за наявністю форм однини та множини належать іменники *цибуля* — *цибулина*, *лушпиння* — *лушпина* й подібні. Перші слова в цих парах є речовинними або збірними іменниками та мають лише форму однини. Натомість слова із суфіксом **-ин(а)** позначають одиницю із цієї сукупності або речовини. Їх уживаємо у формах як однини, так і множини, наприклад: *цибулина* — *три цибулини*, *лушпина* — *три лушпини*.

Вправа 275

Із кожної пари слів выпишіть збірні іменники. Виділіть у них суфікси.

Квасоля, квасолина; морква, морквина; картопля, картоплина; волосся, волосина; горох, горошина; насіння, насінина; колосся, колосок.

Вправа 276

1. Прочитайте речення. Знайдіть у них помилки.

1) Я вже з'їла два виногради. 2) За рецептом, треба додати дві картоплі, одну моркву та пів цибулі. 3) На нашому подвір'ї росте аж п'ять горішників. 4) Господиня занесла до будинку оберемок гілляч для розпалювання каміна.

2. Поясніть, у чому полягають помилки. Запишіть відредаговані речення.

Вправа 277

1. Прочитайте текст.

Коли все життя наших предків було пов'язане зі змінами в природі, вони святкували Новий рік навесні. Адже в цей час пробуджується природа, розпускаються квіти, світ народжується заново. «Щедрик, щедрик, щедрівочка, прилетіла ластівочка...» — ця пісня прийшла до нас іще з тих далеких часів.

2. Випишіть іменники, що мають лише форму однини.
3. Поясніть уживання великої літери в словах. Поміркуйте, чому є два варіанти написання: *Новий рік* і *новий рік*.
4. Випишіть із тексту ключові слова — іменники.
5. Перекажіть текст, дайте йому назву.

Вправа 278

1. Запишіть назви українських свят, дотримуючись правил уживання великої літери.

різдво христове, великдень, день соборності України, масляна, покрови пресвятої богородиці, день українського козацтва, купала, день захисників і захисниць України, день збройних сил України, чистий четвер.

2. Підкресліть слова, які мають лише форму однини. Які з них збірні?
3. Пригадайте, коли святкуємо ці свята. Які з названих у вправі свят припадають на один день?
4. Розкажіть про своє улюблене свято за планом:
 - 1) Яке свято я люблю найбільше.
 - 2) Чому я його люблю.
 - 3) Цікаві традиції до цього свята (народні чи родинні).
 - 4) Випадок із життя/фільму, що трапився під час цього свята (можна фантазувати).

Вправа 279

Виконайте тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 27. Відмінки іменників

Вправа 280

1. Якого птаха зображено на малюнку? Пригадайте українську народну пісню, у якій згадується цей птах. До якого жанру народної творчості вона належить?
2. Прочитайте речення, утворивши доречні форми слова *щедрівка*.
(*Щедрівка*) лунає. Із сусіднього обійстя чути (*щедрівка*). У (*щедрівка*) бажають щастя. Діти зайшли до хати зі (*щедрівка*).
3. Поміркуйте та висловіть свої думки: чому в цих реченнях один і той самий іменник ужито в різних формах?

Коли іменник поєднується з різними словами в реченні, він *змінює* свою граматичну форму, тобто *відмінюється*. Це виявляється у зміні закінчення (пригадайте попередню вправу).

Існує сім **відмінків** іменника. До всіх, окрім кличного, ми можемо поставити питання. Початкова форма іменника — називний відмінок, його називають **прямим**. Усі інші відмінки **непрямі**.

Розгляньте наведену далі таблицю та пригадайте, які існують відмінки та на які питання відповідають іменники у формах цих відмінків.

Назва відмінка	Скорочення	Питання	
Називний	Н.	<i>хто?</i>	<i>що?</i>
Родовий	Р.	<i>кого?</i>	<i>чого?</i>
Давальний	Д.	<i>кому?</i>	<i>чому?</i>
Знахідний	Зн.	<i>кого?</i>	<i>що?</i>

Орудний	Ор.	ким?	чим?
Місцевий	М.	(на, у) кому?	(на, у) чому?
Кличний	Кл.	немає питання	немає питання

Вправа 281

Прочитайте. Визначте відмінок виділених слів.

З нагоди *свята*, насолоджуємося *святom*, радіємо на *святі*, завдячуємо *святу*, очікуємо *свято*; чуємо *пісню*, *пісня* лунає, рідна *пісне*, насолоджуємося *піснею*, слова *пісні*; звичаї *народу*, разом із *народом*, мій *народе*.

Вправа 282

1. Прочитайте текст.

Дідух

Народні традиції святкування Різдва сягають корінням далеко в дохристиянську епоху. Це свято посідало найпочесніше місце відтоді, як люди почали розуміти циклічність руху Сонця та його значення для всього живого.

Ще на початку ХХ ст. в українських селах на Різдво ставили не ялинку, а дідух — сніп-оберіг, зв'язаний із колосся, який символізував добрий врожай, сімейний добробут, мир і злагоду в родині, зв'язок між поколіннями роду та вічне відродження світла. Також дідух є пожертвою кращого снопа силам природи.

(За статтею Аліси Смагіної
в онлайн-виданні «Рубрика»)

2. З першого речення випишіть іменники і, поставивши до них запитання, визначте відмінок кожного.
3. Поцікавтеся, як виглядав дідух у вашій місцевості. Знайдіть фото, намалюйте або зробіть модель, користуючись схемою в електронному додатку.

§ 28. Кличний відмінок

Вправа 283

1. Прочитайте уривки українських колядок.

Добрий вечір тобі, **пане господарю!**
Радуйся! Ой, радуйся, **земле,**
Син Божий народився!

Коляд, коляд, **колядниця,**
Добра з медом **паляниця,**
А без меду не така,
Дайте, **дядку,** п'ятака.

2. Яку функцію, на вашу думку, виконують у реченнях виділені іменники? Визначте, у якому відмінку їх ужито. Чому ви так вважаєте?

Звертаючись до особи, ми вживаємо іменники у формі **кличного відмінка**: *дорогий друже, пані Інно.*

Цей відмінок вирізняється серед інших:

- він властивий лише іменникам;
- іменники в кличному відмінку не відповідають на жодне питання;
- такі іменники позначають особу або уособлені предмети, явища тощо, на які спрямоване мовлення в реченні.

У множині форми кличного відмінка тотожні формам називного. Виняток — іменник *пан*: Н. в. мн. — *пани*, Кл. в. мн. — *панове*. Наприклад: *Шановні пани та панове!*

Вправа 284

1. Прочитайте слова та словосполучення.

Добродійко, добродійка; добродій, добродію; пан Євген, пане Євгене; пані Оксано, пані Оксана; панно Ганно, панна Ганна; шановна громада, шановна громадо; Тамара Іванівна, Тамаро Іванівно; Іване Вікторовичу, Іван Вікторович.

2. Яку форму ви оберете, звертаючись до особи?

3. Випишіть форми звертань. Усно складіть із ними речення.

В офіційному мовленні рекомендовані певні варіанти звертання до особи, що мають переважно форму кличного відмінка.

Форма звертання	Тип відмінювання	Приклад
На рольове слово (<i>пане, колего, друже</i> тощо) та ім'я чи прізвище	Обидва слова мають форму кличного відмінка	<i>панно Тетяно, друже Остапе, пане Іваненку</i>
Дві загальні назви	Рекомендовано обидва слова вживати у кличному відмінку	<i>пане президенте, пані голово</i>
На ім'я та ім'я по батькові	Обидва слова мають форму кличного відмінка	<i>Володимире Олексійовичу, Маріє Іллівно</i>

Зверніть увагу! Прикметники та займенники у складі звертання мають форму називного відмінка: *шановний, вельмишановний, наш* тощо. Наприклад: *шановний пане, наш дорогий колего*.

На письмі звертання виділяємо комами або знаком оклику.

Вправа 285

1. Розгляньте малюнки. Поясніть, чому в пані Ольги на них різний настрій.

2. Знайдіть і скоригуйте звертання, які не відповідають нормам.

Тетяна Павлівно, Семене Петровичу, пан Юрію, пані Маріє, вельмишановне добродіє, пане президент.

Вправа 286

Запишіть літературні відповідники просторічних варіантів імен у формі кличного відмінка.

Зразок: *Таня* — *Тетяню*.

Маша, Міша, Настя, Петя, Саша, Лена, Вася, Ваня, Алесь, Нікітка.

Вправа 287

1. Прочитайте діалог, виправте помилки у звертаннях.

— Тьотя Света, а ви ходили в дитинстві колядувати?

— Так, Дмитрику! Це було весело!

— А Ви, дядь Петь?

— Так, ми збиралися всією вулицею та влаштовували цілий вертеп. І твоя мама з нами ходила.

— Ма, а чому ти мені ніколи не розказувала?

— Та ти не питав, синок.

2. З'ясуйте значення слова *вертеп*. Запишіть його до свого словника.

Вправа 288

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 29. Відміни та групи іменників

Вправа 289

1. Утворіть словосполучення.

2. Визначте відмінок іменників.

3. Згрупуйте іменники з однаковим закінченням. Поміркуйте, які ще спільні ознаки вони мають.

4. Як ви вважаєте, чому іменники мають різні закінчення у формі одного й того самого відмінка?

Іменники в українській мові поділяють на типи — **відміни**. Іменники однієї відміни мають однотипні закінчення у відмінкових формах.

В українській мові є чотири відміни іменників.

I відміна

- Іменники **чоловічого** та **жіночого** роду із закінченням **-а/-я**: *музика*, *пісня*;
- іменники **спільного** роду із закінченням **-а/-я**: *забіяка*, *бруднуля*.

II відміна

- Іменники **чоловічого** роду із закінченням **-о** або **нульовим**: *співак*, *Андрій*, *Михайло*, *Петро*;
- іменники **середнього** роду із закінченням **-о, -е, -я**: *море*, *озеро*, *життя*.

III відміна

- Іменники жіночого роду з нульовим закінченням: *любов*, *сіль*;
- іменник *мати*.

IV відміна

- Іменники середнього роду із закінченням **-а/-я**, у яких під час відмінювання з'являються суфікси **-ат-/ -ят-, -ен-**: *ім*, *козеня*, *дівча*.

Вправа 290

Поміркуйте, що об'єднує слова *відміна*, *відмінок*, *відмінювання*. Як вони утворилися? Визначте спосіб словотворення кожного.

Вправа 291

1. Розподіліть іменники за відмінами, запишіть їх у чотири стовпчики.

День, подія, життя, народ, почуття, струна, бандура, віолончель, контрабас, ніжність, грім, речитатив, створення, книга, підручник.

2. Виділіть закінчення іменників.

Вправа 292

Розподіліть іменники за відмінами, запишіть у стовпчики.

Україна, українець, українка, дівчина, дівка, дівчисько, дівча, хлопець, хлопчик, хлопча, хлопчення, хлоп'я, співак, співачка, дитина, дитя, дитятко, дитинча, жираф, жирафа, жирафеня, жираф'ятко.

Вправа 293

Прочитайте текст. Випишіть іменники, розподіліть їх за відмінами.

Чи замислювалися ви, хто пише народні пісні? Усі люди разом? Чи одна людина? Авторами й авторками пісень завжди були талановиті люди, які в мить натхнення чи під впливом сильних емоцій (печалі або радості) склали текст пісні та створювали мелодію до неї.

В українській мові існують і такі іменники, що не належать до жодної відміни. Перш за все це незмінювані іменники:

- слова іншомовного походження: *кіно, авокадо*;
- слова-аббревіатури: *ЗСУ, ООН, ЄС*.

Серед відмінюваних іменників до відмін не належать такі групи:

- множинні, оскільки вони відмінюються за зразками форм множини всіх чотирьох відмін: *двері, ножиці, вибори*;
- іменники, що мають форму прикметників, тому й відмінюються, як прикметники: *ламана, майбутнє, військовий*.

Вправа 294

1. Випишіть іменники, що не належать до жодної відміни.

Фламінго, мікрофон, нота, вправа, авеню, хлоп'я, ключ, сопрано, волосся, голос, спів, учитель, полин, какао, поні, пюре, пюпітр, староста.

2. Поясніть вибір кожного іменника.

Вправа 295

1. Спишіть речення.

1) Позазирала в магазини, постояла на площі, де дітвора каталася на поні, посиділа в кав'ярні за морозивом (*О. Думанська*). 2) Кілька секунд я осмислювала почуте (*І. Потаніна*). 3) Сойка була величенькою пташкою кольору какао з молоком, а на крилах мала блакитні пір'їни (*Г. Пагутяк*). 4) Хлопець вийшов у сні, тихесенько причинив двері в хату (*С. Васильченко*).

2. Знайдіть іменники, над кожним надпишіть відміну.
3. Обведіть іменники, які не належать до жодної відміни.
4. Підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі в реченні.

Поділ на групи іменників I та II відмін

Іменники I та II відмін розподіляємо ще й за групами залежно від останнього приголосного основи: **тверда, м'яка й мішана групи**. Саме від групи іменника залежить, яке закінчення він матиме в певній формі, порівняйте: *Ганни — Анастасії, Семена — Андрія*.

Мішана група має таку назву, бо деякі відмінкові форми іменників у ній утворюються за твердим типом, а інші — за м'яким.

	Тверда	М'яка	Мішана
	Іменники, основа яких закінчується на твердий нешиплячий приголосний	Іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний + іменники середнього роду із закінченнями -я та -е	Іменники, основа яких закінчується на шиплячий приголосний (окрім іменників середнього роду із закінченням -я)
I відміна	<i>Ганна, Микола, зануда</i>	<i>Анастасія, сім'я, земля</i>	<i>межа, круча, теща</i>
II відміна	<i>Максим, син, батько</i>	<i>Василь, знання, поле</i>	<i>товариш, сторож, плече</i>

Вправа 296

Випишіть іменники I та II відмін, визначте групу кожного.

Швець, пуща, насип, собака, степ, путь, гречка, режюме, чорнило, колосся, слонення, рева, пісня, Чернівці, роззява, Дніпро, нежить, ненависть, мати, знам'я, історія, площа, маестро, туш, двері, учений, декан, немовля.

Вправа 297

1. Прочитайте уривок з української народної пісні.

Несе Галя воду,
Коромисло гнеться,
За нею Іванко,
Як барвінок, в'ється.
— Галю ж моя, Галю,
Дай води напиться,
Ти така хороша —
Дай хоч подивиться.

— Вода у ставочку,
То піди напийся,
Я буду в садочку —
Прийди подивися.
— Прийшов у садочок,
Зозуля кувала,
А ти ж мене, Галю,
Та й не шанувала.

2. Пригадайте правила вимови слів *гнеться, в'ється, напиться, подивиться*.
3. Випишіть спочатку іменники I відміни, розподіливши їх за групами, а потім другої.
4. Наведіть приклади іменників тих відмін і груп, яких немає в уривку.
5. Які емоції викликає у вас поведінка персонажів пісні? Як ви гадаєте, чому вони так поведуться? Проведіть дискусію за питаннями:
Чи можлива в сучасному світі ситуація, подібна до описаної в пісні?
На вашу думку, це добре чи погано? Підтвердьте свої думки прикладами із життя чи змодельованими ситуаціями.

Вправа 298

1. Згадайте свою улюблену українську народну пісню.
2. Випишіть із неї всі іменники.
3. Надпишіть над кожним відміну, над іменниками I і II відмін надпишіть групу.
4. Послухайте або заспівайте пісню.
5. Опишіть свій емоційний стан під час прослуховування або виконання пісні.

Вправа 299

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

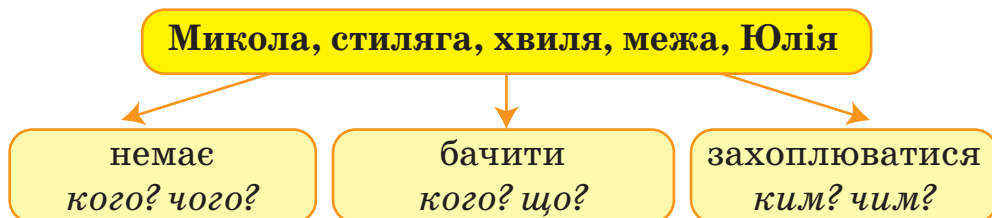

§ 30. Відмінювання іменників І відміни

Вправа 300

1. Утворіть словосполучення, поставивши іменники в потрібний відмінок. Запишіть їх, виділіть закінчення.

2. Що ви помітили? Чи однакові закінчення іменників? Чому?
3. Згадайте, до якої відміни належать подані іменники.

Іменники І відміни, тобто іменники **чоловічого, жіночого та спільного** роду, що в називному відмінку однини мають закінчення **-а/-я**, в інших відмінках також мають однотипні закінчення, які дещо різняться залежно від групи.

Розгляньмо зразки відмінювання таких іменників.

Відмінювання іменників І відміни в однині

	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Н.	<i>мама</i>	<i>зірка</i>	<i>красуня</i>	<i>зоря</i>	<i>миша</i>	<i>вежа</i>
Р.	<i>мами</i>	<i>зірки</i>	<i>красуні</i>	<i>зорі</i>	<i>миші</i>	<i>вежі</i>
Д.	<i>мамі</i>	<i>зірці</i>	<i>красуні</i>	<i>зорі</i>	<i>миші</i>	<i>вежі</i>
Зн.	<i>мamu</i>	<i>зірку</i>	<i>красуню</i>	<i>зорю</i>	<i>мишу</i>	<i>вежу</i>
Ор.	<i>мамою</i>	<i>зіркою</i>	<i>красунею</i>	<i>зорею</i>	<i>мишею</i>	<i>вежею</i>

М.	(на) <i>мамі</i>	(на) <i>зірці</i>	(на) <i>красуні</i>	(на) <i>зорі</i>	(на) <i>миші</i>	(на) <i>вежі</i>
Кл.	<i>мамо</i>	<i>зірко</i>	<i>красуне</i>	<i>зоре</i>	<i>мишо</i>	<i>вежо</i>

Зверніть увагу! Якщо основа іменника закінчується на [г], [к], [х], то відбувається чергування цих приголосних зі звуками [з'], [ц'], [с']: *нога — нозі, рука — руці, муха — мусі.*

Відмінювання іменників І відміни у множині

	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Н.	<i>мами</i>	<i>зірки</i>	<i>красуні</i>	<i>зорі</i>	<i>миші</i>	<i>вежі</i>
Р.	<i>мам</i>	<i>зірок</i>	<i>красунь</i>	<i>зір</i>	<i>мишей</i>	<i>веж</i>
Д.	<i>мамам</i>	<i>зіркам</i>	<i>красуням</i>	<i>зорям</i>	<i>мишам</i>	<i>вежам</i>
Зн.	<i>мам, мамів</i>	<i>зірки</i>	<i>красунь</i>	<i>зорі</i>	<i>мишей</i>	<i>вежі</i>
Ор.	<i>мамами</i>	<i>зірками</i>	<i>красу- нями</i>	<i>зорями</i>	<i>мишами</i>	<i>вежами</i>
М.	(на) <i>мамах</i>	(на) <i>зірках</i>	(на) <i>красунях</i>	(на) <i>зорях</i>	(на) <i>мишах</i>	(на) <i>вежах</i>
Кл.	<i>мами</i>	<i>зірки</i>	<i>красуні</i>	<i>зорі</i>	<i>миші</i>	<i>вежі</i>

Вправа 301

1. Розгляньте закінчення іменників у наведених вище таблицях. Поясніть назви груп: тверда, м'яка та мішана.
2. Яка різниця між відмінковими закінченнями іменників, які є назвами істот і неістот?

Вправа 302

1. Поставте іменники у форму давального відмінка однини та запишіть їх.

1) Відпустка, глядачка, посіпака, фізика, онука, за-
відувачка, слобожанка, харківка, веселка, смужка, ви-
ставка, вишивка, застібка.

2) Доро́га, подруга, напруга, хитрюга, чолов'яга, лісо-
смуга, стиляга, фільга, сьомга, одвага, засмага, курага.

3) Вереду́ха, черемха, невда́ха, ведмедиха, ковали́ха,
панчо́ха, їжачи́ха, сва́ха, стрі́ха, реготу́ха.

2. Який звуковий процес спостерігаємо під час відмінювання?

3. Підкресліть іменники спільного роду.

Вправа 303

1. Спишіть текст.

Чи чули ви про Марусю Чурай —
напівлегендарну українську народну
співачку та поетесу часів Хмельнич-
чини, яка, за переказами, жила в Пол-
таві в XVII столітті? Їй приписують ав-
торство низки відомих у народі пісень.

2. Підкресліть іменники І відміни. Надпишіть над
ними відмінок і число.

3. Розкажіть, що ви знаєте про Марусю. Які пісні
вона, за переказами, написала?

4. Попросіть допомоги дорослих і знайдіть ін-
формацію про те, які авторські твори вважа-
ють народними піснями.

Іван-Валентин
Задорожний. Маруся
Чурай (1976—1977)

Вправа 304

1. Поставте іменники у форму давального й орудного відмінків однини та запишіть їх.

Доня, донька, донечка; стежка, стежина, стежечка;
мама, матуся; дівчина, дівчинка, дівка; книга, книжка,
книжечка; подруга, подружка.

2. Поясніть відмінності в закінченнях іменників.
3. Поміркуйте, у яких лексичних відношеннях перебувають слова в кожній групі (до крапки з комою).

Іменники І відміни в **кличному відмінку** мають такі закінчення:

Тверда група	М'яка та мішана групи
<p>Закінчення -о: <i>мамо, Микола, старосто</i>.</p> <p>Запам'ятайте! Закінчення -о в кличному відмінку мають усі жіночі імена по батькові: <i>Олексіївно, Сергіївно, Петрівно</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • Закінчення -е (-є): <i>судде, земле, Маріє, круче, душе</i>; • закінчення -ю для пестливих імен і назв: <i>бабусю, Настусю, Катрусю</i>. <p>Але: <i>Насте, Катре</i></p>

Вправа 305

Поставте імена у форму кличного відмінка. Запишіть їх.

Панна Яна, пані суддя, голова зборів, колега Микола, подруга Оксана, Інна Миколаївна, Стефанія Григорівна.

Вправа 306

1. Поставте імена у форму кличного відмінка. Запишіть їх.

Оксана, Оксанка; Тетяна, Тетянка; Микита, Микитка; Катерина, Катруся, Катря; Марія, Марійка, Маруся; Анастасія, Настуся, Настя; Микола, Миколка; Юлія, Юля, Юлька; Галина, Галя, Галинка.

2. Чи однакові закінчення будуть мати іменники у відмінкових формах? Чому?

Вправа 307

Згадайте імена ваших однокласниць, однокласників, учительок і вчителів. Запишіть ті з них, що є іменниками І відміни, у кличному відмінку.

§ 31. Відмінювання іменників II відміни

Вправа 308

1. Прочитайте діалог.

- Я зустрічалася сьогодні з Олександром.
- А я бачилася з Олександром.
- А вчора я спілкувалася з Євгенією.
- А я з Євгеном.

2. Про кого йдеться в діалозі? Як ви зрозуміли?

Розгляньмо зразки відмінювання іменників II відміни, тобто іменників **чоловічого роду** із закінченням **-о** або **нульовим** і **середнього роду** із закінченням **-о**, **-е**, **-я**. Пам'ятаємо про поділ іменників цієї відміни на групи.

Відмінювання іменників II відміни в однині

	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Н.	співак	озеро	виконавець	поле	товариш	плече
Р.	співака	озера	виконавця	поля	товариша	плеча
Д.	співачу (ові)	озеру	виконавцю(еві)	полю	товаришу(еві)	плечу

Зн.	<i>співака</i>	<i>озеро</i>	<i>виконавця</i>	<i>поле</i>	<i>товариша</i>	<i>плече</i>
Ор.	<i>співачом</i>	<i>озером</i>	<i>виконавцем</i>	<i>полем</i>	<i>товаришем</i>	<i>плечем</i>
М.	<i>(на) співаку(ові)</i>	<i>(на) озері</i>	<i>(на) виконавці(еві)</i>	<i>(на) полі</i>	<i>(на) товариші(еві)</i>	<i>(на) плечі</i>
Кл.	<i>співаче</i>	<i>озеро</i>	<i>виконавцю</i>	<i>поле</i>	<i>товаришу</i>	<i>плече</i>

Зверніть увагу!

1. У давальному й місцевому відмінках назви істот мають паралельні закінчення.

2. З прийменником *по* для вираження просторового значення вживають іменники з паралельними закінченнями *-у/-ю* та *-і/-ї*: *по Дніпру* й *по Дніпрі*.

3. Перед закінченням *-і* кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] у більшості іменників чергуються із [з'], [ц'], [с']: *на порозі, на боці, у горосі*.

Відмінювання іменників II відміни у множині

	Тверда група		М'яка група		Мішана група	
Н.	<i>співачи</i>	<i>озéра</i>	<i>виконавці</i>	<i>поля́</i>	<i>товариші́</i>	<i>плéчі</i>
Р.	<i>співачів</i>	<i>озер</i>	<i>виконавців</i>	<i>полів, піль</i>	<i>товаришів</i>	<i>плечей, пліч</i>
Д.	<i>співачам</i>	<i>озерам</i>	<i>виконавцям</i>	<i>полям</i>	<i>товаришам</i>	<i>плечам</i>

Зн.	<i>співа- ків</i>	<i>озéра</i>	<i> вико- навців</i>	<i>поля́</i>	<i>товари- шів</i>	<i>плéчі</i>
Ор.	<i>співа- ками</i>	<i>озе- рами</i>	<i>виконав- цями</i>	<i>полями</i>	<i>товари- шами</i>	<i>пле- чима</i>
М.	<i>(на) співа- ках</i>	<i>(на) озерах</i>	<i>(на) ви- конав- цях</i>	<i>(на) полях</i>	<i>(на) то- варишах</i>	<i>(на) плечах</i>
Кл.	<i>співаки</i>	<i>озера</i>	<i> вико- навці</i>	<i>поля</i>	<i>товариші</i>	<i>плечі</i>

Вправа 309

1. Прочитайте уривок із пісні Володимира Івасюка «Червона рута».

Ти признайся мені,
Звідки в тебе ті чари,
Я без тебе всі дні
У полоні печалі.
Може, десь у лісах
Ти чар-зілля шукала,
Сонце-руту знайшла
І мене зчарувала?

Приспів:
Червону руту
Не шукай вечорами, —
Ти у мене єдина,
Тільки ти, повір.
Бо твоя врода —
То є чистая вода,
То є бистрая вода
З синіх гір.

2. Пригадайте правила вимови слова *зчарувала*.
3. Випишіть іменники II відміни й визначте відмінок і число.
4. Провідмініуйте всі іменники II відміни.

Вправа 310

Визначте відмінок іменників, запишіть їх у початковій формі (називний відмінок однини).

Зразок: *танцем* — *танець*.

Танцем, женців, кашлю, столами, гості, на б́ерезі, гравцями, коня, січня, Києве, молодців, соколи, козаче, Тернополя, журавлів.

Поділ на групи іменників II відміни з кінцевим -Р

Тверда група

Слова з наголосом на **-ар, -яр, -ир**, якщо під час їх відмінювання наголос залишається на основі слова: *ювіля́р — ювіля́ра — ювіля́ром*.

Винятки: *до́лар — до́лара — до́ларом, кома́р — ко-
мара́ — комаро́м (хоча комарі), па́нцир — па́нцира —
па́нциром, сто́ляр — сто́ляра — сто́ляром*.

М'яка група

Слова на **-ар, -ир**, якщо:

1) **-ар, -ир** завжди ненаголошені: *апте́кар — ап-
тека́ря — аптека́рем*;

2) **-ар, -ир** у називному відмінку наголошені, але під час відмінювання наголос переходить на закінчення: *перука́р — перука́ря — перука́рем*.

Мішана група

Слова з наголошеним суфіксом **-яр**, у яких під час відмінювання наголос переходить на закінчення. Переважно це назви людей за видом діяльності: *каме-
ня́р — каменя́ра — каменя́рем*.

Запам'ятайте! Іменники на **-ер, -ір, -ор, -ур, -юр** належать до твердої групи: *директор, кондитер, абажур*.

Але: *єгер* (мисливець, який керує полюванням), *Ігор, кучер* (пасмо волосся), *лобур* (ледача людина), *якір* належать до м'якої групи.

Підказка. Щоб відрізнити іменники твердої групи від м'якої чи мішаної, треба утворити форму множини. В іменників твердої групи ця форма матиме закінчення **-и**: *ювіляри, долари*. У м'якій та мішаній — **-і**: *аптекарі, перукарі, каменярі*.

Вправа 311

1. Запишіть іменники в три стовпчики відповідно до групи.

Кальмар, призер, нектар, кондитер, маляр, режисер, ювелір, кухар, професор, зброяр, лікар, санітар, сухар.

2. Письмово провідмінійте по одному іменнику з кожного стовпчика.

Вправа 312

1. Спишіть речення, заповнивши пропуски.

1) Вболівал..ники «Шахтар..» обрали найкращого гравця команди. 2) За календар..м скоро весна. 3) Дивіт..ся інтерв..ю з найвідомішим банк..р..м. 4) Чи варто боротися з комар..ми? 5) Що буде з дол..ар..м? 6) (З/С)куштуйте наш ф..рмовий салат із кальмар..м! 7) С..огодні спілкуємося з ветеринар..м із Ки..ва.

2. Поясніть орфограми. Обведіть іменники II відміни, вкажіть відмінок.

Закінчення -А/-Я та -У/-Ю в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду II відміни

-А/-Я	-У/-Ю
Іменник позначає щось конкретне, чітко окреслене, обчислюване, те, що, як правило, можна побачити, почути, відчути	Іменник позначає щось абстрактне, нечітко виражене, необчислюване, що часто не можна охопити поглядом, почути, відчути
1. Назви істот, власні імена та прізвища: <i>учня, Данила Конончука, слона</i>	1. Назви сукупності когось або чогось: <i>колективу, товару, народу. Але: табуна</i>
2. Назви чітко окреслених предметів: <i>помідора, підручника, смартфона</i>	2. Назви абстрактних понять, зокрема емоцій, почуттів, ігор: <i>суму, футболу. Але: гопака, козачка</i>

3. Назви дерев і квітів: <i>дуба, проліска</i>	3. Назви трав'янистих рослин: <i>очерету, кропу</i> . Але: <i>хліба, вівса</i>
4. Назви одиниць вимірювання: <i>кілометра, долара, гігабайта</i>	4. Назви речовин, матеріалу, явищ природи: <i>кисню, меду, снігу, вітру, дощу</i>
5. Назви відрізків часу, днів тижня і місяців: <i>дня, тижня, місяця, вівторка, січня</i> . Але: <i>року, віку</i>	5. Назви віртуальних (соціальних та ін.) мереж: <i>інстаграму, телеграму, фейсбуку, ютубу</i>
6. Терміни (мовознавчі, математичні): <i>відмінка, суфікса, конуса</i>	6. Терміни (літературознавчі): <i>роману, сюжету, жанру</i> . Але: <i>вірша, сонета</i>
7. Іменники зі зменшено-пестливими суфіксами -ок (-к), -ик: <i>садка, кущика</i>	7. Іменники на позначення сукупності дерев: <i>саду, лісу, чагарнику</i>
8. Назви більшості населених пунктів (міст, сіл, селищ): <i>Кременця́, Киє́ва</i> . Але: 1) закінчення -у/-ю мають складені назви населених пунктів: <i>Кривого́ Ро́гу, Зелено́го Га́ю</i> ; 2) деякі назви населених пунктів мають варіантні закінчення: <i>Лондо́ну і Лондо́на, Амстерда́му і Амстерда́ма</i>	8. Назви річок, гір, озер, островів, півостровів, країн: <i>Бу́гу, Сві́тязю, Кі́пру, Крі́му, Єгі́пту</i> . Але: закінчення -а/-я мають назви із наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами -ів/-їв-, -ев-/єв-, -ов-, -ин-/ін-, -ач-, -ич-: <i>річок Збруча́, Тетере́ва, острова́ Джарилгача́</i>
Зверніть увагу! Кілька слів можна вживати з обома закінченнями без впливу на значення (але зі зміною наголосу): <i>моста́ — мо́сту, стола́ — сто́лу</i> .	

Вправа 313

1. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Учитель, проект, *тиждень*, талант, університет, директор, слухач, секретар, ґрунт, лист, інтерес, мінімум, момент, буревій, град, дощ, сніг, туман, ремонт, *біль*, запал.

2. Поясніть, що відбувається в коренях виділених слів.

Зверніть увагу! В іменниках-омонімах і багатозначних словах закінчення в родовому відмінку може бути різним залежно від значення слова:

апарата (прилад) — *апарату* (установа),
звука (термін у музиці та лінгвістиці) — *звуку* (слухове відчуття).

Вправа 314

Визначте закінчення родового відмінка наведених багатозначних слів та омонімів, ураховуючи їхнє значення. Уведіть їх у речення.

Борщ — борщ (*прізвище, страва*), Бурштин — бурштин (*селище, матеріал*), тур (*етап, тварина*), ріг (*кістковий нарост на голові тварин, музичний інструмент, матеріал, кут будинку*), папір (*документ, матеріал*), гранат (*плід, дерево, мінерал, камінь*).

Вправа 315

1. Спишіть речення, поставивши іменники в правильну форму.

1) Ми поїдемо в Карпати першого листопад(*а/у*).
2) Не варто давати номер свого телефон(*а/у*) незнайомим людям. 3) Микола ніяк не встигне здати роботу до кінця зазначеного термін(*а/у*). 4) Пропонуємо набір інструмент(*а/у*) для ремонт(*а/у*) вашого комп'ютер(*а/у*).

2. Поясніть вибір закінчення.

Закінчення іменників II відміни в кличному відмінку однини

Тверда група	М'яка група	Мішана група
1. Закінчення -е для безсуфіксних іменників: <i>Петре, студенте, пане, друже.</i> Але: <i>тату, сину, діду</i>	1. Закінчення -ю для більшої частини іменників: <i>лікарю, вчителю, добродію, Ігорю</i>	1. Закінчення -е для більшості іменників: <i>стороже, Довбуше, пісняре</i>
2. Закінчення -у для іменників із суфіксами -к, -ик, -ок та іншомовних імен на г, к, х : <i>синку, батьку, Людвігу, Фрідріху.</i> Запам'ятайте! Ім'я <i>Олег</i> має дві форми: <i>Олегу</i> й <i>Олеже</i>	2. Закінчення -е для іменників із суфіксом -ець : <i>женче, шевче, хлопче.</i> Але: <i>бійцю, знавцю, місяцю, мудрецю</i>	2. Закінчення -у для деяких іменників: <i>слухачу, викладачу, читачу, товаришу.</i> Запам'ятайте! Закінчення -у в Кл. в. мають усі чоловічі імена по батькові: <i>Олеговичу, Петровичу, Віталійовичу</i>

Вправа 316

1. Запишіть подані слова та словосполучення у кличному відмінку.

Пан президент, добродій Іван, пан Олександр, пані Олександра, вельмишановний пан, Віра Павлівна, Микола Дмитрович, пан адвокат, колега Павло, Євген Володимирович, дорогий друг, пані лекторка.

2. Об'єднайтесь у пари. Складіть діалоги на вибір: зі звертанням одне до одного на *пан/пані* + ім'я; зі звертанням на прикметник + іменник (*любий друже, шановна сусідко* тощо).

Закінчення іменників II відміни в родовому відмінку множини

У родовому відмінку множини іменники II відміни мають кілька варіантів закінчень.

Закінчення -ів/-їв	Нульове закінчення	Закінчення -ей
Для іменників чоловічого роду та деяких іменників середнього роду на -е, -я : <i>шляхів, батьків, відкриттів, морів, подвір'їв</i>	Для всіх іменників середнього роду на -о й більшості на -е, -я , а також іменників чоловічого роду, які у множині втрачають суфікс -ин/-їн : <i>озер, облич, громадян, селян, болгар</i> . Але: <i>грузинів, осетинів</i>	Для деяких іменників чоловічого та середнього роду: <i>гостей, коней, очей, плечей</i>

Зверніть увагу! Деякі іменники мають паралельні закінчення: *кіловатів* і *кіловат*, *татів* і *тат*, *сердець* і *серць*, *очей* і *віч*, *плечей* і *пліч*, *вух* і *ушей*, *піль* і *полів*, *чоловік* (у значенні особи) і *чоловіків* (у значенні статі).

Вправа 317

Запишіть подані іменники у формі родового відмінка множини (усі можливі варіанти).

Помідор, серце, апельсин, гігабайт, товариш, плече, татарин, грузин, чоловік, вікно, сузір'я, пальто.

Вправа 318

Виправте помилки. Запишіть скориговані словосполучення.

П'ять мільйон, їхати по містам, розумітися на техніці, радіти перемозі, кілограм помідор, цікавих подорожів, добродесних громадянів, смачною кашою, запалення легенів.

Вправа 319

Спишіть текст, утворюючи від слів у дужках правильні відмінкові форми.

День вуличної музики — це міжнародний проєкт, який проходить у багатьох (країни) світу в першу неділю травня. Цього дня сотні (виконавці) найрізноманітніших музичних (стилі) виходять у центр свого міста, щоб заграти й заспівати (люди) власну музику.

Вправа 320

1. Спишіть речення, заповнивши пропуски.

1) Старі фотограф.. на стіл.. ро..клади, дитячі істор.. смішні ро..кажи і ..правжнім друз.., не забудь, по-дзвони, бо добре чи зле, з тобою завжди вони (А. Кузьменко). 2) Стефані.. мам.., мам.. Стефані..! Розквітає пол.., а вона сивіє (І. Клименко, О. Псюк). 3) В темному мор.. ми не одні: на відстані рук.. з нами небесні ліхтар.. (Ю. Саніна). 4) Чому мені сниться, як знову і знову гуляєм з тобою по рідному Львов..?... Там пахне весн.. і сонц.. сідає на берез.. річк.., якої немає... (С. Вакарчук).

2. Знайдіть іменники I і II відмін. Надпишіть над ними відміну, відмінок і число, виділіть закінчення.

3. Пригадайте свої улюблені сучасні пісні. Розкажіть, до якого стилю вони належать, чим вам подобаються.

4. Обговоріть свої уподобання в класі. Візьміть участь у дискусії.

Вправа 321

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 32. Відмінювання іменників III відміни

Вправа 322

1. Прочитайте уривок із пісні «Журавлі» гурту «The HARDKISS» (слова Юлії Саніної).

Буду **тінню**,
 Ти **світанком** будь,
 В моїх стінах мальви зацвітуть,
 І згадаю, знай,
 Наші ночі, чорні, як вуаль...
 А журавлі летять у синю даль,
 І знають вони,
 Де є моя і де твоя печаль...

Юлія Саніна в кліпі на пісню «Журавлі»

2. Визначте відмінок виділених іменників. Чому в них різні закінчення?
3. Знайдіть у тексті іменники III відміни. У формі якого відмінка їх ужито?

Відмінювання іменників III відміни в однині

Н.	<i>тінь</i>	<i>радість</i>	<i>мати</i>
Р.	<i>тіні</i>	<i>радості(и)</i>	<i>матері</i>
Д.	<i>тіні</i>	<i>радості</i>	<i>матері</i>
Зн.	<i>тінь</i>	<i>радість</i>	<i>матір</i>
Ор.	<i>тінню</i>	<i>радістю</i>	<i>матір'ю</i>
М.	<i>(на) тіні</i>	<i>(на) радості</i>	<i>(на) матері</i>
Кл.	<i>тіне</i>	<i>радосте</i>	<i>мати</i>

Зверніть увагу!

1. Іменники на **-ть** після приголосного, а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь* можуть мати у формі Р. в. однини закінчення **-і** чи **-и**: *радості* чи *радости, любові* чи *любви*.

2. У формі орудного відмінка однини перед закінченням **-ю** може відбуватися подовження приголосного звука, якщо основа іменника закінчується на один м'який або шиплячий приголосний: *ніччю, миттю*. Подвоєння не відбувається, якщо основа закінчується двома приголосними або звуками [б], [п], [в], [м], [ф] (губні) та [р]: *ніжністю, любов'ю, матір'ю*.

Відмінювання іменників III відміни у множині

Н.	<i>тіні</i>	<i>матері</i>
Р.	<i>тіней</i>	<i>матерів</i>
Д.	<i>тіням</i>	<i>матерям</i>
Зн.	<i>тіні</i>	<i>матерів</i>
Ор.	<i>тіней</i>	<i>матерями</i>
М.	<i>(на) тінях</i>	<i>(на) матерях</i>
Кл.	<i>тіні</i>	<i>матері</i>

Вправа 323

- Дослідіть різницю закінчень іменників у знахідному відмінку однини і множини в поданих вище таблицях. Чим її можна пояснити?
- Як ви гадаєте, чому не наведено форми множини іменника *радість*?

Вправа 324

Провідмініуйте слова *зустріч* і *совість*, запишіть усі можливі форми.

Вправа 325

Поставте іменники в орудний відмінок однини. Запишіть їх у два стовпчики: з подовженням приголосних і без нього.

Ніч, ненависть, Керч, верф, Січ, мить, нехворощ, магістраль, кров, мати, глибочінь, сталь, подорож.

Вправа 326

1. Провідмінійте слова *далечина, далеч; глибина, глибінь; молодь, молодість*.
2. Поміркуйте, чому правопис синонімів різний.

Вправа 327

1. Спишіть речення, поставивши слова в дужках у потрібний відмінок.

1) Кімнатні птахи мовчать перед (*заметіль*) (*В. Скуратівський*). 2) Він теж поспішав до (*молодь*), щасливий, веселий, як ніколи (*О. Іваненко*). 3) Про звичаї й побут козаків-запорожців пишуть очевидці, що були на (*Січ*), таке (*А. Лотоцький*). 4) Як людина працює з (*любов*) — один результат (*О. Бердник*). 5) Він би й стежив, але, стоячи за (*ніч*), нічого не бачив (*С. Іванюк*).

2. Над зміненими іменниками надпишіть відмінок і число.
3. Підкресліть їх відповідно до функції в реченні.

Вправа 328

1. Назвіть своїх улюблених сучасних співаків і співачок чи музичні гурти. Розкажіть, чим вони вам подобаються.
2. Уявіть, що вас уповноважили написати листа до улюблених виконавців і запросити їх провести концерт у вашому місті. Скористайтеся підказками нижче.

Як писати електронний лист

Вимоги: чітко, лаконічно, грамотно, структуровано.

Структура електронного листа

Тема: у відповідній чарунці коротко зазначаємо, про що лист.

Привітання → Основна частина → Підсумкова частина → Підпис

Зразок
листа

§ 33. Відмінювання іменників IV відміни

Вправа 329

1. Прочитайте уривок із пісні «У мене немає дому» гурту «Один в каное» (слова Ірини Швайдак).

Я згадаю, з якого я племені.
Пригадаю, з якого міста,
Я чекаю на своє Греммі,
В мене просто нема де сісти
Написати свою промову.

Кадр із кліпу на пісню
«У мене немає дому»

2. Визначте відмінок виділених іменників. Чому, на вашу думку, вони мають різні закінчення?

До іменників IV відміни (середнього роду із закінченням **-а/-я**, у яких під час відмінювання з'являються суфікси **-ат-/-ят-, -ен-**) належать назви маленьких істот чи пестливі назви предметів, а також такі іменники, як *ім'я, тім'я, сім'я, вим'я*.

Розгляньмо зразки відмінювання цих слів.

Відмінювання іменників IV відміни в однині

Н.	<i>дівча</i>	<i>ім'я</i>
Р.	<i>дівчати</i>	<i>імені</i>
Д.	<i>дівчаті</i>	<i>імені</i>
Зн.	<i>дівча</i>	<i>ім'я</i>
Ор.	<i>дівчам</i>	<i>ім'ям/іменем</i>
М.	<i>(на) дівчаті</i>	<i>(на) імені</i>
Кл.	<i>дівча</i>	<i>ім'я</i>

Зверніть увагу!

- У формі орудного відмінка немає суфіксів **-ат-/-ят-**: *дівчам, ягням*.

- Орудний відмінок іменників із суфіксом **-ен-** має паралельні форми: *ім'ям — іменем, тім'ям — тіменем, вим'ям — вименем*.

Відмінювання іменників IV відміни у множині

Н.	<i>дівчата</i>	<i>імена</i>
Р.	<i>дівчат</i>	<i>імен</i>
Д.	<i>дівчатам</i>	<i>іменам</i>
Зн.	<i>дівчат</i>	<i>імена</i>
Ор.	<i>дівчатами</i>	<i>іменами</i>
М.	<i>(на) дівчатах</i>	<i>(на) іменах</i>
Кл.	<i>дівчата</i>	<i>імена</i>

Вправа 330

Запишіть іменники у формах родового й орудного відмінків однини.
Курча, ягня, порося, тім'я, тигреня, ім'я.

Вправа 331

Спишіть речення, поставивши слова в дужках у потрібні форми числа та відмінка.

1) Весь санаторій знав про те, що роль (*бісень*) у казці виконуватиме надзвичайно талановитий хлопчик з дивацьким іменем Бухтик (*В. Рутківський*). 2) І Лисий розповідав казку про того чоловіка з химерним (*ім'я*), який жив на острові (*С. Іванюк*). 3) І всі вони мріяли потрапити між (*коліща*) кіноіндустрії (*І. Роздобудько*). 4) А (*мишеня*) й далі граються (*Нар. творчість*). 5) У дворі до мене підійшла Маринка з (*дівча*) (*Д. Ткач*).

§ 34. Відмінювання іменників, що мають форму лише множини

Вправа 332

Прочитайте допис. Випишіть іменники, що мають лише форму множини. Визначте відмінок і виділіть закінчення.

17:25 📶 📧 🌐 🗨

🎧 📶 📷 📶 93% 🔋

Під час зимових канікул ми були в Карпатах. Таких хащів я в житті не бачила, іноді здавалося, що потрапили у справжні джунглі.

Але потім усіх дітей і дорослих розпирали гордощі, і ми весело танцювали гопака. І подерті штани не затьмарили радощів, бо такі емоції за гроші не купиш.

В

Відмінювання іменників, що мають лише форму множини

Н.	<i>гроші</i>	<i>джинси</i>
Р.	<i>грóшей</i>	<i>джинсів</i>
Д.	<i>грóшам</i>	<i>джинсам</i>
Зн.	<i>гроші</i>	<i>джинси</i>
Ор.	<i>гроші́ма/грі́шми</i>	<i>джинсами</i>
М.	<i>(на) грóшах</i>	<i>(на) джинсах</i>
Кл.	<i>гроші</i>	<i>джинси</i>

Зверніть увагу! У деяких відмінках іменники мають паралельні форми: родовий відмінок — *граблів*

і грабель, ночв і ночов, орудний відмінок: *грішми і грошима, ворітьми і воротами, дверми і дверима, саньми і санями, штаньми, штанами і штанями.*

Вправа 333

1. Випишіть іменники, що мають лише форму множини.

Окуляри, уроки, терези, штани, сани, танці, Суми, сходи, фінанси.

2. Провідмінійте три перші виписані іменники.

Вправа 334

1. Спишіть речення, поставивши множинні іменники в потрібну форму.

1) За місяць (*канікули*) його русяве волосся відросло, а широкі брови зовсім вигоріли (*А. Давидов*). 2) Працював Валериків батько в (*Чернівці*) на взуттєвій фабриці (*Д. Ткач*). 3) А ще засунули в рюкзак Льоні Кучеренку дві пачечки (*чипси*) (*В. Нестайко*). 4) Та раптом завмерла: назустріч їй, поважно ступаючи (*сходи*), піднімався великий, ростом з неї, зелений папуга в смугастому піджаку, в капелюсі й (*окуляри*) (*І. Жиленко*).

2. Над усіма іменниками надпишіть відмінок.

Вправа 335

1. Прочитайте текст про гопак в електронному додатку.
2. Знайдіть іменники, що мають лише форму множини.
3. Випишіть із тексту ключові слова.

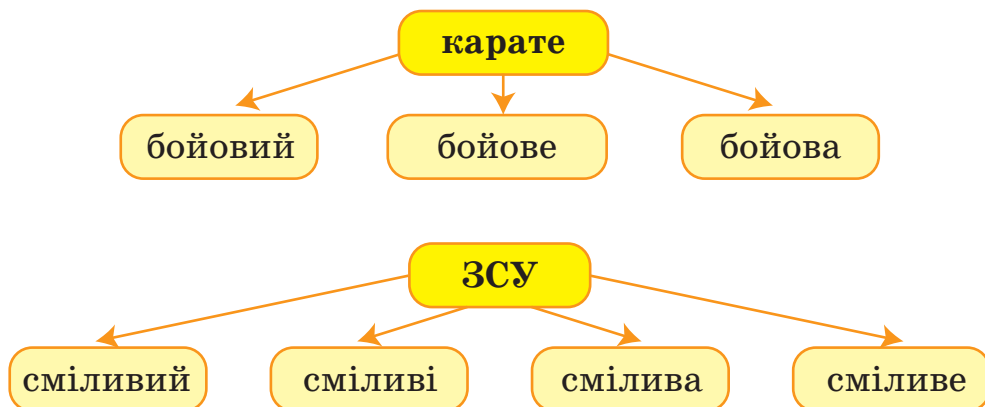
4. Чи бачили ви, як танцюють гопак? Пригадайте, як це було, або перегляньте разом із дорослими відео чи світлини в мережі «Інтернет». Напишіть есе на тему «Чому гопак — це модно» (або «не модно», якщо такою є ваша думка).

§ 35. Рід незмінюваних іменників

Вправа 336

1. Оберіть правильний варіант словосполучення.

2. Чи легко вам було зробити вибір? Чим ви керувалися?

3. Пригадайте, які слова називаємо незмінними. Що таке аббревіатури?

Існують іменники, рід яких неможливо визначити звичними нам способами. Це передусім **незмінювані** іменники іншомовного походження, а також аббревіатури. Для них існує окреме правило, в основі якого — значення цих іменників.

1. **Назви осіб** належать до іменників

- **жіночого роду**, якщо позначають особу жіночої статі: *знайома пані*;
- **чоловічого роду**, якщо позначають особу чоловічої статі або є назвами професій: *талановитий конферансьє*.

2. **Назви тварин і птахів** належать до іменників чоловічого роду: *величезний шимпанзе, розумний какаду, яскравий колибрі*.

Але: *цеце* (муха), *івасі*, *путасу*, *фугу*, *гурамі* (назви видів риб) — жіночий рід.

3. Назви неістот належать до іменників **середнього роду**: *міцне еспресо*, *корисне авокадо*, *різноманітне меню*.

Але:

- *кольрабі* (капуста), *салямі* (ковбаса), *гінді*, *бенгалі*, *пушту*, *урду*, *фарсі*, *есперанто* (назви мов), *авеню* (вулиця), *боржомі* (вода), *страдиварі* (скрипка) — жіночий рід;

- *торнадо*, *сироко* (назви вітрів), *пенні* (грошова одиниця), *сулугуні* (сир) тощо — чоловічий рід.

4. Географічні назви належать до іменників того роду, який мають загальні назви географічних об'єктів, співвідносних із власними назвами: *велична Конго* (річка), *незабутнє Акапулько* (місто), *мальовниче Онтаріо* (озеро).

Зверніть увагу! Наведене правило поширюється лише на незмінювані іменники іншомовного походження.

5. Аббревіатури належать до іменників того роду, який має основне слово аббревіатури: *пильна СБУ* (Служба безпеки України), *місцевий ЗСО* (заклад середньої освіти).

Запам'ятайте: іменники *пальто* й *ситро* в українській мові змінювані: *прийшов у пальті*, *випила ситра*.

Вправа 337

1. Запишіть іменники в три стовпчики залежно від роду.

ЕС, колье, авеню, шимпанзе, пані, амплуа, США, рефері, мадемуазель, денді, бароко, салямі, НЛО, Токіо (місто).

2. З'ясуйте значення незрозумілих слів, скориставшись тлумачним словником. Запишіть їх у свої словнички незнайомих слів.

Вправа 338

1. Прочитайте словосполучення, знайдіть у них помилки. Обґрунтуйте свою думку.

Повновода Міссісіпі, всесвітня ООН, різнокольорова конфеті, гітарний соло, маленький поні, морквяне пюре.

2. Спишіть словосполучення, виправляючи помилки, де це потрібно.

Вправа 339

1. Прочитайте назви міст, визначте їхній рід, де це можливо. Розкрийте дужки, запишіть словосполучення.

Зразок: *Одеса (веселий) — весела Одеса.*

Херсон (сонячний), Вінниця (затишний), Тбілісі (старовинний), Суми (привітний), Кам'янець-Подільський (стародавній), Баку (кolorитний), Запоріжжя (козацький), Торонто (неймовірний), Чернівці (мальовничий).

2. Для яких слів ви не змогли визначити рід? Чому?
3. Допишіть назву свого міста, села чи селища, схарактеризуйте його, використовуючи прикметники.

Вправа 340

Спишіть текст, поставивши прикметники в потрібну форму.

Приємно посидіти (в затишний) кафе й випити (гарячий) какао. (Дбайливий) бармен Карина ще й намалює на ньому (гарненький) какаду. Я люблю ще замовити (полуничний) желе або ж (невагомий) суфле. Долинають звуки (український) радіо. Ми спілкуємося про (цікавий) кіно, у якому улюблена акторка грає (вишуканий) пані.

Вправа 341

1. Прочитайте виразно уривок із твору української письменниці Лесі Ворониної «Суперагент 000. Таємниця золотого кенгуру».

...Гриць Мамай мав чорний пасок майстра карате, а крім того, володів усіма секретами ушу, дзю-до, кунг-фу, вільної боротьби, кікбоксингу, опанував магічну боротьбу

індіанського племені крі, а що найголовніше, розшифрував таємні прийоми давньоукраїнської боротьби...

І тепер Гриць присів навпочіпки, закрутився на одній нозі, мов дзиґа, потім рвучко підскачів і, перекрутившись у повітрі на 2,5 оберта, намотав на ліву ногу нунчак оторопілої бабці-ніндзя.

2. Випишіть незмінювані іменники. Визначте і надпишіть рід кожного.
3. Випишіть усі назви бойових мистецтв і визначте, де це можливо, відміну іменників.

Вправа 342

Ознайомтеся зі схемою розбору іменника як частини мови.

Схема розбору іменника як частини мови

1. Іменник, його загальне значення; питання, на яке відповідає.
2. Початкова форма (називний відмінок однини).
3. Назва істоти чи неістоти, загальна чи власна.
4. Рід, число, відмінок.
5. Відміна, група (для I та II відмін).
6. Синтаксична роль.

Вправа 343

1. Спишіть текст, дотримуючись правил орфографії.

Пр(у/е)ход..те до нас у студ(і/у)ю танцю! Наші заняття не лише дозволяють.. пі..тримати добре здоров..я і (с/з)міцнити кістки та м..язи, а ще покращують настрій. У нас ви можете знайти (с/з)правжніх друзів!

2. Випишіть іменники, зробіть повний морфологічний розбір.
3. Розкажіть, чи займаєтеся ви танцями або якимось видом спорту.
4. Напишіть есе про своє хобі.

Зразок
розбору

Вправа 344

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 36. Творення та відмінювання імен по батькові. Відмінювання прізвищ іменникового типу

Вправа 345

1. Пригадайте імена по батькові ваших учителів і вчительок.
2. Чи можете ви сказати, як звали їхніх батьків? Звідки ви це знаєте?
3. Поміркуйте, як утворилися імена по батькові.

У сучасній українській мові **ім'я по батькові** вживаємо в офіційному мовленні як один із варіантів називання особи, а також як ввічливе звернення. Імена по батькові утворюємо від імені батька суфіксальним способом.

Чоловічі імена по батькові	Жіночі імена по батькові
<p>Основа чоловічого імені + -ович-:</p> <p><i>Назарович, Ігорьович, Сергійович</i></p>	<p>Основа чоловічого імені + -івн-/-ївн- ([й+і]вн):</p> <p><i>Назарівна, Ігорівна, Сергіївна</i></p>
<p>Винятки: Григорій — Григорович, Григорівна; Ілля — Ілліч, Іллівна; Кузьма — Кúзьмович і Кузьмíч, Кúзьмівна; Лука — Лукíч, Лúківна; Микола — Миколайович і Миколович, Миколаївна і Миколівна; Сава — Савич і Савович, Савівна; Хома — Хóмович і Хомíч, Хóмівна; Яків — Якович, Яківна.</p>	

Вправа 346

Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові від імен.

Валентин, Василь, Олексій, Анатолій, Іван, Яків, Зиновій, Орест, Геннадій, Кирило, Євген, Євгеній.

Вправа 347

Знайдіть помилково утворені імена по батькові, виправте помилки і запишіть правильні варіанти.

Миколович, Миколівна, Юрієвич, Юріївна, Остапович, Остапівна, Олегович, Олеговна, Андрійович, Андрієвна, Тимурович, Тимурівна, Назарович, Назарівна.

Імена по батькові відмінюємо точно так само, як іменники: жіночі — як іменники І відміни (адже вони мають закінчення **-а**), чоловічі — як іменники II відміни (адже закінчення нульове).

Н.	<i>хто?</i>	<i>Остан Ігорьович</i>	<i>Ольга Ігорівна</i>
Р.	<i>кого?</i>	<i>Остана Ігорьовича</i>	<i>Ольги Ігорівни</i>
Д.	<i>кому?</i>	<i>Остану(ові) Ігорьовичу</i>	<i>Ользі Ігорівні</i>
Зн.	<i>кого?</i>	<i>Остана Ігорьовича</i>	<i>Ольгу Ігорівну</i>
Ор.	<i>ким?</i>	<i>Останом Ігорьовичем</i>	<i>Ольгою Ігорівною</i>
М.	<i>(на) кому?</i>	<i>(на) Остані(ові) Ігорьовичі</i>	<i>(на) Ользі Ігорівні</i>
Кл.	—	<i>Остане Ігорьовичу</i>	<i>Ольго Ігорівно</i>

Вправа 348

Складіть і запишіть речення з іменами й іменами по батькові ваших учителів і вчительок, використовуючи подані нижче конструкції.

Зустрітися з ..., попередити ..., повідомити ..., поінформувати ..., згадати про ..., порадитися з ...

Вправа 349

Прочитайте загадки. Знайдіть відгадки й поясніть свою думку.

1) Зустрілися близькі родичі: Іван Петрович, Максим Іванович і Юрій Максимович. Хто наймолодший?

2) Дитина Тимура, але не Тимурович. Як таке може бути? 3) Син Жені має по батькові Олександрович. Як таке може бути?

Наші **прізвища** первісно утворилися як назви осіб або як характеристики особи:

Хто? — *Коваль, Гарбуз* тощо.

Який? — *Гладкий, Чернівецький* тощо.

Логічно, що й відмінюються вони за зразком відповідних частин мови. Якщо в називному відмінку чоловіче та жіноче прізвища мають однакову форму, це прізвище **іменникового** типу, тобто воно змінюється за зразком іменника. Наприклад: він і вона *Сковорода*, він і вона *Костенко*.

Такі прізвища відмінюємо за двома зразками: як іменники І чи II відміни.

Прізвища із закінченнями -А, -Я

Чоловічі та жіночі прізвища із закінченнями **-а, -я** відмінюємо як іменники І відміни: *Майборода, Ступка, Бубка, Сорока, Обама, Пороша, Тополя* (як іменники *музика, рідня, межа* тощо). Відмінкові форми чоловічих і жіночих прізвищ тотожні.

Прізвища з нульовим закінченням та -О

Чоловічі прізвища з **нульовим** закінченням та **-о** відмінюємо за зразком іменників II відміни (твердої, м'якої та мішаної груп): *Андрухович, Вакарчук, Жадан, Трамп, Цукерберг, Ярош, Рябокінь* (як іменники *козак, батько, син, кінь, товариш* тощо).

Увага! Жіночі прізвища на приголосний та **-о** НЕ відмінюємо, бо до II відміни не належать іменники жіночого роду, а отже, для них немає закінчень.

Невідмінювані прізвища

Окремі групи прізвищ узагалі не змінюємо. Розгляньмо ці групи.

1. Прізвища на **-их** — ні чоловічі, ні жіночі: *Рижих, Барських, Каменських*.

2. Деякі прізвища *іншомовного* походження (грузинські, французькі, італійські), переважно з кінцевим голосним: *Дюма, Гонгадзе, Гюго, Боккаччо, Барб'є, Данте*.

Вправа 350

Розкрийте дужки, запишіть прізвища, імена та по батькові в потрібному відмінку.

Відвідати (*Ключник Володимир Семенович, Ключник Галина Семенівна*); доручити (*Сидоренко Сергій Миколайович, Сидоренко Ольга Миколаївна*); домовитися з (*Нетреба Леонід Григорович, Нетреба Оксана Григорівна*); побачити (*Деркач Іван Ігорьович, Деркач Валентина Ігорівна*); розмовляти з (*Рідних Степан Євгенович, Рідних Ганна Євгенівна*); записати (*Сірко Василь Тихонович, Сірко Віра Тихонівна*); попросити в (*Кулик Петро Якович, Кулик Лариса Яківна*).

Вправа 351

1. Визначте, хто з учнів та учениць вашого класу має прізвища іменникового типу.
2. Запишіть їх у два стовпчики: 1) із закінченнями *-а/-я*, 2) з нульовим закінченням чи *-о*.
3. Складіть із виписаними прізвищами речення, використовуючи фрази типу: *«хочу зустрітися з...», «треба поговорити з...», «зустрів...», «готувати завдання разом із...», «радіти...»* тощо.

Запам'ятайте! Тип відмінювання прізвищ залежить не від походження, а від граматичної форми. Тому навіть схожі прізвища можуть відмінюватися по-різному залежно від типу, наприклад: *Гречка Іван* — *Гречки Івана*, *Гречка Ганна* — *Гречки Ганни*, але *Гречко Іван* — *Гречка Івана*, *Гречко Ганна* — *Гречко Ганни*.

Вправа 352

Поставте прізвища, імена й імена по батькові в потрібний відмінок. Запишіть речення.

1) Ми вчора приїхали до (*Дудка Олександр Петрович, Дудка Олександра Петрівна, Дудко Кирило Ілліч, Дудко Катерина Іллівна*). 2) Хочемо допомогти (*Шапка Катерина Едуардівна, Шапка Максим Микитович, Шапко Таїсія Макарівна, Шапко Макар Ілліч*). 3) Щиро пишаємося (*Мурашко Григорій Олегович, Мурашко Олена Олегівна, Мурашка Карина Сергіївна, Мурашка Сергій Павлович*).

Аби уникнути немилозвучних повторів, пам'ятайте про варіативні закінчення іменників II відміни та відповідних прізвищ у давальному відмінку однини **-у/-еві, -ю/-єві**. Їх варто використовувати по чергово у випадках нагромадження однотипних слів, наприклад: замість *професору Іваненку Семену Петровичу* — *професорові Іваненку Семенові Петровичу*.

Вправа 353

Запишіть словосполучення у формі давального відмінка.

Ректор університету професор Потапенко Іван Ігорьович, директор металургійного заводу Свищ Микола

Дмитрович, начальник відділу освіти Симоненко Маргарита Степанівна, нотаріус Редька Микола Григорович, відповідальний секретар Онищук Семен Петрович.

Вправа 354

1. Прочитайте повідомлення.

Анімаційна стрічка «Мавка. Лісова пісня» вийшла в український прокат у березні 2023 року. Мультфільм створено за мотивами «Лісової пісні» Лесі (Українка).

Кадр із мультфільму
«Мавка. Лісова пісня»

Анімаційні герої заговорили голосами українських зірок: Артема Пивоварова, Олени (Кравець), Юлії Саніної та (Дзідзьо). Головна героїня має голос української актриси Наталки (Денисенко), а пісні Мавки почуємо у виконанні Христини (Соловій).

За словами режисера мультфільму Олега (Маламуж), у відео представлений світ лісу, на який творців мультфільму надихнули праліси Карпат.

(За матеріалами «Суспільне. Культура»,
авторка Катерина Крупенко)

2. Випишіть прізвища та псевдоніми, виділені курсивом, поставивши їх у потрібний відмінок.
3. Який український мультфільм вам подобається найбільше? Чому?
4. Напишіть твір-розповідь про улюблений мультфільм, ключовими словами до якої будуть: *улюблений мультфільм, яскраві емоції, якісна анімація, цікавий сюжет.*

Вправа 355

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 37. НЕ з іменниками

Вправа 356

1. Прочитайте речення.

Якось із нами трапилася *не/приємність*. Ми з друзями потрапили в шалену *не/году* посеред лісу. Чесно сказати, всі ми виявилися *не/уками* й гадки не мали, що робити. Наші *не/вміння* та *не/згоди* трохи не довели нас до *не/нависті*. На щастя, нам допомогли *не/знайомці*, і все обійшлося легким *не/житем*. Ми вирішили, що труднощі — *не/біда*, а поштовх до самовдосконалення.

2. Поміркуйте, як треба писати слова, подані зі скісною рисою. Від чого залежить їхній правопис?
3. Прочитайте правила нижче. Спишіть текст, дотримуючись правил.

НЕ з іменниками пишемо разом

1. Якщо іменник не вживається без **не**: *негода*, *нежить*, *неук*.

2. Якщо іменник із часткою означає одне поняття і до нього можна дібрати синонім без **не**: *незгода* (розбіжність), *недоля* (біда), *неправда* (брехня).

3. Якщо частка **не** є частиною префікса **недо-**: *недооцінка*, *недокрів'я*, *недорід*.

НЕ з іменниками пишемо окремо

1. Якщо в реченні є протиставлення чи заперечення: *не проблема, а задача*.

2. Якщо частка **не** стосується іменника, який у реченні виступає присудком: *реальність — не гра на комп'ютері*.

Вправа 357

Спишіть слова, поясніть правопис кожного правилом. Якщо можливо, доберіть до слів синоніми без *не*.

Недоїдки, немовля, ненависть, неук, нероба, невільник, неволя, небезпека, невдаха, небилиця, небіж.

Вправа 358

1. Спишіть речення, знявши ризик.

1) Життя на казку схоже, чи ж *не/диво*? (Н. Красоткіна). 2) Один дуб у полі — *не/ліс* (Нар.тв.). 3) Випав *не/догризок* олівця, задзвенів п'ятак, покотившись по підлозі, заторохтіли два каштани, а на долоні в мене був тільки шарикопідшипник, який я знайшов у порту (Д. Ткач). 4) Коли звір хоче вашої ласки, то це його потреба, а *не/бажання* вам догодити (Г. Пагутяк).

2. Поясніть правопис іменників із часткою *не*.

Вправа 359

1. Спишіть речення, знявши ризик.

1) Він яскраво демонстрував чорну *не/вдячність* (О. Донченко). У її очах була *не/вдячність*, а повний захват. 2) Гірше за все на світі *не/воля* (В. Нестайко). Мир — то ще *не/воля*. 3) Ти мені *не/друг*, а я тобі *не/товариш*! (В. Читай). Звичайно, у місті були й інші персони, за якими стежив Макс, але його давній *не/друг* Даг цікавив сищика в першу чергу (І. Будз).

2. Визначте відмінності між словами, які пишемо із часткою разом і окремо.

Вправа 360

Складіть речення з поданими словами так, щоб продемонструвати написання іменників із *не* разом і окремо (для зразка дивіться речення з попередньої вправи).

Недогляд і не догляд, недовіра і не довіра, неврожай і не врожай.

§ 38. Правопис складних іменників

Вправа 361

1. Прочитайте розмову в чаті.

Іван

Друзі, хто йде сьогодні в кінотеатр? Показуватимуть науково-фантастичний фільм.

15:28

Марина

Я збираюся.

15:53

Сашко

І я.

15:54

Іван

Чудово! Схоже, там буде пів класу. Можемо потім зайти в суши-бар.

16:00

Галинка

У мене в планах інтерактивний музей.

16:07

Дарина

Я не можу, зібралися з мамою в супермаркет. З вас фотозвіт.

16:09

Ловіть світлини з нашої фотосесії.

21:08

Іван

Дарина

Ну прямо телезірки!

21:12

2. Випишіть складні слова.

3. Пригадайте правила правопису складних слів.

Вправа 362

Сформулюйте правила правопису складних іменників так, щоб вони відповідали наведеним у таблицях прикладам. За потреби скористайтеся правилами на сторінках 91—93.

Складні іменники пишемо РАЗОМ, якщо	
1...	<i>чорнозем, двохсотріччя, перекотиполе</i>
2...	<i>відеофільм, автомагістраль, радіодиктант</i>
3...	<i>півострів, півкуля, напіваавтомат</i> Але: <i>пів острова, пів кулі</i>
4...	<i>райвиконком, мультфільм, спортклуб</i>
5...	<i>військовополонений, військовозобов'язаний</i>

Складні іменники пишемо З ДЕФІСОМ, якщо	
1...	<i>інженер-програміст, секретар-референт</i>
2...	<i>купівля-продаж, вхід-вихід</i>
3...	<i>бізнес-проект, інтернет-видання, фітнес-клуб</i>

Вправа 363

Запишіть складні слова, знявши ризик. Поясніть правопис.

Сиро/ід, чорно́/слив, високо/гір'я, піар/кампанія, носо/ріг, шлако/блок, кіно/прокат, Лисичка/Сестричка, вело/пробіг, гольф/клуб, перекоти/поле, бізнес/проект.

Вправа 364

Запишіть складні слова, знявши ризик. Поясніть правопис.

Напів/фабрикат, пів/фабрики, пів/захист, пів/кола, пів/коло, пів/Луцька, пів/місяць, пів/місяця, пів/дня, пів/день.

Вправа 365

1. Спишіть текст, знявши ризик та поставивши прізвища в потрібний відмінок.

Обов'язково завітайте в музей «Становлення української нації». Це унікальний проєкт, аналогів якому не

було за всі часи існування України як незалежної держави. Тут ви можете ознайомитися з істор..єю України в захопливому мульти/мед..йному форматі.

На вас чекає понад 100 фігур видатних українців від княгині Ольги до Дзамали в повний зріст. Також можете побачити Григорія (Сковорода), Тараса (Шевченко), Івана (Франко), Івана (Мазепа), Пилипа (Орлик) та інших.

Усі ф..гури зібрані у 25 сюжетів. Кожну інсталяц..ю супроводжує інтер/акт..вний ауд..о- та в..део/контент у поєднанні зі спец/еф..ектами, що занурює глядача в атмосферу відповідної епохи.

(Із сайту музею)

2. Поясніть орфограми.
3. Яких відомих осіб згадано в тексті? Кого з них ви знаєте? Чим вони знамениті? Пригадайте інших культурних і державних діячів України.
4. За можливості разом із дорослими відвідайте описаний у тексті віртуальний музей. Напишіть відгук.

Вправа 366

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. Як відрізнити іменники від інших частин мови?
2. Скільки родів має іменник?
3. Чи всі іменники мають однину та множину?
4. Чи всі іменники відмінюємо однаково?
5. На яке питання відповідає кличний відмінок?
6. Незмінні іменники зовсім не змінюються?

Розділ 6

Прикметник

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Поміркуємо, для чого в мові потрібні прикметники.
- Розгадаємо, чому вони мають таку назву.
- Дізнаємося, які є розряди прикметників за значенням.
- З'ясуємо, що таке ступені порівняння.
- Навчимося правильно писати прикметники.

А ще поговоримо про ефективне спілкування.

§ 39. Прикметник як частина мови

Вправа 367

1. Прочитайте діалог.

- **Добрий** день, наші **любі** діти.
- Привіт, тату! Привіт, мамо!
- Привіт усім!
- У нас для вас **чудова** новина!
- **Яка?**

— Ми на **весняних** канікулах вирушаємо в **неймовірну** подорож — **піший** похід у **чарівні** Карпати!

— Я дуже **рада**! Давно мріяла туди потрапити! Але ж похід... Там **високі круті** гори, **холодні швидкі** річки...

— Клас! І зараз там ще лежить **глибокий** сніг...

— Ми впевнені, що ви витримаєте! Ви ж **сильні** та **сміливі** діти!

2. Пригадайте, до якої частини мови належать виділені слова.

3. Прочитайте діалог без них. Що змінилося?

4. Поміркуйте, чому прикметники так називаються.

Прикметник (від слова *прикмета*, ознака) — це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?*

Вправа 368

1. Прочитайте слова, випишіть прикметники.

Білий, білизна, біліти, білуватий; дідусь, дідівський, дідусів; золото, золотий, позолотити, золотавий; місто, міський, містяни; гарний, гарненький, прегарний, гарно; віра, вірний, віряни, Віра, Вірин; інформація, інформувати, інформаційний, інформатор.

2. Над кожним прикметником надпишіть питання, на яке він відповідає.

1. Спишіть текст, додавши на місці пропусків прикметники до виділених слів. За потреби скористайтесь довідкою.

Життя людини без емоцій До всіх предметів і явищ у нас є ... *ставлення*, яке виявляється в переживаннях. Читаючи книгу, слухаючи музику, працюючи на

уроці або спілкуючись із друзями, ми відчуваємо ... *емоції* — радість чи сум, піднесення чи засмученість.

Якщо відбувається *щось* ..., у нас виникають ... *емоції* (щастя, радість, впевненість, захоплення, задоволення тощо), які спонукають до ... *діяльності*. ... *емоції* (страх, злість, смуток, жах, незадоволення, недовірливість, розпач, зневіра тощо) погано впливають не тільки на наші стосунки з оточенням і ставлення до життя, а навіть на здоров'я.

Довідка: негативні, неможливе, позитивні, приємне, активної, певне, різні.

2. Поміркуйте, що змінилося в тексті. Яку інформацію дають прикметники? Чи можна було би без них обійтися?

Прикметник змінюється за **родами, числами й відмінками**, узгоджуючись з іменником чи займенником, від яких він залежить, наприклад:

дівчинка (яка?) *розумна*, *дівчинки* (якої?) *розумної*; *хлопчик* (який?) *розумний*, *хлопчику* (якому?) *розумному*; *дитя* (яке?) *розумне*, *дитям* (яким?) *розумним*; *вони* (які?) *розумні*, *їх* (яких?) *розумних*.

Як бачимо, рід, число й відмінок прикметника цілком залежать від роду, числа й відмінка означуваного слова (того, від якого залежить прикметник у реченні).

У реченні прикметник виконує функцію **означення**, рідше **присудка**. Порівняйте: *Ми дивилися новий фільм. Цей фільм новий.*

Вправа 370

1. Поєднайте слова в пари так, щоб вони утворювали словосполучення; визначте граматичні категорії за зразком.

Зразок: *книга (яка?) цікава — ч.р., одн., Н.в.*

книга	грайливим
комп'ютером	рідної
болю	цікава
чаєм	довгим
(на) Дніпрі	трав'яним
записи	прекрасному
собакою	зубного
України	персональним
колібрі	яскравий
волоссям	облікові

2. Пригадайте, як визначати рід незмінюваних іменників.
3. Складіть речення з трьома словосполученнями, які для вас виявилися несподіваними.

Вправа 371

1. Спишіть речення.

1) Гарячий діловий діалог довелось припинити, бо з'явилися небажані свідки (О. Думанська). 2) Познайомтесь із ким завгодно в нашому новому чаті, уявіть, що ви щасливі, заможні, завзяті (А. Хливнюк). 3) Цього разу його тон не залишав анінайменших шансів на подальший діалог (І. Потаніна).

2. Над прикметниками надпишіть рід, число, відмінок. Підкресліть усі прикметники відповідно до їхньої ролі в реченні.

Вправа 372

1. Прочитайте текст, додавши прикметники з довідки 1, а потім із довідки 2.
Побачивши однокласника, Михайло відчув ... емоції.
Одразу згадав ... спілкування, ... погляд, ... слова.
Довідка 1. Приємні, цікаве, дружній, зворушливі.
Довідка 2. Негативні, напружене, різкий, образливі.
2. Поміркуйте, чим відрізняються тексти.
3. Зробіть висновки про роль прикметників у мовленні.

Вправа 373

1. Доберіть прикметники, що характеризують емоційний стан на фото.

1

2

3

2. Поміркуйте, як ви визначили емоційний стан людини за фото.
3. Пригадайте, що таке міміка та жести. Зверте свою думку з інформацією з рубрики «Про що говорять слова».
4. Спробуйте винятково мімікою та жестами показати різні емоції: зацікавленість, нудьгу, радість, подив, обурення, роздратування, захват тощо.
5. Об'єднайтесь у команди для гри. Правила: одна команда демонструє якусь емоцію мімікою та жестами, а друга має розгадати. Потім навпаки.

Пригадайте: прикметники мають здатність переходити в іменники, перебираючи значення цілого словосполучення. Наприклад: *зустріти знайому дівчину* — *зустріти знайому*.

Вправа 374

1. Прочитайте речення, Спишіть їх.

1) Дитина була ще дуже *мала*, аби зрозуміти батька (П. Супруненко). І ти, *мала*, що в сад пішла ранковою порою, не рви квіток, не псуй гілок, не будь, *мала*, козою (П. Воронько). 2) Уривками виринали в пам'яті картини *минулого* (П. Бабанський). А то буде нам, як і *минулого* року, що сором було людям в очі глянути! (Остап Вишня). 3) Я боялася, що *класна* знову розпочне розмову про мою маму, натомість вона викликала Тараса підбити підсумки минулого уроку (О. Луцевська). Ти *класна* дівчина, але дуже прошу, хоч ти не верзи дурниць! (І. Роздобудько).

2. Виділені курсивом слова підкресліть відповідно до їхньої ролі в реченні. Надпишіть над кожним, якою частиною мови воно є — іменником чи прикметником.

3. Назвіть емоції, з якими асоціюється у вас кожне з речень. Знайдіть і обведіть у реченнях два слова, що безпосередньо називають емоції.

Про що говорять слова

Міміка (від грец. *mimikos* — наслідуваний, акторський) — рухи м'язів обличчя, що виражають почуття і психічний стан людини.

Жест (від лат. *gestus* — рух тіла) — рух тіла людини або його частини, що має певне значення: передає емоцію чи інформацію.

Вправа 375

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

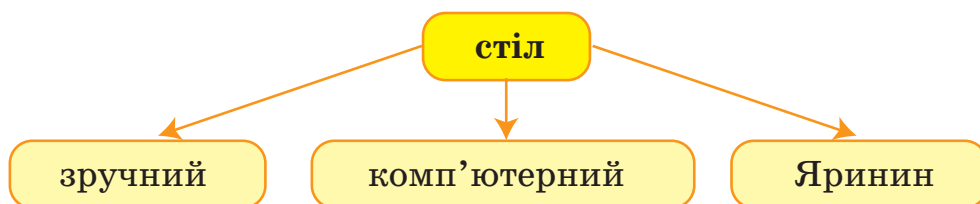

§ 40. Групи прикметників за значенням

Вправа 376

1. Прочитайте словосполучення.

2. Поставте питання до прикметників.

3. Поміркуйте, яку інформацію дає кожен прикметник.

Усі прикметники об'єднуємо в три групи за значенням: якісні, відносні та присвійні.

Якісні	Відносні	Присвійні
<i>який? яка? яке? які?</i>		<i>чий? чия? чие? чий?</i>
Виражають ознаку безпосередньо, без відношення до інших предметів; ця ознака може виявлятися більшою або меншою мірою: <i>стіл (який?) зру́чний, піжама (яка?) велика</i>	Передають ознаку через відношення до інших предметів, явищ: <i>стіл (який?) комп'ютерний, піжама (яка?) бавовняна</i>	Виражають ознаку за належністю людині або тварині: <i>стіл (чий?) Яринин, піжама (чия?) синова</i>

Вправа 377

1. Запишіть прикметники в три стовпчики: якісні, відносні та присвійні.

Дерев'яний, весняний, кошачий, цікавий, веселий, настільний, теплий, домашній, братів, шкільний, старанний, спортивний, математичний, швидкий, відповідальний, мамин.

2. Поясніть, як ви визначили групу прикметника за значенням.

Вправа 378

Доберіть по п'ять прикметників кожного виду, запишіть словосполучення з ними.

Деякі **якісні** прикметники можуть утворювати повну й коротку форми, наприклад: *повний* і *повен*, *зелений* і *зелен*. Короткі форми можливі тільки в називному та знахідному відмінках однини чоловічого роду. Такі форми прикметників на сьогодні мало вживані й характерні переважно для фольклору та творів художньої літератури, наприклад: «*Ой рад би я, матусенько, скоріше вернуться, та щось мій кінь вороненький в воротях спіткнувся*» (Нар. тв.), «*Повен щирої радості, глянув Захар на схід*» (І. Франко).

Вправа 379

1. Спишіть речення.

1) Хлопець був не рад, що взагалі встряв у цю розмову (*В. Довжик*). 2) Звісно, містяни відмовляли і хутко посилали якогось жвавого хлопчину за героєм-богатирем, що допіру гуляв у чистім полі (*А. Мухарський*). 3) Михась ладен був провалитися крізь землю (*К. Штанко*). 4) Людей було повен автобус (*В. Нестайко*). 5) Не рад явір хилитися — вода корінь мие; не рад козак журитися — так серденько ние! (*Нар. тв.*). 6) Згоден, це справді може здатися дивним (*І. Роздобудько*).

2. Підкресліть усі прикметники відповідно до ролі в реченні.
3. Обведіть прикметники, ужиті в короткій формі. Запишіть повну форму кожного. Надпишіть над прикметниками відмінок.
4. Поміркуйте, з текстів яких стилів узято речення.

Відносні прикметники завжди похідні, тобто утворені від інших слів: *срібний* ← *срібло*, *осінній* ← *осінь*.

Словосполучення відносного прикметника з іменником здебільшого можна переробити на словосполучення з двох іменників: *срібні прикраси* — *прикраси зі срібла*; *осінній день* — *день осені*.

Зверніть увагу! Прикметники із суфіксами **-ськ-, -цьк-, -зьк-** є відносними: *полтавські вулиці*, *козацька пісня*.

Вправа 380

Випишіть словосполучення з відносними прикметниками, переробіть їх на словосполучення з двох іменників.

Зразок: *пластиковий посуд* — *посуд із пластику*.

Пластиковий посуд, красивий посуд, цікаві уроки, шкільні уроки, канцелярські товари, корисні товари, молочний відділ, новий відділ, книжковий магазин, великий магазин, харківські вулиці, широкі вулиці, командний рядок, рівний рядок.

Присвійними є лише ті прикметники, які утворені від назв осіб або тварин. Вони відповідають на питання *чий? чия? чие? чий?* та утворюються за допомогою суфіксів. Ми вже говорили про спосіб творення таких прикметників. Згадаймо суфікси й особливості правопису.

Назви осіб

1. Від іменників I відміни — суфікси **-ин-/-їн-**: *Маринчина стрічка*, *Софіїн гребінець*.

2. Від іменників II відміни — суфікси **-ів/-їв, -ов, -ев/-єв**: *Назарів план — Назарова ручка, Андріїв гаманець — Андрієва ідея.*

Назви тварин

Суфікси **-ач/-яч-, -ин/-їн-**: *собача буда, куряче яйце, зозулине кування, зміїна шкура.*

Вправа 381

Утворіть присвійні прикметники від слів.

1) Прикметники у формі чоловічого роду: Софія, Інга, мама, сестра, Світланка, баба, Солоха, подруга, Даринка.

2) Прикметники у формах чоловічого та жіночого роду: Сергій, Василь, Олексій, тато, брат, дід, Олег, друг.

Вправа 382

1. Утворіть присвійні прикметники від слів.

Марія, Марійка, Андрій, Андрійко, Наталія, Наталка, Юрій, Юра, Юрко, Катерина, Катруся, Ярина, Яринка.

2. Поясніть відмінності у творенні прикметників.

Вправа 383

Утворіть присвійні прикметники від іменників.

Зразок: *квіти мами — мамині квіти.*

Рецепт бабусі, допис тітки, журнал учителя, крісло сестри, проєкт менеджера, яйця курки, блог Степана.

Вправа 384

1. Спишіть прикметники, де потрібно, замінивши малу літеру на велику. шевченкові твори, шевченківські дні, шевченківська премія; дніпрова хвиля, дніпровська хвиля, хрестоматія «дніпрова хвиля»; петрів нотатник, петрів батіг; ахіллесова мама, ахіллесова п'ята.

2. Поясніть написання великої літери у власних назвах.

Вправа 385

1. Запишіть словосполучення, виправивши помилки.

Івановий блокнот, Микитова шапка, Юліни книжки, Ольгині олівці, Сергійова куртка, Тетянин стілець, Остапина усмішка, Катін кіт.

2. Поясніть причини помилок.

Вправа 386

1. Спишіть текст.

Коли говорять про етикет, згадують конкретні ситуації: у школі, у магазині, у їдальні. А чи важливо дотримуватися правил поведінки в повсякденному спілкуванні з найближчим оточенням — рідними, батьками, найкращими друзями, сусідами по під'їзду, бабусиною подругою тощо? Чи вони й так нас люблять і все стерплять?

2. Знайдіть прикметники, підкресліть їх відповідно до функції в реченні, надпишіть групу за значенням.
3. Напишіть продовження тексту (від трьох речень), висловивши свої міркування щодо теми, використайте не менше п'яти прикметників, надпишіть їхню групу за значенням.

Вправа 387

1. Прочитайте текст допису.

15:05 📶 📧 🌐 🗣️

🔊 📶 📷 📶 63% 🔋

Привіт, друзі!

Сьогодні нарешті ділюся з вами неймовірним бабусиним рецептом смачнющих вергунів 😊

Кисле молоко — 250 мл,
цукор — 4 столові ложки,
сода — 1 чайна ложка,

соняшникова олія — 2 столові ложки,
пшеничне борошно — 400—450 г,
сіль харчова — 0,5 чайної ложки,
курячі яйця — 1 шт.,
ванільний цукор і цукрова пудра за бажанням.

Перегляньте покрокову відеоінструкцію нижче та готуйте смаколики! Чекаю на вашу реакцію та фото 😊

2. Випишіть із тексту допису всі прикметники. Над кожним прикметником надпишіть групу за значенням.

Прикметники в переносному значенні можуть переходити з одного розряду в інший. Наприклад: якісний → відносний (*м'який килим* і *м'який знак*); відносний → якісний (*залізний інструмент* і *залізні нерви*); присвійний → відносний (*заяча нора* і *заячий характер*); присвійний → якісний (*ведмежа лапа* і *ведмежа послуга*).

Вправа 388

1. Прочитайте словосполучення.

Легка валіза, легка атлетика; золотий кулон, золоте серце; лисяча здобич, лисяча шапка (із лисячого хутра), лисяча вдача; вовчий хвіст, вовчий погляд (хижий); лєвова територія, лєвова частина.

2. Визначте розряд прикметників у словосполученнях.

Вправа 389

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 41. Ступені порівняння якісних прикметників

Вправа 390

1. Прочитайте текст.

На сьогодні в мене є три справи: важлива, важливіша та найважливіша. Психологи радять робити найпершою або ту справу, що вимагає найменшої кількості часу, або найважливішу, тому що вона потребує найбільшої концентрації. Далі черга менш важливої справи. І наостанок слід залишити найменш важливу справу.

А як вибудовуєте пріоритети ви?

2. Випишіть якісні прикметники. Що ви помітили в цих прикметниках?

Якісні прикметники здатні утворювати ступені порівняння, тому що вони позначають ознаку, інтенсивність вияву якої може змінюватися, тобто посилюватися або, навпаки, зменшуватися: *важливий — важливіший / більш важливий / менш важливий — найважливіший / найбільш важливий / найменш важливий*. Але таку здатність мають не всі якісні прикметники.

Запам'ятайте! НЕ утворюють ступенів порівняння такі групи якісних прикметників:

1) які називають абсолютну ознаку; вона виражена максимально, тому її неможливо виміряти: *сліпий, глухий, німий, кривий, порожній, хворий, живий, косий* тощо;

2) назви мастей тварин: *буланий* (світло-рудий), *вороний* (чорний), *гнідий* (темно-коричневий), *мурий* (рябий), *чалий* (сірий);

3) які мають префікси **пре-**, **над-**, **пра-**, **за-**, **архі-**, **ультра-** або суфікси **-ав-/яв-**, **-уват-/юват-**, **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**, **-езн-**, **-енн-**, **-ущ-/ющ-**, оскільки ці частини слова вже вказують на певну міру вияву ознаки: *пречудовий*, *архіважливий*, *ультратонкий*, *худющий*, *чорнявий*, *довжелезний*;

4) складні слова: *світло-зелений*, *жовтогарячий*, *кисло-солодкий*;

5) які позначають відтінки кольорів через відношення до інших реалій: *салатовий*, *каштановий*, *бордовий*. За походженням такі прикметники є відносними.

Вправа 391

1. Прочитайте прикметники. Випишіть ті, які можуть утворювати ступені порівняння.

Цікавий, солонуватий, порожній, бордовий, білосніжний, апельсиновий, учнівський, вороний, дрібний, чемний, популярний, досконалий, свіжий, кисло-солодкий, чалий, козацький, слизький, салатовий, білявий, заячий, живий, медовий, самотній, рожевий, смачний, високий, гіркий, русий.

2. Поясніть, чому решта з поданих прикметників не може утворювати ступені порівняння.

Якісні прикметники (окрім винятків, які ми обговорили раніше) мають два ступені порівняння: **вищий**

і **найвищий**. Вони потрібні для того, аби показувати ступінь вияву ознаки. Кожен ступінь має дві форми:

- **проста форма** виражена одним словом, утворюється за допомогою префіксів і суфіксів;
- **складена форма** складається з кількох слів.

	Проста форма	Складена форма
Вищий ступінь	Основа або корінь прикметника + суфікси -іш- або -ш- : <i>важливіший, молодший</i>	<i>Більш/менш</i> + початкова форма прикметника: <i>менш важливий, більш молодий</i>
Найвищий ступінь	Префікс най- + форма вищого ступеня: <i>найважливіший, наймолодший</i>	<i>Найбільш/найменш</i> + початкова форма прикметника: <i>найбільш важливий. Або</i> форма вищого ступеня + <i>від усіх, над усе, за всіх: молодший за всіх</i>

Вправа 392

Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння від запропонованих слів.

Сухий, злий, голосний, розумний, смачний, стислий, цікавий, гарний.

Вправа 393

1. Прочитайте речення, випишіть прикметники у складеній формі ступенів порівняння.

- 1) Довкола запанувала така тиша, якої ще ніколи не було в нашому класі, що вважався найбільш галасливим і недисциплінованим у всій школі (*Л. Смілянський*).
- 2) Вони, обійнявшись, направились до входу в сусідню

харчівню, яка мала не менш красномовну назву — «Котячі бутерброди» (І. Будз). 3) Я ж казала: найменш помітне те, що стирчить у вас перед самісіньким носом! (Л. Воронина).

2. Спробуйте переробити складені форми ступенів порівняння на прості. Чи завжди це вдається? Поміркуйте чому.

Під час творення форм ступенів порівняння відбуваються такі звукові зміни:

1) суфікси **-к-, -ок-, -ек-** випадають: *тонкий — тонший, глибокий — глибший, далекий — дальший*;

2) **с, ст + ш → щ [шч]**: *високий — вищий, товстий — товщий*;

3) **г, ж, з + ш → жч**: *дорогий — дорожчий, важкий — важчий, близький — ближчий*; але: *довший, легший*.

Зверніть увагу!

1. Від деяких прикметників ступені порівняння утворюємо за допомогою інших коренів: *великий — більший, малий — менший, гарний — кращий, поганий — гірший, добрий — ліпший* (але й *добріший*).

2. Деякі прикметники мають паралельні форми вищого ступеня: *тихий і тихіший*.

3. Інколи префікс **най-** у формах найвищого ступеня порівняння може доповнюватися підсилювальними частками **як-** і **що-**: *якнайкращий, щонайсильніший*.

Вправа 394

1. Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння від запропонованих слів.

Вузький, малий, широкий, короткий, довгий, солодкий, слабкий, далекий, красивий.

2. Прокоментуйте звукові зміни й інші особливості.

Вправа 395

Де потрібно, виправте помилки у творенні ступенів порівняння. Запишіть скориговані варіанти.

Давніший, найбільш старанний, самий більший, красивіший над усе, активніший, найбільш сміливий, самий глибокий, важчий від усіх, більш чистіший, менший, як-найкращий, дуже дотепний, світло-рожевіший.

Запам'ятайте! Використовуючи вищий ступінь порівняння прикметника в реченні, пам'ятайте, що між ним і наступним словом має бути прийменник *за, від, проти* або сполучник *ніж*, наприклад:

Наш клас світліший, ніж інші. Моя чашка яскравіша за твою.

Вправа 396

Виправте помилки. Запишіть відредагований варіант.

1) Читання корисніше гри на комп'ютері. 2) Ця контрольна легша попередньої. 3) Мій брат молодший мене на п'ять років. 4) Наш клас дружніше паралельного. 5) Немає нічого смачніше морозива. 6) Планшет зручніше смартфона. 7) Сьогодні погода краще вчорашньої.

Вправа 397

Виправте помилки в рекламних текстах. Запишіть відредаговані варіанти.

1) Найбільш швидший автомобіль сучасності!

2) Найсмачніший батон за самими низькими цінами прямо від виробника!

Вправа 398

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 42. Відмінювання прикметників

Вправа 399

1. Прочитайте діалог у крамниці.

— Добрий день, чим можу допомогти?

— Я шукаю оригінальний подарунок для друга. Він любить цікаві комікси.

— Є різні жанри: фантастичні, пригодницькі, гумористичні, історичні...

— Друг віддає перевагу супергеройським, але хотілося б українського видавництва.

— Тоді візьміть «Привид Києва».

— Дякую за чудову пораду! Те, що треба.

2. Знайдіть прикметники, выпишіть їх разом із означуваними іменниками.

3. Визначте граматичну форму прикметників — рід, число, відмінок.

Прикметники змінюються за шістьма відмінками, відмінюємо їх за двома типами — **твердим** і **м'яким**, що залежать від кінцевого приголосного основи.

Відмінювання прикметників твердої групи

	Однина			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	
Н.	<i>цікавий</i>	<i>цікава</i>	<i>цікаве</i>	<i>цікаві</i>
Р.	<i>цікавого</i>	<i>цікавої</i>	<i>цікавого</i>	<i>цікавих</i>
Д.	<i>цікавому</i>	<i>цікавій</i>	<i>цікавому</i>	<i>цікавим</i>
Зн.	<i>цікавий, цікавого</i>	<i>цікаву</i>	<i>цікаве</i>	<i>цікаві, цікавих</i>
Ор.	<i>цікавим</i>	<i>цікавою</i>	<i>цікавим</i>	<i>цікавими</i>

М.	<i>(на) ціка- вому, (на) цікавім</i>	<i>(на) цікавій</i>	<i>(на) ціка- вому, (на) цікавім</i>	<i>(на) цікавих</i>
Відмінювання прикметників м'якої групи				
Однина				Мно- жина
	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	
Н.	<i>синій</i>	<i>синя</i>	<i>сине</i>	<i>сині</i>
Р.	<i>синього</i>	<i>синьої</i>	<i>синього</i>	<i>синіх</i>
Д.	<i>синьому</i>	<i>синій</i>	<i>синьому</i>	<i>синім</i>
Зн.	<i>синій, синього</i>	<i>синю</i>	<i>сине</i>	<i>сині, синіх</i>
Ор.	<i>синім</i>	<i>синьою</i>	<i>синім</i>	<i>синіми</i>
М.	<i>(на) синьому, (на) синім</i>	<i>(на) синій</i>	<i>(на) синьому, (на) синім</i>	<i>(на) синіх</i>

Вправа 400

Провідмінюйте в усіх родах і числах спочатку прикметники твердої групи, а потім м'якої.

Зимовий, весняний, літній, осінній.

Вправа 401

Запишіть словосполучення, поставивши прикметники в потрібну форму.

З *(веселий)* другом, *(приємний)* перегляду, *(любі)* друзям, *(чудова)* співрозмовниці, *(важлива)* інформацією, *(сенсаційний)* фактом, *(дивне)* відчуттям, на *(цікавий)* уроці.

Вправа 402

1. Згадайте, чим схожі й чим відрізняються прикметники *дружний* і *дружній*. Перевірте за тлумачним словником.
2. Провідмініуйте обидва прикметники, порівняйте закінчення.

За мішаним типом відмінюються прикметники на *-лиций*, зокрема *білолиций*, *круглолиций*, *повнолиций* і подібні.

Відмінювання прикметників за мішаним типом

	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід	Множина
Н.	<i>смагляво-лиций</i>	<i>смагляво-лиця</i>	<i>смагляво-лице</i>	<i>смагляво-лиці</i>
Р.	<i>смагляво-лицього</i>	<i>смагляво-лицьої</i>	<i>смагляво-лицього</i>	<i>смагляво-лицих</i>
Д.	<i>смагляво-лицьому</i>	<i>смагляво-лицій</i>	<i>смагляво-лицьому</i>	<i>смагляво-лицим</i>
Зн.	як Н. або Р.	<i>смагляво-лицю</i>	<i>смагляво-лице</i>	як Н. або Р.
Ор.	<i>смагляво-лицим</i>	<i>смагляво-лицьою</i>	<i>смагляво-лицим</i>	<i>смагляво-лицими</i>
М.	(на) <i>смагляво-лицьому,</i> (на) <i>смаг-ляволицім</i>	(на) <i>смагляво-лицій</i>	(на) <i>смагляво-лицьому,</i> (на) <i>смагляво-лицім</i>	(на) <i>смагляво-лицих</i>

Вправа 403

Провідмініуйте прикметник *білолиций* в усіх родах і числах.

Вправа 404

1. Спишіть словосполучення, де потрібно, виправивши помилки.

Цікава розмова, зворушливою промовою, у великім місті, круглолицької дитини, завтрашнім днем, освітнього закладу, квітучею вишнею, маминої сукні, на відкритому місці, повнолицького місяця, дружній клас, суботним вечором, у новім кінотеатрі, природній талант.

2. Над кожним прикметником надпишіть рід, число, відмінок і групу.

Вправа 405

1. Прочитайте й запишіть форми мовленнєвого етикету.

Доброго ранку, щасливої дороги, вдалого дня, усього найкращого, радий познайомитися.

2. Визначте відмінок прикметників.
3. Пригадайте й запишіть інші форми мовленнєвого етикету, що містять прикметники. Складіть із ними речення.
4. Поміркуйте, чому в етикетних формулах прикметники мають позитивне значення.

Зверніть увагу! В українській мові закріпилися формули: *добрий день / добридень, добрий вечір / добридень, але доброго ранку.*

Вправа 406

1. Долучіться до створення порад «Як поводитися в колективі». Перепишіть речення, додавши прикметники, що відповідають за змістом (за потреби скористайтеся довідкою; форму прикметника можна змінювати).
 1. Щиро й доброзичливо стався до всіх однокласників. Умій поважати їх, бачити ... сторони, будь ...
 2. Будь ... у стосунках. Якщо тобі щось не подобається, знайди в собі сили та сміливість відкрито заявити про це.
 3. Допмагай і захищай тих, хто ... за тебе.

4. Перш ніж когось засуджувати, спробуй виявити причини ... вчинку, поведінки.
5. Виявляй ініціативу, бери ... участь у колективних справах.

Довідка: позитивний, негативний, щирий, слабший, привітний, активний.

2. Чи згодні ви з рекомендаціями? Поміркуйте, які пункти варто додати.
3. Чи існують у вашому класі подібні правила?

Проект!

■ Узагальніть досвід, створіть «Кодекс поведінки в класі».

Вправа 407

Ознайомтеся зі схемою та зразками розбору прикметника як частини мови.

Схема розбору прикметника як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (прикметник), на яке питання відповідає, загальне значення.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Група за значенням: якісний, відносний, присвійний. Для якісних: чи має ступінь порівняння, який.
5. Рід, число, відмінок, група за кінцевим приголосним основи: тверда чи м'яка.
6. Синтаксична роль.

Зразок розбору

Вправа 408

1. Прочитайте прислів'я та приказки про спілкування.

1) Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш. 2) Від теплого слова і лід розмерзається. 3) Де слова рідкісні, там вони вагу мають. 4) Гостре словечко коле сердечко. 5) Язик довгий, думки короткі.

2. Виконайте розбір прикметників за схемою.

§ 43. Відмінювання прізвищ прикметникового типу

Вправа 409

1. Прочитайте допис із проханням про допомогу.

7:25 [notification icons] [status icons] 66%

Будь ласка, допоможіть!
У мене є друзі — три пари братів і сестер: Барва Андрій і Надія, Барвінок Микита й Ольга та Барвінські Тимур і Маргарита. Привезла їм сувеніри з подорожі, хочу підписати. І зовсім заплуталася((((

[home] [search] [add] [heart] [profile]

2. Допоможіть дописувачці: утворіть необхідні форми імен і прізвищ її друзів і подруг.
3. Пригадайте, до якого типу належить кожне прізвище. Які особливості відмінювання цих прізвищ?

Прізвища прикметникового типу відрізняються від іменникових тим, що чоловічі та жіночі в називному відмінку мають різні закінчення: *Хорунжий/Хорунжа, Кобилянський/Кобилянська*. Такі прізвища в чоловічому роді закінчуються на **-ий, -ій, -ов, -ев/-єв, -ів/-їв, -ин/-їн**.

Прізвища прикметникового типу відмінюємо так, як відповідні прикметники чоловічого та жіночого роду: *Капустяний/Капустяна, Барвінський/Барвінська* — як *молодий/молода, київський/київська; Мельників/*

Мельникова, Дорофеев/Дорофеева — як братів/братова, Василів/Василева; Дячишин/Дячишина — як мамин/мамина тощо.

Вправа 410

Розкрийте дужки, запишіть прізвища, імена та по батькові в потрібному відмінку.

Відвідати (*Орлянський Данило, Орлянська Ксенія*);
доручити (*Водолазкий Тихін, Водолазка Поліна*);
домовитися зі (*Львов Лев, Львова Марта*);
побачити (*Грошовитий Степан, Грошовита Юлія*);
розмовляти із (*Саприкін Віктор, Саприкіна Вікторія*);
запропонувати (*Єрохов Артем, Єрохова Катерина*);
записати (*Хомин Владислав, Хомина Владислава*).

Вправа 411

1. Запишіть прізвища прикметникового типу всіх учнів вашого класу в чоловічому та жіночому варіантах.
2. Складіть із ними речення, використовуючи фрази типу: *пропоную (кому?) ..., записую (кого?) ..., хочу зустрітися з (ким?) ..., треба поговорити з (ким?) ..., зустрів (кого?) ..., готувати завдання разом із (ким?) ..., радити (кому?) ...* тощо.

Вправа 412

1. Провідмініруйте усно жіночі та чоловічі прізвища.

Боса/Босий, Босов/Босова; Супрун, Супрунов/Супрунова; Дроб'язка, Дроб'язко, Дроб'язков/Дроб'язкова; Квітка, Квітко, Квітков/Квіткова.

2. Поясніть відмінності в типах відмінювання.

Вправа 413

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 44. Творення прикметників. Написання -Н- і -НН- у прикметниках

Вправа 414

1. Прочитайте пари слів.

телефон — телефонний
сьогодні — сьогоднішній
без меж — безмежне
вигадувати — вигадливий

учень — учнівське
гарний — прегарна
сині очі — синьоока

2. Визначте, як утворилися прикметники.

Прикметники утворюємо різними способами, але переважає суфіксальний. Суфіксів для творення прикметників існує багато: **-н-, -ив-, -к-, -ок-, -ськ-, -цьк-, -зьк-, -ичн-, -ющ-, -уват-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -езн-, -енн-, -ач-/яч-, -ущ-/ющ-, -ав-/яв-, -уват-/юват-, -аст-/яст-, -ан-/ян-, -ов-, -ев-/єв-, -ичн-, -ічн-/їчн-, -арн-/ярн-, -ивн-, -тивн-, -альн-/яльн-** та інші.

Твірними словами для прикметників можуть бути різні частини мови: *правда* → *правдивий*, *чорний* → *чорнявий*, *колоти* → *колючий*, *один* → *одинокий*, *сам* → *самотній*, *вчора* → *вчорашній*.

Вправа 415

1. Спишіть прикметники, доберіть до них твірні слова.

Зразок: *фізичний* ← *фізика*.

Фізичний, кінний, хворобливий, об'єктивний, геніальний, говіркий, мідний, гречаний, пшоняний, історичний, гуманітарний.

2. Виділіть суфікси.

Вправа 416

1. Спишіть прикметники, доберіть до них твірні слова.

Мережевий, мережаний; правдивий, праведний; квітковий, квітчастий; зубний, зубастий; жорсткий, жорсткий; боязкий, боязливий; сонний, сонливий; синюватий, синющий.

2. Прокоментуйте відмінності між спільнокореневими прикметниками.

Вправа 417

1. Пригадайте, як називаються слова, подані в парах.

Ефективний, ефектний; громадський, громадянський; музичний, музикальний; освічений, освітлений; сердечний, серцевий; особовий, особистий.

2. Поміркуйте, як утворилися ці слова.

3. Запишіть їх разом із твірними словами, виділіть суфікси.

Вправа 418

1. Від поданих іменників утворіть прикметники.

Правда, зима, сон, вирішити, зуб, прогрес, геній, мідь, математика, квітка.

2. Визначте, прикметники якого типу утворили (якісні, відносні, присвійні).

Вправа 419

1. Від поданих прикметників утворіть інші прикметники за допомогою одного із суфіксів *-езн-, -енн-, -ач-/яч-, -ущ-/ющ-, -ав-/яв-, -уват-/юват-*.

Зразок: *злий* → *злющий*.

Злий, старий, здоровий, добрий, синій, чорний, гіркий, білий, червоний.

2. Поміркуйте, якого відтінку значення додали суфікси.

Вправа 420

1. Від поданих прикметників утворіть інші прикметники за допомогою одного із суфіксів *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*.

Зразок: *тонкий* → *тоненький*.

Тонкий, гарний, розумний, довгий, смачний.

2. Поміркуйте, якого відтінку значення додали суфікси.
3. Чи можна утворити від кожного слова кілька прикметників? Чим вони будуть відрізнятися?
4. Складіть речення з трьома створеними прикметниками на вибір.

Вправа 421

Пригадайте правила творення присвійних прикметників (с. 64—65). Від поданих слів утворіть присвійні прикметники.

Термінатор, Олег, Ольга, Михайло, Михась, співрозмовниця, директорка, стюардеса, адвокат.

Вправа 422

1. Пригадайте правила творення прикметників із суфіксами *-ов-, -ев-, -єв-* (с. 62). Від поданих іменників утворіть прикметники.

Береза, поршень, сталь, яблуня, марш, стіл, взуття, сіль, межа, життя, кварц, груша.

2. Поясніть правопис прикметників.

Вправа 423

1. Прочитайте пораду з книги Луї Стовелла «Життя онлайн» у перекладі Тетяни Кузьменко.

Інколи здається, ніби всі мають більше за тебе друзів чи підписників у соціальних медіа. Та навіщо мільйон людей у контактах, якщо насправді в реальному житті ти спілкуєшся лише з десятком із них? Поміркуй, із ким тобі справді хотілося б ділитися своїми думками, почуттями та настроєм, і додавай лише їх. Велика кількість контактів у соціальних медіа може перетворитися з розваги на важку повинність.

2. Випишіть прикметники, поміркуйте, як вони утворені.
3. Обговоріть переваги й недоліки віртуальної дружби. Поміркуйте, чи завжди дружба онлайн безпечна.
4. Об'єднайтесь у дві команди: прихильники віртуального спілкування та противники. Кожна команда має навести переконливі аргументи на користь своєї думки, використовуючи прикметники. За кожен доречний аргумент — 3 бали, за кожен ужитий прикметник — 1 бал.

У прикметниках, утворених суфіксальним способом, у деяких випадках треба писати подвоєні **-нн-**. Найчастіше — якщо прикметник утворено за допомогою суфікса **-н-** від іменника з основою на **-н**: *день* → *денний*, *осінь* → *осінній*.

Вправа 424

1. Спишіть слова, виділіть корені та суфікси.

Мікрофонний, пісенний, машинний, шампінйонний, нечленний, монотонний, чавунний, безпардонний, законний, уклінний, невинний, розчинний, коронний.

2. Поясніть написання подвоєних **-нн-**.

Вправа 425

Від поданих слів утворіть прикметники за допомогою суфікса **-н-**, запишіть їх.

Бульйон, закон, кардамон, вагон, резон, карантин, родина, тканина, талісман, рідина, корінь, серпантин.

Подвоєні **-нн-** пишемо також у прикметниках, утворених суфіксами **-єнн-** і **-янн-/янн-**, що надають слову значення перебільшеної ознаки або неможливості виконання дії: *глибоченний* (= дуже глибокий), *невблаганний* (= не можна вблагати).

Запам'ятайте! Такі суфікси в прикметниках наголошені.

До цієї групи належать також прикметники церковного вжитку: *благословéнний, блажéнний, свящéнний, огнéнний, ока́янный, страждéнний*, а також *божéственный*.

Зверніть увагу! Якщо в прикметника наголошений суфікс, але немає значення перебільшеної ознаки чи неможливості виконання дії, приголосні в суфіксі не подвоюємо: *дерев'я́ний, варéний, печéний, довгождáний, жадáний, шалéний*.

Не варто плутати прикметники з подібними словами, що позначають не перебільшену ознаку, а ознаку через дію: *нескінчéнний — нескі́нчений, неподо́ланный — неподóланий*.

Вправа 426

1. Спишіть слова, де потрібно, заповнивши пропуски.

Ворон..*ий*, римован..*ий*, широчен..*ий*, незбагнéн..*ий*, гречан..*ий*, священ..*ий*, зорян..*ий*, шален..*ий*, повітрян..*ий*, непримирéн..*ий*, кам'ян..*ий*, приземлен..*ий*, смирен..*ий*, поган..*ий*, отакéн..*ий*, силéн..*ий*.

2. Поясніть правопис прикметників.

Вправа 427

Складіть речення, щоб показати відмінності в значенні слів.

Зразок: *Нездійснénна мрія з'їсти все морозиво у світі* (фізично не можна виконати). *Нездійснена мрія купити морозива* (можна це зробити).

Нездійснénний — нездійснений, незчислénний — незчísлений, невблагáнный — невблáганий, незрівня́нный — незрівняний, нескінчéнний — нескі́нчений.

Вправа 428

1. Спишіть слова, де потрібно, заповнивши пропуски.

Півторагодин..ий, бездон..ий, силен..ий, струн..ий, семитон..ий, вікон..ий, товстен..ий, нескінчен..ий, павутин..ий, безупин..ий, четвертин..ий, одноймен..ий.

2. Поясніть правопис прикметників.

Вправа 429

1. Спишіть речення, де потрібно, заповнивши пропуски.

1) Так і жило воно все літо, аж виріс із н..ого цілий *здоровен..ий* заєць (*Майк Йогансен*). 2) Він був пр..красний у своєму смугастому піджаку, в окулярах та ще з таким *пр..вабливим* закордон..им акцентом (*І. Жиленко*). 3) Ал..оша занепокоївся і, пр..тиснувшись до теплої стіни, яка не встигла охолонути після ден..ої спеки, об..р..жно виз..рнув (*В. Росін*). 4) Та кіт щосили вчепився зубами у медаль..он і так і не випустив його до кінця нашого шален..ого пол..оту (*Л. Воронина*). 5) Т..хен..ко мугикаючи собі під ніс якусь піс..ню, вона поралася біля клумби вогнен..о-ч..рвоних жоржин (*В. Росін*).

2. Поясніть орфограми.

3. Зробіть повний розбір виділених прикметників.

Вправа 430

1. Напишіть есе на одну з тем: «Нові часи вимагають нових форматів спілкування», «Чи можлива дружба онлайн?», «Ризики віртуального спілкування».
2. Випишіть ключові слова до вашого есе.

Вправа 431

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 45. Написання НЕ з прикметниками

Вправа 432

1. Прочитайте текст.

Деякі не/розсудливі люди дозволяють собі ображати інших. Така поведінка не/безпечна та може призвести до не/бажаних наслідків. Не/вдалий жарт зумовлює не/вдоволення людей, і не/далекоглядного жартівника чекають не/втішні наслідки, якщо натрапить на не/боязкого противника. А натрапить обов'язково.

2. Поміркуйте, чи викликає у вас питання правопис слів із часткою *не*.
3. Які правила ви вже знаєте?

Частку **не** з прикметниками пишемо разом чи окремо.

НЕ з прикметниками пишемо разом

1. Якщо прикметник не вживається без **не**: *невгамонний, невто́лений*.
2. Якщо прикметник із часткою означає єдине поняття й до нього можна дібрати синонім без **не**: *неймовірний* (чудовий), *небоязкий* (сміливий).
3. Якщо частка **не** є частиною префікса **недо-**: *недобачений, недо́стиглий*.

НЕ з прикметниками пишемо окремо

1. Якщо в реченні є протиставлення чи заперечення: *не боязкий, а сміливий*.
2. Якщо частка **не** стосується прикметника, який має залежне слово або в реченні є присудком: *Зайшла нікому не відома жінка. Мій друг не (є) боязкий*.

Вправа 433

1. Спишіть слова, поясніть правопис кожного правилом.

Не/завидний, не/злобний, не/грамотний, не/рухомий, не/апетитний, не/актуальний, не/вблаганний, не/долугий, не/бачений, не/вгомонний, не/видимий, не/безпідставний, не/відворотний, не/забутній, не/виправний, не/здоланний, не/благодійний, не/близький, не/важкий.

2. Якщо можливо, доберіть до слів синоніми без *не*.

Вправа 434

Спишіть слова, виділіть префікси.

Недобрий, недовчений, недоспілий, недосвідчений, недоброзичливий, недоброякісний, недовговічний, недопечений, недовірливий, недогадливий, недоказовий, недоконаний, недорогий.

Вправа 435

Складіть речення з поданими прикметниками так, щоби прикметник треба було писати з *не* разом і окремо.

Зразок: *Шкода, що нам трапився такий негречний попутник. — Наш попутник не гречний.*

Не/гречний, не/активований, не/вдячний, не/вибагливий, не/говіркий, не/виправданий, не/дешевий.

Вправа 436

1. Спишіть речення, знявши ризик.

1) Це що, був чийсь не/вдалий жарт? (І. Будз).
2) А Данко відчував, як його ноги відриваються від землі і він, безтілесний і не/вагомий, піднімається вгору, до нових горизонтів, нових звершень і нових снів... (В. Юдов). 3) Він буцматий, круглоголовий, чоло у нього і не/високе, і не/вузьке, звичайне (М. Білкун).

2. Поясніть орфограми.

§ 46. Написання складних прикметників разом і з дефісом

Вправа 437

1. Прочитайте текст.

Завдяки інтернету ми отримали велику/превелику кількість бонусів, у тому числі можливість віртуального спілкування, зокрема з мало/знайомими людьми. До знайомств у соц/мережах треба ставитися обережно й дотримуватися загально/відомих правил безпеки.

2. Назвіть складні слова. Як їх правильно записати?

Вправа 438

Сформулюйте правила правопису складних прикметників так, щоб вони відповідали наведеним у таблицях прикладам. За потреби скористайтесь правилами на сторінках 91—93.

Складні прикметники пишемо РАЗОМ, якщо	
1...	<i>західноукраїнський, загальноосвітній</i>
2...	<i>мікрохвильовий, ультрамодний</i>

Складні прикметники пишемо З ДЕФІСОМ, якщо	
1...	<i>суспільно-політичний, сиро-ковбасний</i>
2...	<i>кисло-солодкий, синьо-жовтий</i> <i>Але: жовтогарячий, червоногарячий, глухонімих, хитромудрий, зловорожий</i>
3...	<i>військово-морський, воєнно-стратегічний</i> <i>Але: військовополонений, військовозобов'язаний (це прикметники, що перейшли в розряд іменників)</i>
4...	<i>чорний-чорний, великий-превеликий</i>

Зверніть увагу! Якщо першою частиною прикметника є числівник, таке слово пишемо разом за правилом творення слів від словосполучень: *двадцятиповерховий* ← *поверхів* (скільки?) *двадцять*, *одинадцятирічний* ← *років* (скільки?) *одинадцять*. Якщо числівник написано цифрою, то прикметник пишемо з дефісом: *20-поверховий*, *11-річний*.

Вправа 439

1. Запишіть пари прикметників, порівняйте правопис.

Будівельно/ремонтний — вагоно/ремонтний, жовто/зелений — жовто/гарячий — вічно/зелений, червоно/чорний — червоно/гарячий, чорно/сірий — чорно/бровий, південно/східний — східно/український, електро/хірургічний — електронно/цифровий, кисло/молочний — м'ясо/молочний.

2. Поясніть правопис слів у парах.

Вправа 440

1. Запишіть складні слова, знявши ризик. Поясніть правопис.

Загально/доступний, зоо/ветеринарний, зовнішньо/політичний, легко/атлетичний, кисло/солодкий, мовно/стильовий, молочно/промисловий, високо/врожайний, сліпучо/білий, радіо/радісінський, народно/господарський, молочно/білий, право/бережний, сільсько/господарський, темно/фіолетовий, синій/синій.

2. Письмово обґрунтуйте правопис, дібравши, де можливо, твірні слова.

Складні прикметники, утворені від складних іменників, пишемо так, як і твірні іменники: *лісостеп* → *лісостеповий*, *угро-фіни* → *угро-фінський*.

Вправа 441

1. Від поданих іменників утворіть прикметники.

Чорнозем, м'ясозаготівля, монголо-татари, радіофізика, самохід, теплообмін, соціал-патріот.

2. Поясніть правопис твірних іменників і похідних прикметників.

Вправа 442

1. Від поданих власних назв утворіть прикметники.

Нова Водолага, Івано-Франківськ, Пуща-Водиця, Біла Церква, Кам'янець-Подільський, Горішні Плавні.

2. Поясніть орфограми. Згадайте, з якої літери треба писати утворені прикметники.

Вправа 443

1. Спишіть речення, знявши ризик.

1) Паруси були вже не/сірі, а білі/білі (*О. Іваненко*).
2) Від обрію до обрію через південно/західний край неба тягнувся хмарний фронт (*Р. Росіцький*). 3) Поширена спорадично в право/бережних лісових та лісо/степових районах (*А. Давидов*). 4) Усі приготувалися зустрічати довго/очікуваного гостя (*Г. Малик*). 5) Великі, напрочуд гарні, пишні квіти відтворювали всі відтінки від світло/жовтого, майже білого, до темно/червоного: кремовий, жовто/гарячий, ніжно/рожевий... (*М. Рибалко*).

2. Поясніть орфограми.

Вправа 444

1. Спишіть текст, знявши ризик.

Сьогодні поняття «кібер/булінг», на жаль, стало загально/відомим. Кібер/булери можуть бути жахливо/дошкульними. Складність спілкування з ними в тому, що ти не можеш просто піти додому та хряснути перед ними дверима.

Запам'ятай: коли хтось псує тобі життя, слід попросити про допомогу в когось із дорослих: батьків, старшого брата чи сестри, спортивного тренера, шкільного психолога тощо. Якщо ж відчуваєш, що не можеш поговорити ні з ким із них, звернися до служби підтримки.

В Україні звернутися по допомогу ти можеш на гарячу лінію за номером 0 800 500 225 і 116 111 (дзвінки безкоштовні).

(За книжкою Луї Стовелла «Життя онлайн», переклад Тетяни Кузьменко)

2. Пояснить орфограми.
3. Підготуй пам'ятку для класу чи школи «Як запобігти кібербулінгу». Оформлення може бути різним, головне стисло та чітко подати потрібну інформацію. Проведіть обговорення пам'яток у класі. Створіть колективну пам'ятку й розмістіть її на дошці оголошень.

Вправа 445

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. Як відрізнити прикметники від інших частин мови?
2. Для чого нам потрібні прикметники?
3. Від чого залежить рід, число та відмінок прикметника?
4. Скільки типів відмінювання має прикметник?
5. За скількома відмінками змінюється прикметник?
6. Які орфограми щодо прикметника ви знаєте?

Розділ 7

Числівник

Що на нас чекає в цьому розділі?

- Поміркуємо, для чого в мові потрібні числівники.
- Розглянемо, які є розряди числівників за значенням і за будовою.
- Дізнаємося, як правильно відмінювати числівники.
- Навчимося поєднувати числівники з іменниками.

А також поспілкуємося про те, наскільки важлива математика в нашому житті.

§ 47. Числівник як частина мови

Вправа 446

1. Прочитайте діалог.

— Мої вітання! Як справи?

— Привіт! Добре, що ми зустрілися.

Вже три дні до тебе не можу додзвонитися.

— Я поміняв номер телефону. Запиши: +380951112223. А що ти хотів?

— Скажи, скільки гігабайтів пам'яті на твоєму пристрої?

— 64. А що?

— Хотів купити такий самий. Ти зараз додому?

— Так, чекаю 20-й трамвай. Мені їхати п'ять зупинок.

2. Назвіть числівники. Поміркуйте, яку функцію вони виконують.

3. На прикладі ілюстрацій доведіть, що числівники є невід'ємною частиною нашого повсякденного спілкування.

Числівник (від *число*) — це самостійна частина мови, що означає кількість предметів або їхній порядок під час лічби й відповідає на питання *скільки? котрій? котра? котré? котрі?*

Числівники змінюються за відмінками, а деякі — за родами й числами, наприклад: *сім* — *семи*, *обидва* — *обидві*, *другий* — *друга* — *другі*.

Числівники можуть бути як головними, так і другорядними членами речення, зокрема підметом, присудком, означенням, додатком, обставиною: *Чи є нуль натуральним числом? Номер пожежно-рятувальної*

служби — сто один. Зустрінемося о пів на сьому.
Розпочинається другий урок. Зустрів сімох.

Зверніть увагу! Не варто плутати числівники з іншими частинами мови, утвореними від числівників, а саме: з іменниками (*п'ятірка, сотня, третина*), прикметниками (*восьмигодинний, п'ятиповерховий*), дієсловами (*подвоїти, роздвоїтися*), прислівниками (*учетверо, натрое*).

Вправа 447

1. Випишіть числівники.

Дев'ять, дев'ятка, дев'ятиповерхівка, удев'ятеро, дев'ятий; п'ять, п'ятірка, п'ятеро, п'ятдесят, п'ятиповерховий, по-п'яте; третина, потроїти, три, натрое, утретє, третя; сто, сотня, сотий, двісті.

2. Поставте питання до кожного й надпишіть його.
3. Поміркуйте, що об'єднує слова в кожному ряді.

Вправа 448

Спишіть речення. Підкресліть числівники відповідно до синтаксичної ролі в реченні.

1) А зараз ходімо за тими двома, що пройшли попереду (*Л. Письменна*). 2) Вісімдесят — не вісім і навіть не п'ятдесят вісім... (*В. Нестайко*). 3) І скажу вам відверто: краще, що голос у нього пропав зараз, у вісім років, ніж пропав би у шістнадцять-сімнадцять, бо він пропадає в цьому віці у більшості маленьких співаків (*І. Жиленко*). 4) Це був досить стрункий юнак, років, мабуть, чотирнадцяти, хоч на вигляд йому можна було б дати набагато більше (*А. Дімаров*). 5) Знайдіть добуток двадцяти й семи.

Запам'ятайте правила наголошування деяких числівників:

1. Кількісні числівники другого десятка в називному відмінку мають наголос на складі **-на-**: *оди́на́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять*. У непрямих відмінках наголос може зміщуватися на закінчення: *одина́дцять* — *одинадцятьо́х*.

2. Кількісні числівники на позначення десятків наголошуємо на другому корені: *сі́мдеся́т, ві́сімдеся́т*.

3. Числівник *один, одно (одне)* у формах непрямих відмінків має наголос на останньому складі: *одно́го, одно́му, на одні́м, одні́м*.

Вправа 449

1. Назвіть числівники, що відповідають цифрам.
11, 12, 13, 14, 15, 60, 70, 80.
2. Запишіть їх, позначте наголос.
3. Складіть речення з тими числівниками, наголос у яких вас здивував.
4. Запишіть фонетичну транскрипцію числівників, що позначають виділені шрифтом цифри.

Проект!

Разом із дорослими складіть план подорожі вашої мрії. Розробіть маршрут, з'ясуйте, де ви зможете зупинитися, як будете харчуватися, які пам'ятки відвідаєте тощо. Складіть бюджет вашої подорожі. Будьте готовими прокоментувати, які числівники ви використали у своєму плані, їхні розряди за значенням і будовою, граматичні форми, правопис.

Вправа 450

Виконайте вправи в електронному додатку до підручника.

§ 48. Розряди числівників за значенням

Вправа 451

1. Прочитайте речення.

Сьогодні 30 квітня.

30 днів залишилося до літа.

На дорогу ми витратили 7 годин.

На годиннику 7 година ранку.

2. Поясніть вибір числівника. Поставте питання до кожного.

Залежно від значення та питання, на яке відповідають числівники, розподіляємо їх на дві групи: кількісні та порядкові. Цей поділ нам потрібен, щоб розуміти, як їх відмінювати й писати.

Кількісні числівники відповідають на питання *скільки?* й означають кількість предметів, поділяються на такі розряди:

власне кількісні: *дев'ять, тридцять;*

дробові: *сім сотих, чотири десятих;*

збірні: *шестеро, п'ятнадцятеро.*

Порядкові числівники відповідають на питання *котрій? котра? котре? котрі?* й означають порядок предметів при лічбі або місце предмета в ряду інших подібних: *третій, сьомий, двадцять перший.*

Вправа 452

1. Запишіть числівники у два стовпчики: кількісні й порядкові.

Обидва, п'ятеро, сотий, півтора, дві десятих, десятеро, шістнадцятий, тридцять один, сімнадцять.

2. Біля кількісних напишіть розряд за значенням.

Вправа 453

1. Запишіть речення із числівниками.

1) Новий рік починається 1 січня. 2) Літні канікули тривають 3 місяці, а зимові — 2 тижні. 3) Міжнародний день рідної мови відзначаємо 21 лютого. 4) Відділення «Нової пошти» № 119 розташоване за адресою проспект Перемоги, будинок 70. 5) Моє тренування завершується о 17-й годині.

2. Над числівниками надпишіть групу за значенням.

3. Поміркуйте, для чого потрібні закінчення біля деяких цифр.

Власне кількісні числівники означають цілі числа: *десять, двадцять один, сто*.

Дробові числівники означають кількість частин, виділених у складі цілого. Дробові числівники переважно називають скорочено, випускаючи слово *частина*: *дві цілі (частини), три десяті (частини)*. До дробових належать також числівники *півтора/півтори* (= 1,5), *півтораства* (= 150).

Зверніть увагу! Іменники *половина, третина, чверть* не утворюють дробових числівників.

Вправа 454

1. Назвіть числівники.

7; $7\frac{2}{6}$; 2; 2,5; 141; $41\frac{5}{12}$; 52; 52,03; 52,003.

2. Запишіть числівники словами.

Вправа 455

Запишіть цифрами числівники.

Дві шостих; сім тридцятих; двадцять дві шістдесятих; тридцять чотири сорок третіх; тридцять дев'ять сотих.

Збірні числівники позначають кількість істот або предметів як сукупність, єдине ціле, порівняйте: *шість хлопців і шестеро хлопців*. Збірні числівники

утворюємо за допомогою суфіксів **-ой-** (*двоє, троє*) та **-ер-** (*шестеро, десятеро*). Вони становлять невелику групу — від *двоє, обоє* до *двадцятроє + тридцятроє*.

До збірних належать також числівники *обидва й обидві*, що мають категорію роду.

Збірні числівники **сполучаємо** не з усіма іменниками, а лише:

1) з іменниками чоловічого роду, що позначають істот: *троє друзів, четверо однокласників*;

2) з іменниками середнього роду: *двоє вікон, п'ятеро хлоп'ят*;

3) із множинними іменниками: *ч четверо ножиць, двоє окулярів*.

Тобто збірні числівники **не сполучаємо** з іменниками жіночого роду (окрім числівника *обидві*) й назвами неістот чоловічого роду.

Збірні числівники не властиві офіційному мовленню, їх уживають у розмовному та художньому стилях.

Вправа 456

1. Випишіть збірні числівники та складіть із ними словосполучення (доберіть слова, які можуть сполучатися зі збірними числівниками).

Два, двоє, три, троє, обидва, обоє, четверо, чотири, п'ятеро, п'ять, дев'ятнадцятроє, дев'ятнадцять.

2. Складіть усно речення з трьома збірними числівниками.

Вправа 457

Запишіть словосполучення, обравши правильний варіант із запропонованих.

Троє учнів/учениць, шістнадцятроє гусенят/гусок, одинадцятроє малят/вихователюк, десятеро іграшок/каченят, обидві/обидва подруги, п'ятеро гаджетів/саней, чотири/ч четверо ручок, восьмеро старост/відмінниць.

§ 49. Розряди числівників за будовою. Написання складних і складених числівників

Вправа 458

Порівняйте числівники.

один

одинадцять

сто одинадцять

За будовою числівники (як кількісні, так і порядкові) поділяються на кілька груп. Це потрібно розуміти для того, щоб правильно їх писати.

Прості	Складні	Складені
Одне слово з одним коренем	Одне слово, у якому поєднуються два корені	Кілька слів- числівників
<i>чотири, дев'ятий</i>	<i>шість + сто → шіст- сот, два + на + десять → дванадцять, дванадцята</i>	<i>двадцять п'ять, сто шістдесят восьмий</i>

Зверніть увагу! До складних відносимо числівники другого десятка (11—19), назви десятків (окрім сорок) і назви сотень (окрім сто). Складні числівники пишемо одним словом.

У середині складних числівників після т м'який знак ніколи не пишемо, навіть якщо у твірному слові

він є. Порівняйте: *п'ять* — *п'ятнадцять*, *шість* — *шістдесят*, *дев'ять* — *дев'ятсот*.

Складені числівники можуть мати у своєму складі прості й складні. Їх пишемо кількома словами. Кількість компонентів може бути різна.

Вправа 459

1. Прочитайте і спишіть числівники: спочатку прості, потім складні, наостанок складені.

Три, тринадцять, тринадцятий, тридцять, тридцята, триста, триста тринадцять, триста тридцять три, триста тридцять третє, три тисячі три, три цілих три десятих.

2. Поясніть правопис числівників.
3. Прочитайте інформацію з рубрики «Про що говорять слова».

Вправа 460

Запишіть числівники словами.

4, 5-те, 133-тя, 741, 2/10, 81, 18, 40, 400, 401.

Вправа 461

1. Запишіть числівники.
5, 15, 50, 500, 6, 16, 60, 600, 919.
2. Поясніть правила написання м'якого знака.

Порядкові числівники, останнім компонентом яких є *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний*, *-мільярдний*, пишемо разом, при цьому перша частина має форму родового відмінка: *дев'ятисотий*, *десятитисячний*, *п'ятдесятимільйонний*, *семимільярдний*.

Вправа 462

1. Спишіть речення, знявши ризик.

1) Курортників однаково не пускають у море далі як на сто/п'ят/десять метрів (*М. Білкун*). 2) Ми щойно про-скочили сто/двадцять/сьомий кілометр (*В. Нестайко*). 3) Мій день народження двадцять/п'ятого вересня. 4) Вона мовчки дивилась на папірець, може в сотий чи двох/сотий раз (*Л. Смілянський*). 5) Обчисліть суму шести/тисяч/трьох/сот/п'яти і чотирьох/сот/одного.

2. Над числівниками надпишіть розряд за значенням і за будовою.

Про що говорять слова

Усі складні числівники утворилися з давніших складених. Наприклад, числівники від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти* включно утворилися від трьох окремих слів: числівника, що означає кількість одиниць, прийменника *на* й числівника *десять*: *три* + *на* + *десять* → *тринадцять*. Назви десятків і сотень також є поєднанням кількох слів: *двадцять* (два десятки), *п'ятсот* (п'ять сотень).

Вправа 463

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 50. Відмінювання числівників

Вправа 464

1. Прочитайте задачу, назвавши числівники в потрібній формі. Розв'яжіть її, назвіть відповіді.

З двох селищ, відстань між якими 108 км, одночасно назустріч одна одній вирушили дві велосипедистки. Перша велосипедистка рухається зі швидкістю 15 км/год, а друга — 12 км/год.

Як змінюється відстань між велосипедистками за кожну годину? На скільки кілометрів? За скільки годин велосипедистки зустрінуться?

(За підручником Світлани Скворцової)

2. Визначте відмінок числівників у тексті.

Числівники змінюються за шістьма відмінками й мають кілька типів відмінювання.

Числівники *один, одна, одне, одні* відмінюємо, як прикметники (наприклад, *добрий, добра, добре, добрі*).

Зверніть увагу! Числівник *одна* в родовому й орудному відмінках має паралельні форми: *однієї і одної, однією і одною*.

Числівники *два, три, чотири, обидва, обидві* відмінюємо однотипно, як у таблиці.

Числівники від *п'яти* до *двадцяти* і *тридцять* відмінюємо також за одним зразком (дивіться таблицю).

Н.	<i>два, дві</i>	<i>чотири</i>
Р.	<i>двох</i>	<i>чотирьох</i>
Д.	<i>двом</i>	<i>чотирьом</i>

Зн.	= Н. в., Р. в.	= Н. в., Р. в.
Ор.	<i>двома</i>	<i>чотирма</i>
М.	<i>(на) двох</i>	<i>(на) чотирьох</i>

Н.	<i>шість</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
Р.	<i>шести, шістьох</i>	<i>семи, сімох</i>	<i>восьми, вісьмох</i>
Д.	<i>шести, шістьом</i>	<i>семи, сімом</i>	<i>восьми, вісьмом</i>
Зн.	= Н. в., Р. в.	= Н. в., Р. в.	= Н. в., Р. в.
Ор.	<i>шістьма, шістьома</i>	<i>сьома, сімома</i>	<i>вісьма, вісьмома</i>
М.	<i>(на) шести, шістьох</i>	<i>(на) семи, сімох</i>	<i>(на) восьми, вісьмох</i>

Зверніть увагу!

У числівниках *шість, сім, вісім* у деяких формах відбувається чергування голосних звуків.

У родовому, давальному, місцевому відмінках форми числівників типу *п'ятьох, п'ятьом, (на) п'ятьох* уживаються лише з назвами істот, а форми типу *п'яти* — з назвами як істот, так і неістот, порівняйте: *п'яти* і *п'ятьох учнів, у п'яти містах*.

У складених числівниках кожне слово відмінюємо за своїм типом, при цьому форми, де це можливо, мають бути однотипними: *двадцяти шести*, а не *двадцяти шістьох*.

Вправа 465

Провідмініюйте числівники 3, 6, 9, 10, 17, 24, 35.

Вправа 466

1. Уважно розгляньте таблиці відмінювання на с. 231 і выпишіть:
 - 1) форми числівників із чергуванням;
 - 2) паралельні форми числівників;
 - 3) форми числівників, у яких перед закінченням пишемо м'який знак;
 - 4) форму числівника *чотири* в орудному відмінку.
2. Поміркуйте, коли знахідний відмінок числівників збігається з родовим відмінком, а коли з називним.

Вправа 467

Перепишіть речення, заповнюючи, де потрібно, пропуски та записуючи числівники словами в потрібній формі.

1) Дивит..ся, а двері на 7 замків замкнені, 7 печатками запечатані (А. Лотоцький). 2) І не якихось там р..бал..с..ких шхун, а в..ликих морс..ких кораблів, тон..ажністю від 6 до 11 тисяч.. тон.. (В. Росін). 3) Час від часу хлопч..к вимірював дракона і за 2 місяці упевнився, що зріст Хоми сягнув 1 метра 35 сант..метрів (К. Штанко). 4) Транспортний пілот Даруа Ватіш мав за плечима 19 років і в транспортники потрапив тільки тому, що до космо/розві..ки брали після 25 та з достатнім л..отним стаж..м (А. Болото).

Вправа 468

Спишіть словосполучення, виправивши помилки у формах числівників.

Семи завданнями, на п'ятнадцять столах, із чотирьма однокласниками, із п'ятью друзями, більше шість помилок, вісім правильних відповідей із дванадцять, трьох першим покупцям, подарунки вручили вісьми учасникам, більше три годин, пишаюся семи справами.

Назви десятків *п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят* відмінюємо за таким зразком:

Н.	<i>сімдеся́т</i>	<i>вісімдеся́т</i>
Р.	<i>сімдесяти, сімдесятьох</i>	<i>вісімдесяти, вісімдесятьох</i>
Д.	<i>сімдесяти, сімдесятьом</i>	<i>вісімдесяти, вісімдесятьом</i>
Зн.	= Н. в., Р. в.	= Н. в., Р. в.
Ор.	<i>сімдесятьма, сімдесятьома</i>	<i>вісімдесятьма, вісімдесятьома</i>
М.	<i>(на) сімдесяти, сімдесятьох</i>	<i>(на) вісімдесяти, вісімдесятьох</i>

Зверніть увагу! У назвах десятків при відмінюванні змінюємо лише другу частину (*-десят*), яку відмінюємо, як числівник *десять*. Перша частина цих числівників завжди залишається незмінною, такою, як і в початковій формі.

Цей принцип працює й у творенні складних іменників і прикметників, першою частиною яких є числівники від *п'ятдесяти* до *вісімдесяти*, на зразок: *п'ятдесятилітній, сімдесятиріччя*. Окрім того, першу частину в назвах десятків пишемо без м'якого знака.

Вправа 469

Уважно розгляньте таблицю відмінювання вище й випишіть:

- 1) паралельні форми числівників;
- 2) форми числівників, у яких перед закінченням пишемо м'який знак.

Вправа 470

Провідмініуйте числівники 50, 60, 72, 53.

Вправа 471

Запишіть речення, поставивши числівники в потрібну форму (обчислювати не обов'язково 😊).

До (скільки?) 56 додати (скільки?) 17; від (скільки?) 79 відняти (скільки?) 6; скласти (скільки?) 34 з (скільки?) 89; визначити добуток (скільки?) 56 і (скільки?) 23; сума доданків дорівнює (скільки?) 85; добуток (скільки?) 36 і (скільки?) 63 помножити на (скільки?) 7.

Вправа 472

Спишіть словосполучення, виправивши помилки.

Ділення шістдесят чотири на два, різниця тридцять двох і шість, близько вісімдесят дев'яти мішків, живе на двадцять вісьмому поверсі, із суми тридцять п'ятьох і вісьми відніміть шість, думаю над п'ятью задачами.

Назви сотень від *двохсот* до *дев'ятисот* мають такі форми:

Н.	<i>п'ятсот</i>	<i>сімсот</i>
Р.	<i>п'ятисот</i>	<i>семисот</i>
Д.	<i>п'ятистам</i>	<i>семистам</i>
Зн.	= Н. в., Р. в.	= Н. в., Р. в.
Ор.	<i>п'ятьмастами, п'ятьомастами</i>	<i>сьомастами, сімомастами</i>
М.	<i>(на) п'ятистах</i>	<i>(на) семистах</i>

Зверніть увагу! У назвах сотень, на відміну від назв десятків, відмінюємо обидві частини. Щоб утворити правильну відмінкову форму назв сотень, необхідно кожен частину поставити в потрібний відмінок.

Числівники від *п'яти* до *дев'яти* у складі назв сотень функціонують лише у формі на **-и**: *п'ятисот, семистам*, а не *п'ятьохсот, сіможстам*. Це зумовлено тяжінням української мови до милозвучності, адже такі форми дають змогу уникнути збігу приголосних на межі частин слова.

Вправа 473

Запишіть словами й провідмінійте числівники 333, 555, 777.

Вправа 474

Ознайомтеся з інформацією з рубрики «Про що говорять слова» за к'юар-кодом. Запишіть словами математичні дії (обчислювати не треба 😊).

$$234 + 159, 768 - 367, 979 \times 511, 888 : 222.$$

Про що говорять слова

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* мають лише дві форми:

Н. і Зн.	<i>сорок, дев'яносто, сто</i>
Р., Д., Ор., М.	<i>сорока, дев'яноста, ста</i>

Числівники *нуль, мільйон, мільярд* відмінюємо, як іменники чоловічого роду другої відміни, числівник *тисяча* — як іменник жіночого роду першої відміни. Іменники *половина, третина, чверть* відмінюємо за своїм зразком.

Вправа 475

Запишіть словами та провідмінійте числівники 0, 1 000 000, 1444, 1999.

Вправа 476

Спишіть відмінкові форми числівників, виправивши помилки.

Одну тисячу сто двадцяти п'яťох, (на) трьохстах шістидесяти двох, сороками чотирьома, двохста семидесяти восьми, помножити на ноль, сімомастами двадцяти шістьома, чотирьохстам сорока дев'яти, більше двох мільйонів сто тридцяти, п'ятнадцятью, шістидесяти шести, (на) семисот дев'ятнадцяти, тридцять шістьох, чотирістами одинадцятьма, трьом тисячам дев'яносто двом, (на) тристах вісімдесяти шести.

Збірні числівники відмінюємо так, як відповідні власне кількісні, тобто *трое* → *три*, *четверо* → *чотири* тощо. Особливу форму (на **-оє** та **-еро**) збірні числівники мають лише в називному відмінку, а форми непрямих відмінків збігаються з формами відповідних власне кількісних, порівняйте: *двоє хлопців* — *двом хлопцям* і *два хлопці* — *двом хлопцям*.

Вправа 477

Провідмінюйте збірні числівники *двоє*, *дванадцятєро*, *двадцятєро*.

Вправа 478

Спишіть речення, замінюючи цифри збірними числівниками в потрібній формі.

- 1) Тієї хвилини підійшло до них 5 робітників (С. Журавович).
- 2) А от Люм упіймав аж 10 блакитних звірят (Л. Воронина).
- 3) Але все одно нас 3, а їх 4 (В. Росін).
- 4) Одного разу я бачив 5 [пташенят], а колись знайшли гніздо, а в ньому було аж 14!
- 5) За столом сиділо не багато й не мало, 11 малих голованчиків (В. Близнець).
- 6) 5 кошенят влаштували грандіозну бійку (М. Беденко).

Усі **порядкові** числівники відмінюємо, як прикметники твердого типу, окрім числівників *третій, третя, третє, треті*, що мають м'який тип відмінювання. У складених порядкових числівниках змінюємо лише останнє слово, наприклад: *двісті двадцять п'ята* — *двісті двадцять п'ятої* — *двісті двадцять п'ятій*.

Зверніть увагу! Коли порядкові числівники передають цифрами, для розуміння форми пишуть закінчення: *7-й поверх, до 1-ї години*. **Але** в позначеннях дат і сторінок книги закінчення не пишемо: *25 березня 2023 р., с. 25*.

Вправа 479

Запишіть і провідмінійте порядкові числівники 17-й, 47-ма, 876-те.

Вправа 480

Запишіть речення, поставивши порядкові числівники в потрібний відмінок.

1) Я добираюся додому 269-м автобусом. 2) Перерва з 2-ї до 3-ї. 3) Поїзд рушає з 2-ї платформи, 4-ї колії. Час відправлення — 17-та година. 4) Шановні глядачі! Прохання прийти на виставу вчасно. Після 3-го дзвінка вхід до зали заборонено. 5) Зустрінемося після 5-го уроку. 6) Мій день народження 20 листопада 2010 року.

Вправа 481

1. Запишіть речення, поставивши числівники в потрібну форму. Дайте відповіді на питання.

1) Якщо о 12 годині ночі йде дощ, то чи можна очікувати, що через 48 годин буде сонячна погода? 2) Який кут утворюється між стрілками годинника о 15.00? 3) 2 батька та 2 сини зловили 3 зайців, причому кожному з них дісталось по 1 зайцю. Як це можливо? 4) У сім'ї

3 братів, у кожного з них є сестра. Скільки дітей у сім'ї?
5) За допомогою 5 одиниць і 1 математичного знака складіть число 100. (З підручників математики)

2. Над числівниками надпишіть розряд за значенням.

Дробові числівники складаються з власне кількісних і порядкових числівників, які відмінюємо за своїми типами: *три сьомих — трьох сьомих — трьом сьомим — трьома сьомими, дві цілих п'ять десятих — двох цілих п'яти десятих — двом цілим п'яти десятим* тощо.

Зверніть увагу! У числівниках на позначення десяткових дробів слова *ціла, десята, сота, тисячна* стосуються слова *частина*, тому мають форму жіночого роду, хоча самé це слово зазвичай випускають.

Дробові числівники *півтора/півтори, півтораста* не відмінюємо.

Вправа 482

Провідмініуйте дробові числівники.

2/5; 7,6; 11/33; 0,01; 4,546.

Вправа 483

1. Прочитайте вирази, поставивши числівники в потрібний відмінок.

2/5 більше за 2/7; 15,8 менше від 35,04; обчисліть суму $43/67$ і $8/59$; обчисліть різницю 11,7 і 4,098.

2. Запишіть числівники.

Вправа 484

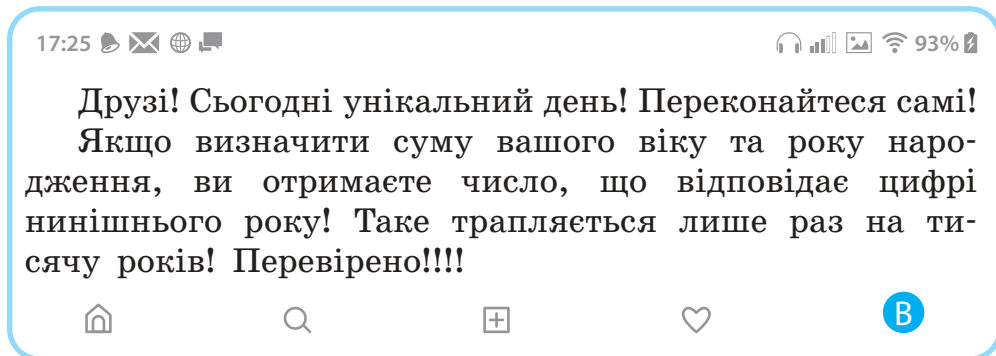
Спишіть тексти задач, записавши числівники словами в потрібній формі. Розв'яжіть задачі, запишіть відповіді.

1) Коробка з-під цукерок має форму прямокутного паралелепіпеда. Її довжина дорівнює 28 см, ширина складає $1/2$ довжини, а висота $1/7$ ширини. Вирахуйте об'єм

коробки. 2) Мама дала дітям цукерки: донечці $\frac{1}{2}$ цукерок і ще одну, синові – $\frac{1}{2}$ залишку та ще 5. Скільки цукерок мама віддала дітям? 3) У пляшці $\frac{2}{3}$ л лимонаду. Скільки лимонаду в 4 пляшках?

Вправа 485

1. Прочитайте допис у соціальній мережі.

2. Поміркуйте, чи це справді унікальний день. Чи натрапляли ви на такі дописи? Пригадайте, яка інформація називається фейковою.

Вправа 486

Ознайомтеся зі схемою та зразками розбору числівника як частини мови.

Схема розбору числівника як частини мови

1. Слово для розбору.
2. Частина мови (числівник), на яке питання відповідає, загальне значення.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Група за значенням і за будовою.
5. Рід, число, відмінок (якщо властиві).
6. Синтаксична роль.

Зразок розбору

Вправа 487

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

§ 51. Узгодження числівників з іменниками

Вправа 488

1. Прочитайте фрагмент діалогу в чаті друзів.

Микита Привіт усім! Кому потрібні робочі зошити з української, відгукніться! Якщо будемо купувати разом, зможемо отримати знижку.

Оксана Я за! Яка ціна?

Микита У роздріб — 84 грн, а за гуртовими цінами — 75 грн. Але треба, щоб ми купували разом не менше 10 шт.

Оксана У нашому класі 24 учня/учні, я думаю, набереться охочих.

Максим Я готовий! А на картку можна скинути гроші?

2. Поміркуйте, у якій формі мають бути іменники після числівників. Чому?

Існують певні правила узгодження числівників з іменниками. Запам'ятайте: іменник узгоджується з тим числівником, який стоїть останнім у числовому позначенні.

1. Числівники *один, одна, одне, одні* узгоджуються з іменником у роді, числі й відмінку: *сорок один зошит, одна думка, двадцять одне відділення*.
2. Після числівників *два, три, чотири* іменник завжди ставимо у форму називного відмінка множини:

два зошити, двадцять чотири учні, сімдесят чотири відсотки.

Але: *два селянина, три громадянина* (Р. в. одн.), оскільки ці іменники мають суфікс **-ин-**.

3. Числівники від *п'яти* до *двадцяти* і *тридцять* вимагають форми родового відмінка множини: *п'ять зошитів, десять учнів, сто двадцять сім банків.*

Зверніть увагу! Числівники *два, три, чотири* не сполучаємо з іменниками IV відміни. Для позначення їхньої кількості уживають збірні числівники (*трое телят*) або описові конструкції зі словами *голова, душа, штука* (тридцять дві голови ягнят).

Вправа 489

Запишіть словосполучення кількісних числівників з іменниками (за потреби форму числівника теж можна міняти).

П'ять (урок), шість (гривня), три (клієнт), сто (долар), тисяча один (ніч), два (зошит), сто п'ятдесят один (книга), двадцять два (банк), двісті сорок три (жінка), два (лікар), чотири (смартфон), двадцять вісім (іграшка).

Вправа 490

Спишіть речення, записавши іменники в потрібній формі.

1) Минуло два дн..*, чотири дн..*, біжить знов Лисичка польовою стежкою і здивує їжака (І. Франко).* 2) Сім барв.. *у веселки, сім нот.. *у пісні, сім дні.. *у тижні... (М. Павлишко).* 3) Там тридцять три богатир.. *грали у футбол, розділившись на три команд.. *(В. Нестайко).* 4) Можна було подумати, що збігло десять, двадцять, тридцять хвилин.. *(С. Іванюк).* 5) Дівчина дістає із сумки диктофон і глясовий журнал, з обкладинки якого на всі тридцять два зуб.. *всміхається Дженіфер Лопес (І. Роздобудько).*****

Вправа 491

1. Спишіть словосполучення, виправивши, де потрібно, помилки.

Три касира, двадцять два банка, чотири євро, сто сорок чотири співробітника, сімнадцять відділень, понад сто пропозицій, чотиреста чотири фунта, сімсот вісімнадцять філіалів, шістдесят три банкомата, шістдесят двадцять вісім банкірів.

2. Поміркуйте, у тексті якої тематики могли би бути наведені словосполучення.
3. До якого стилю мовлення належав би такий текст?

У дробових числівниках іменник фактично узгоджуємо зі словом *частина*, що й пояснює необхідність форми родового відмінка однини, порівняйте: *дві третіх* [частини] *вкладів*, *п'ять восьмих* [частин] *прибутку*.

Але: *три з половиною мільйони*, *п'ять із чвертю відсотків*, *десять із третиною відділень* (згадаймо: числівники зі словами *половина*, *третина*, *чверть* не є дробовими).

Дробові	При дробових числівниках іменник завжди стоїть у формі родового відмінка однини.	<i>одна ціла дві десятих відсотка, три п'ятих прибутку</i>
<i>Півтора, півтори, півтора</i>	Після <i>півтора</i> , <i>півтори</i> іменник стоїть у формі родового відмінка однини; після <i>півтора</i> ста (150) — у формі родового відмінка множини	<i>півтора мільярда, півтори доби; півтора</i> ста відділень

Вправа 492

Запишіть словосполучення числівників з іменниками (за потреби форму числівника теж можна міняти).

Одна третя (*клас*), три з половиною (*година*), дві п'ятих (*кілометр*), п'ять із третиною (*літр*), дві цілих п'ять десятих (*відсоток*), одна третя (*сторінка*).

Вправа 493

Спишіть словосполучення, поставивши іменники в потрібну форму.

Півтора рок.., два з третиною апельсин.., півтораєста долар.., одна друга торт.., три з чвертю відсотк.., дві десятих процент.., двісті сорок три телефон..

Вправа 494

1. Запишіть назви грошових одиниць, які ви знаєте.

2. Чи відомо вам, як утворилася назва української грошової одиниці? Проведіть дослідження. Прочитайте інформацію з рубрики «Про що говорять слова».
3. Напишіть твір-роздум «Для чого потрібні гроші».

Вправа 495

1. Спишіть текст, записавши числівники словами й розкривши дужки.

Понад одна дев'ята (*банки*) України пропонують послуги юним клієнтам: видають дитячі пластикові картки. Це повноцінні банківські картки з функцією батьківського контролю. Користувачем картки можна стати

із 6-річного віку, а підліток у віці від 14 до 18 (*роки*) може самостійно відкрити рахунок на своє ім'я.

Картку можна оформити безкоштовно. Якщо ви бажаєте індивідуальний дизайн, це коштує додаткових витрат — від 99 грн. Деякі банки пропонують дитячу картку з фото, за це доведеться заплатити від 50 грн.

(Із сайту Національного банку України)

2. Чи маєте ви банківську картку? Якщо так, то в яких ситуаціях її використовуєте?
3. Які, на ваш погляд, є переваги й недоліки користування картою?
4. Що таке пін-код? Для чого він потрібен?
5. Що таке CVC? Для чого потрібні ці три цифри?
6. Які засоби безпеки користування банківською картою ви знаєте?

Про що говорять слова

В українській мові маємо пароніми *гривна* і *гривня*.

Гривна — металева прикраса у вигляді обруча, яку носили на шиї.

Гривня — назва української грошової одиниці. Скорочено позначаємо грн (без крапки в кінці).

Зверніть увагу! Ці два іменники належать до різних груп відмінювання: *гривна* — до твердої (*гривни, гривною*), а *гривня* — до м'якої (*гривні, гривнею*).

Цікаво, що слова *гривна* і *гривня* є спорідненими: сама прикраса, назва якої походить від слова «грива», тобто «шия», колись була засобом розрахунку. Пізніше форму грошової одиниці змінили.

§ 52. Правильне вживання числівників на позначення дат і часу

Вправа 496

Прочитайте напис на дошці. Чому, на вашу думку, було зроблено виправлення?

Пригадайте формули визначення часу:

Котра година? — Сьома. Дванадцята. Третя. Південь. Північ.

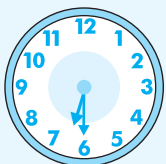

Перша половина години

на, по

6.20

двадцять (хвилин) по шостій (годині), двадцять (хвилин) на сьому (годину), шоста (година) двадцять (хвилин)

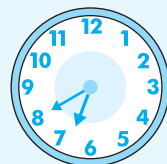

Рівно половина години

пів на / о пів на

6.30

пів на сьому, шоста тридцять

Друга половина години

за, до

6.40

за двадцять (хвилин) сьома (година), двадцять (хвилин) до сьомої (години), шоста (година) сорок (хвилин)

Вправа 497

Спишіть словосполучення, що позначають час, виправивши помилкові форми.

Двадцята п'ятнадцять, чверть на восьму, без шести вісім, три години сім хвилин, половина одинадцяти, десять до сьомої, сімнадцять по п'ятій, сорок три хвилини на восьму, за тридцять вісім хвилин шоста, біля сьомої, о пів на першу.

Вправа 498

Дайте всі можливі варіанти відповіді на питання «Котра година?» щодо позначеного часу.

10:00, 10:10, 10:15, 10:30, 10:45, 10:50.

Вправа 499

1. Розкажіть про свої плани на завтра, зазначаючи час.
2. Чи плануєте ви кожен день? Чи маєте нотатник?

У словосполученнях на позначення календарних дат використовуємо порядкові числівники. При відмінюванні дат змінюємо лише першу частину, виражену порядковим числівником, а іменник завжди стоїть у родовому відмінку однини: *привітати з Першим вересня, завершити навчання двадцять п'ятого травня*.

Підказка. Запам'ятати це нескладно, якщо знати початковий, неусічений варіант цього словосполучення: *привітати з Першим [числом] вересня* тощо.

Вправа 500

1. Прочитайте діалог, поставивши числівники в потрібну форму.

— Шановні пасажери! Поїзд № 725 сполученням Харків — Київ вирушає з 3-ї платформи 6-ї колії. Час відправлення — 07.15.

— Наш поїзд оголосили! Ходімо швидше! І на табло вже є!

— Не поспішай, ми встигаємо. Зараз 07.05.

— Який у нас вагон?

— 7-й.

Поїзд	Сполучення	Час	Платформа	Колія
725	Харків — Київ	07.15	3	6

2. Попросіть у дорослих або знайдіть у мережі «Інтернет» залізничний квиток, дайте відповідь на запитання: у якому вагоні їдуть мандрівники, коли вони приїжджають у пункт призначення, яка вартість квитка, чи сплачено за послуги (білізна, чай).

Вправа 501

1. Прочитайте електронного листа.

17:25

    93%

Привіт, сестричко!

Ми з батьками визначилися з датою приїзду та взяли квитки. Вирушаємо 26.06 о 13.55, на місці будемо 27.06 о 9.10. Час заселення в готель — 14.00, тому нам доведеться почекати, але це не страшно. Після 15.00 можемо сміливо планувати зустріч.

Назад вирушаємо 04.07 о 18.30, і вже 05.07 о 06.15 ми вдома.

Я вже не дочекаюся нашої зустрічі! Перекажуй вітання тітці Марині та дядькові Сергію. Маю для тебе подаруночок! До зустрічі! Обіймаю!

--

Ганна

2. Випишіть числівники в потрібній формі.
3. Пригадайте правила оформлення та структуру електронного листа.
4. Уявіть себе на місці сестрички та напишіть відповідь із подякою про інформацію.

Вправа 502

1. Запишіть подані речення, замінивши цифрові позначення словами.

1) Я народилася 15.03.2011. 2) Літні канікули тривають із 25.05 до 01.09. 3) Міжнародний день захисту дітей відзначаємо 01.06. 4) Вітаємо з 01.04. 5) Старий рік закінчується 31.12, а новий починається 01.01. 6) Щороку ми насолоджуємося 24.08. 7) Вистава відбудеться 30.11.2023.

2. Пригадайте різні способи запису дат. Скористайтеся інформацією з рубрики «Про що говорять слова».

Вправа 503

Роздивіться афішу, дайте відповіді на запитання.

- Про який захід ідеться?
- Коли відбудеться концерт?
- Де він відбудеться?
- О котрій годині?
- Яка вартість квитків?
- За яким телефоном можна отримати довідку?

Вправа 504

1. Розкажіть про захід (концерт, виставу, перегляд кінофільму, відвідини зоопарку тощо) або подорож, використовуючи числівники на позначення дат і часу.
2. Напишіть есе, яке можна було би викласти як допис на сторінці вашої школи.

Про що говорять слова

Дати можна записувати кількома способами: 10 лютого 2024 року, 10 лютого 2024 р., 10.02.2024, 10.02.24. Для уникнення непорозумінь рекомендовано дати до десятого числа записувати двома цифрами: 01, 02...

Проект

Презентуйте в класі результати своєї роботи над проектом. Прокоментуйте, які числівники ви використали у своєму плані подорожі, до яких розрядів вони належать; розкажіть про особливості їхнього правопису. Оцініть результати роботи одне одного.

Вправа 505

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. Як відрізнити числівники від інших частин мови?
2. Для чого нам потрібні числівники?
3. Як змінюється числівник?
4. Як відмінювати числівник?
5. Які формули визначення часу ви знаєте?

Розділ 8

Що на нас чекає в цьому розділі?

- З'ясуємо, для чого в мові потрібні займенники.
- Розглянемо розряди займенників за значенням і за будовою.
- Дізнаємося, як правильно відмінювати займенники.
- Навчимося правильно писати займенники.

А також поміркуємо, яка це розкіш — спілкування.

§ 53. Займенник як частина мови

Вправа 506

1. Розгляньте фото, прочитайте репліку.

2. Поміркуйте, чому Петрикові складно зрозуміти свою подругу.

Займенник (замість імені) — це самостійна частина мови, що вказує на предмет, ознаку або кількість, але не називає їх. Займенник співвідноситься з іменником, прикметником, числівником і тому відповідає на ті самі питання: *хто? що? який? чий? скільки? котрий?* та інші.

Усі займенники змінюємо за шістьма відмінками (я — мене — мені — мною, скільки — скількох — скільком — скількома), а деякі — за родами й числами (він — вона — воно, мій — моя — моє — мої).

Займенники можуть виконувати функцію всіх членів речення: підмета, присудка, означення, додатка, обставини, наприклад: *Україна — це я! Моє ім'я — добре слово, що збереже цей світ!* (Тіна Кароль). *Скільки разів ми чули цю пісню!*

Вправа 507

1. Із пар слів випишіть займенники.

Іван, він; учениця, вона; воно, вікно; такий, зелений; братів, чийсь; шостий, котрий; сімдесят п'ять, стільки; Вікторіїн, твій; діти, вони; хто, вчителька.

2. Поміркуйте, чим відрізняються займенники від іменників, прикметників, числівників.

Вправа 508

1. Запишіть по два слова, які можна замінити наведеними займенниками.

Зразок: *вона — книга, думка.*

Вона, він, воно, вони, хто, що, який, чий, котрий, скільки, твій, їхні.

2. Зверте свої приклади. Чи однакові вони? Поміркуйте чому.

Вправа 509

Запишіть займенники, якими можна замінити наведені слова.

Зразок: *урок — він, це, що.*

Спілкування, уважний, співрозмовник, порада, слухачі, сімнадцятий, прекрасні, дев'ять, змістовний, щоденник, шістсот.

Вправа 510

1. Спишіть речення.

1) — Привіт! — радісно озвався я, пригадавши, зі скількох безнадійних ситуацій вирятував мене цей робот-інструктор, якого моя видатна бабуся завбачливо вмонтувала у свій часоліт (*Л. Воронина*). 2) Не звертаючи уваги на Томчине обурення такою зустріччю, він ухопив її за руку і потяг за собою (*Л. Письменна*). 3) Сергій настільки здивувався, що навіть забув про свій намір не розмовляти з Віткою, і звернувся до неї: «Що це в тебе за “Тариф”»? (*А. Костецький*).

2. Знайдіть у реченнях займенники, підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі в реченні.

Вправа 511

1. Прочитайте вірш Ю. Градусової.

Я слова вам ці дарую:	За іменник називаю
Я, ти, ми, вона, воно...	І предмети, й імена,
Що у мовленні існують,	Тож займенником назвали
Щоб повторень не було.	Мене люди недарма.

2. Поясніть, про яку функцію займенників у мовленні йдеться.
3. Доповніть інформацію з вірша: які ще частини мови, окрім іменника, замінює займенник.

Займенники в мовленні потрібні для того, щоб можна було уникнути повторення тих самих слів у реченні, тобто тавтології. Порівняйте: *Я читала книжку. Книжку мені подарувала бабуся. — Я читала книжку, яку мені подарувала бабуся.*

Вправа 512

1. Спишіть речення, замінивши повторюване слово відповідним займенником.

Зразок: *Наталка зустріла подругу та все в подруги розпитала. — Наталка зустріла подругу та все в неї розпитала.*

1) Коли Іванкові виповнилося 10 років, Іванко навчився кататися на скейті. 2) Подруга спостерігала за кошеням і намагалася сфотографувати кошеня. 3) Я люблю яблучний пиріг, пиріг пече моя матуся. 4) Ми з батьками були на концерті нашого улюбленого гурту, гурт зараз гастролює Україною.

2. Підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі в реченні.

Використовуючи займенники, будьте уважні, аби вони не ускладнювали сприйняття тексту. Наприклад, неправильно побудовано речення *Учителька сказала Оксані, що їй треба поспішати*. У реченні не зрозуміло, якого іменника стосується займенник і кому треба поспішати — вчительці чи Оксані.

Також помилка є в реченні *Діти вони прийшли на урок*. У цьому реченні займенник дублює іменник *діти* без потреби, варто його прибрати.

Спостерігаємо також помилки, які виникають через неузгодженість займенника та слова, який він замінює, наприклад: *У житті кожного є людина, який завжди підтримує*. — *У житті кожного є людина, яка завжди підтримує*.

Ще одна помилка — надмірна кількість займенників у реченні, наприклад: *Вони йому сказали, щоб він прийшов разом із нею*. У таких випадках частину займенників треба замінювати словами, що відповідають за змістом речень.

Вправа 513

1. Скоригуйте речення, запишіть виправлені варіанти.

1) Батько попросив сина зустріти його друга. 2) Марія Іванівна вона часто нам розказувала щось цікаве. 3) Коли розмовляєш із людиною, варто враховувати його настрій. 4) Він сказав, що йому треба взяти його речі та виконати багато своїх справ. 5) Люди вони часто надумують собі проблеми. 6) Батьки переживають за дітей, хоч би де вони зараз були. 7) Дітей уже змалечку, коли вона вчиться розмовляти, навчають етикету.

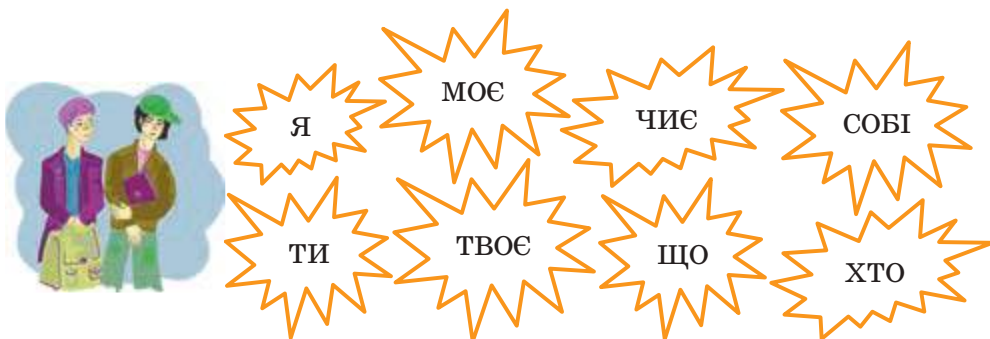
2. Поясніть причини помилок.

§ 54. Розряди займенників за значенням та особливості відмінювання

Вправа 514

Поміркуйте, кого з дітей і яких предметів на малюнку стосуються подані займенники. Що вони означають?

Займенники об'єднані в кілька груп — **розрядів** за значенням і граматичними ознаками. Знаючи ці групи, легше зрозуміти, як правильно й доречно вживати кожен займенник.

Вправа 515

1. Спишіть прислів'я та приказки.

1) Не завжди говори, що знаєш, але завжди знай, що говориш. 2) Красно говорить, а слухати нічого. 3) Який розум, така й мова. 4) Язик без кісток: що хоче, те лопоче. 5) Твоїми б устами та мед пити. 6) Людей не суди, на себе подивись. 7) Якщо людину не знаєш, подивися на її друга.

2. Підкресліть займенники відповідно до ролі в реченні.

3. Поміркуйте, якою темою об'єднані прислів'я та приказки.

4. Згадайте інші прислів'я та приказки на цю тему. Назвіть у них займенники.

Проект!

Підготуйте усне висловлення на одну з тем: «Спілкування в моєму житті», «Чи можу я прожити без спілкування», «Який я співрозмовник».

Особові займенники

Особові займенники вказують на *особу* мовця (*я, ми*), співрозмовника (*ти, ви*) або ж осіб, про яких говорять (*він, вона, воно, вони*).

	Однина	Множина
1 особа (мовець)	<i>я</i>	<i>ми</i>
2 особа (співрозмовник)	<i>ти</i>	<i>ви</i>
3 особа (особа, про яку говорять)	<i>він, вона, воно</i>	<i>вони</i>

Особові займенники змінюються за відмінками.

Відмінювання особових займенників першої та другої особи

	Перша особа		Друга особа	
Н.	<i>я</i>	<i>ми</i>	<i>ти</i>	<i>ви</i>
Р.	<i>мене</i>	<i>нас</i>	<i>тебе</i>	<i>вас</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>нам</i>	<i>тобі</i>	<i>вам</i>
Зн.	<i>мене</i>	<i>нас</i>	<i>тебе</i>	<i>вас</i>
Ор.	<i>мною</i>	<i>нами</i>	<i>тобою</i>	<i>вами</i>
М.	<i>(на) мені</i>	<i>(на) нас</i>	<i>(на) тобі</i>	<i>(на) вас</i>

Зверніть увагу! У непрямих відмінках особові займенники першої та другої особи мають іншу основу, ніж у називному: *я — мене, ми — нас; ти — тобою, ви — вас.*

Відмінювання особових займенників третьої особи

Н.	<i>він</i>	<i>вона</i>	<i>воно</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>його́, ньо́го</i>	<i>її́, неї́</i>	<i>його́, ньо́го</i>	<i>їх, них</i>
Д.	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>йому</i>	<i>їм</i>
Зн.	<i>його́, ньо́го</i>	<i>її́, неї́</i>	<i>його́, ньо́го</i>	<i>їх, них</i>
Ор.	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ним</i>	<i>ними</i>
М.	<i>(на) ньому́, ні́м</i>	<i>(на) ній</i>	<i>(на) ньому́, ні́м</i>	<i>(на) них</i>

Зверніть увагу! У непрямих відмінках, окрім давального, після прийменників ці займенники мають початковий звук [н] або [н'], в орудному відмінку він з'являється і без прийменника.

Вправа 516

Прочитайте текст, випишіть особові займенники, надпишіть відмінок.

Змалечку нам розказують про етикет — правила поведінки та спілкування з людьми. Із часом деякі норми змінюються: ми вже не робимо реверансів, не вклоняємося до землі, не цілуємо рук. Але головні правила спілкування — вихованість, ввічливість, повага до себе та до оточення — залишаються незмінними. Хоч би якими привабливими ви були, люди ставитимуться до вас добре лише тоді, коли ви будете добре ставитися до них.

Вправа 517

1. Спишіть словосполучення, поставивши займенники в потрібний відмінок.

Зразок: дякувати (він) — дякувати йому.

Дякувати (він), спілкуватися з (вона), дружити зі (я), обговорити з (вони), святкувати з (ви), допомогти (вона), зустріти (ти), бачитися з (вони), з'ясувати в (вона), перепросити в (він), подякувати (вони), пробачити (ми), повідомити (я).

2. Надпишіть особу та число займенників.

Вправа 518

1. Прочитайте запитання, розкривши дужки та поставивши займенники в потрібний відмінок.

1) Якщо (ви) трапилося зайти в приміщення, де вже є присутні, хто з (ви) має привітатися першим? 2) Як потрібно привітатися, коли (ви) на вулиці зустрічаєте свого друга з його мамою? 3) Чи можна вести бесіду двом особам між собою, якщо з (вони) перебуває ще одна людина? 4) Чи варто (ми) добирати різні етикетні формули, вітаючись із другом, учителем, батьками?

2. Дайте відповіді на запитання.
3. Запишіть короткі відповіді, над особовими займенниками надпишіть відмінок.
4. Підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі в реченні.

Вправа 519

1. Прочитайте речення.

1) Лікар заходить до палати й питає в пацієнтів: «Як ми сьогодні себе почуваємо?» 2) Мама хвалиться й розказує про своє малятко: «А в нас уже виростили два зубчики». 3) Дмитрик готується до змагання й налаштується перед дзеркалом: «Дмитре, ти все зможеш! Зберися!».

2. Що цікавого щодо займенників ви помітили в реченнях?
3. Якому стилю властиві такі речення? Поміркуйте чому.

Присвійні займенники

Присвійні (від *присвоїти*) займенники вказують на належність когось або чогось певній особі, вони співвідносяться з особовими займенниками.

Особові	Присвійні	Особові	Присвійні
<i>я</i>	<i>мій, моя, моє, мої</i>	<i>ми</i>	<i>наш, наша, наше, наші</i>
<i>ти</i>	<i>твій, твоя, твоє, твої</i>	<i>ви</i>	<i>ваш, ваша, ваше, ваші</i>
<i>він, воно, вона</i>	<i>його, її</i>	<i>вони</i>	<i>їхній, їхня, їхнє, їхні</i>

До будь-якої особи: *свій, своя, своє, свої*

Присвійні займенники змінюються за відмінками, родами та числами.

	Однина			Множина
	Чол. рід	Жін. рід	Серед. рід	
Н.	<i>мій</i>	<i>моя</i>	<i>мій</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого́</i>	<i>моєї</i>	<i>мого́</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>мо́єму</i>	<i>моїй</i>	<i>мо́єму</i>	<i>моїм</i>
Зн.	<i>мій, мого́</i>	<i>мою</i>	<i>мій, мого</i>	<i>мої, моїх</i>
Ор.	<i>мої́м</i>	<i>моєю</i>	<i>мої́м</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) мо́єму, на мої́м</i>	<i>(на) моїй</i>	<i>(на) мо́єму, на мої́м</i>	<i>(на) моїх</i>

Зверніть увагу! У непрямих відмінках займенники *мій, твій, свій* наголошуємо на другому складі: *мо́єму другу, тво́го проекту, своїм темпераментом*.

Вправа 520

Провідмініуйте займенники *твій, твоя, твоє, твої*.

Вправа 521

1. Спишіть словосполучення, поставивши присвійні займенники в потрібну граматичну форму (рід, число, відмінок).

Зразок: (*мій*) електронна адреса — моя електронна адреса.

(*Мій*) електронна адреса, з (*твій*) характером, у (*їхній*) класі, у (*наш*) школа, на (*свій*) розсуд, за (*ваш*) спостереженнями, без (*його*) допомоги, у (*наш*) місті, (*мій*) комп'ютера, на (*її*) сторінці, у (*твій*) акаунті, у (*наш*) журналі, зі (*свій*) собакою, в (*наш*) таксі, (*їхній*) будинку.

2. Над займенниками надпишіть рід, число, відмінок.

Вправа 522

1. Спишіть речення, поставивши займенники в потрібну форму.

(*Ми*) по-різному реагуємо на ситуації в (*наш*) житті: радіємо, сумуємо, сперечаємося. Це природно, адже емоції допомагають (*ми*) краще зрозуміти одне одного, а також висловити власне ставлення до ситуації. Та інколи (*свій*) реакцією (*ми*) можемо зробити боляче й неприємно людям навколо, зачепити (*їхній*) почуття. Тому варто контролювати (*свій*) поведінку й емоції.

2. Над присвійними займенниками надпишіть відмінок, рід і число.
3. Підкресліть займенники відповідно до синтаксичної ролі.

Вправа 523

1. Прочитайте допис і коментарі до нього.

Андрій Гончар

У мене якась чорна смуга: посварився зі своїм найкращим другом, розбив телефон, завалив контрольну з математики, ще й нагрімав на бабусю, яка мене дуже любить і нічого поганого не зробила. Просто завал на всіх фронтах. Що ви робите в таких ситуаціях? Друзі, поділіться вашими методами!

Коментарі

Семен Джонсон

Я звертаюся до свого друга. Він оптиміст і завжди жартами підтримує мене.

1 дн. 4 вподобання Відповісти

Ганна Невблаганна

Мій метод — класна музика, завжди бадьорить.

23 год. 7 вподобань Відповісти

Скеля

Твої проблеми потребують твоїх рішень.

9 год. 3 вподобання Відповісти

Вірунька Вірунька

Не хвилюйся, все минеться. Я чула, що є курси з емоційного інтелекту. Поцікався. Там якраз навчають працювати з емоціями.

3 год. 7 вподобань Відповісти

2. Випишіть займенники, визначте розряд, відмінок, рід і число.

3. Чи знаєте ви, що таке емоційний інтелект? Якщо так, поділіться інформацією з однокласниками й однокласницями. Або з'ясуйте це разом із дорослими й обговоріть на наступному уроці.

4. Пригадайте випадки із життя чи епізоди з мультфільмів/фільмів, які ілюструють ситуації, коли емоції керують вчинками людини (наприклад, мультфільм «Думки навиворіт»). Обговоріть їх.

5. Напишіть твір-роздум на тему «Я керую емоціями чи емоції мною?»

Вправа 524

1. Спишіть фрагменти документів.

1) Я, Іваненко Сергій Петрович, народився 19 червня 2012 року в м. Тернополі. 2) Шановна пані Маріє! Запрошуємо Вас до участі в урочистостях із нагоди 175-річчя нашого навчального закладу. 3) Шановні учні! Щиро вітаємо вас із закінченням навчального року та запрошуємо до участі у флешмобі! Надсилайте ваші роботи на електронну пошту школи.

2. Підкресліть особові та присвійні займенники відповідно до ролі в реченні.

3. Чому, на вашу думку, займенники *ви*, *ваш* написані і з малої, і з великої літери? Звірте свої міркування з інформацією в рубриці «Про що говорять слова».

4. Наведіть ситуації, у яких варто використовувати займенники *ви* і *ваш* стосовно однієї особи.

Зворотний займенник себе

Виділяють один зворотний займенник *себе*. Він указує на виконавця дії, причому може стосуватися першої, другої чи третьої особи. Цей займенник не має форми називного відмінка й уживається лише в непрямих відмінках.

Н.	—	З.	<i>себе</i>
Р.	<i>себе</i>	Ор.	<i>собою</i>
Д.	<i>собі</i>	М	<i>(на) собі</i>

Вправа 525

Спишіть речення, поставте займенники в потрібну форму відмінку та, де це можливо, роду.

1) Вивищувати (*себе*) за рахунок «топтання» інших — принизливо (*М. Павленко*). 2) Нарешті (*я*) зможу бути сама (*себе*) (*Л. Воронина*). 3) Уявіть (*себе*), що він дійсно сказав (*ви*) правду, а (*ми*) б не звернули уваги... (*В. Росін*). 4) А в тиші, сама перед (*себе*), (*вона*) відкрила на листках щоденника втаємничені думи (*О. Бердник*).

Вправа 526

Прочитайте, знайдіть помилки. Запишіть виправлені варіанти.

Дякую вас, пробачте мене, зустрінися з їм, з мого рахунка, відчула на себе, моя собака, у чиєму підручнику, свого батька, властивий йому, прийти з їми, сказати ним, поспілкуватися з її, нашій учитель, характерний для його, потребувати їхньої допомоги.

Про що говорять слова

Займенник *ти* використовують у дружньому неофіційному спілкуванні добре знайомих людей.

Займенник *Ви* на позначення однієї особи заведено вживати в офіційному спілкуванні або щоб підкреслити шанобливе ставлення. У такому значенні займенники *Ви*, *Ваш* в офіційних документах, у листах і в діловому повсякденні пишемо з великої літери: *Повідомляємо Вам про... Вітаємо Вас...*

Питальні й відносні займенники

Питальні займенники вживаються в питальних реченнях. Ці займенники вам добре знайомі, адже вони є питаннями до всіх іменних частин мови: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*

Питальні займенники легко розпізнати, адже з їхньою допомогою будують питальні речення: *Яке твоє ім'я? Скільки тобі років? У кого є запасна ручка?*

Займенники *хто, що, скільки* не мають роду й числа, їх змінюємо лише за відмінками. Займенники *який, чий, котрій* змінюємо за відмінками, родами й числами.

Н.	<i>хто</i>	<i>що</i>	<i>скільки</i>
Р.	<i>кого</i>	<i>чогó</i>	<i>скільких</i>
Д.	<i>кому</i>	<i>чому</i>	<i>скільким</i>
Зн.	<i>кого</i>	<i>що</i>	<i>скільки, скільких</i>
Ор.	<i>ким</i>	<i>чим</i>	<i>скількима</i>
М.	<i>(на) ко́му, (на) кім</i>	<i>(на) чо́му, (на) чім</i>	<i>(на) скільких</i>

Н.	<i>чий</i>	<i>яке</i>	<i>котра́</i>
Р.	<i>чийо́го</i>	<i>якого</i>	<i>котро́ї</i>
Д.	<i>чийо́му, чи́єму</i>	<i>якому</i>	<i>котрі́й</i>
Зн.	<i>чий, чийо́го</i>	<i>яке</i>	<i>котру́</i>
Ор.	<i>чи́йм</i>	<i>яким</i>	<i>котре́ю</i>
М.	<i>(на) чийо́му, чи́єму, чи́йм</i>	<i>(на) якому, (на) якім</i>	<i>(на) котрі́й</i>

Вправа 527

1. Розгляньте таблиці зі зразками відмінювання питальних займенників на попередній сторінці.
2. Прочитайте займенники, над якими стоїть наголос. Запам'ятайте вимову.

Вправа 528

Провідмініуйте займенники *котр́й, яка, чие*.

Вправа 529

1. Запишіть запитання, поставивши займенники в потрібну форму.
1) (*Що*) задавали з української? 2) (*Хто*) сьогодні не було? 3) З (*хто*) ти виконував завдання? 4) (*Чий*) це книга? 5) (*Хто*) треба допомогти? 6) (*Скільки*) у вас сьогодні уроків? 7) (*Котрий*) година? 8) На (*який*) морі вони відпочивали влітку? 9) У (*хто*) є питання?
2. Надпишіть над займенниками відмінок, підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі.

Вправа 530

1. Об'єднайтесь у пари й поставте одне одному по 5 питань (це мають бути речення з питальними займенниками), щоб з'ясувати, як поводитимуться ваші партнер чи партнерка під час розмови.

Зразок: *Якою буде твоя реакція на слова...? Що ти скажеш у відповідь на...?*

2. Які ці речення за метою висловлювання?

Відносні займенники — це фактично ті самі займенники, що й питальні, але вони виконують іншу функцію — слугують засобом зв'язку в складних реченнях (виконують функцію сполучних слів): *хто, що, який, чий, котрий, скільки*. Наприклад: *Я знаю, що задавали з англійської*.

Вправа 531

1. Випишіть спочатку речення з питальними займенниками, а потім із відносними.

1) Зрештою, ніколи не відомо, скільки часу знадобиться, аби врятувати позаземну цивілізацію... (*Л. Воронина*). 2) «Скільки ж тут кілограмів?» — запитала Люда (*М. Білкун*). 3) Чи знаєте, ким я був раніше? (*Г. Малик*). 4) «Кого це ви там знайшли?» — здивувався Роман Петрович (*Л. Письменна*). 5) А потім всі побачили літак, який швидко наближався з-під сонця (*Д. Ткач*).

2. Як ви міркували, виконуючи завдання?

Вправа 532

1. Переробіть речення так, щоб питальні займенники стали відносними.

Зразок: *Що ти хочеш? — Скажи, що ти хочеш.*

1) Який у тебе телефон? 2) Котра зараз година? 3) Чий це щоденник? 4) Хто хоче відповідати? 5) З ким ми ще не працювали? 6) Який сьогодні день тижня?

2. Поміркуйте, чи змінилася будова речень. Як саме?

Вправа 533

1. Продовжте й запишіть речення з відносними займенниками.

1) Розкажи, *кому*... 2) Я знаю, *скільки*... 3) Не уявляю, *який*... 4) Підкажіть, будь ласка, *котра*... 5) Діти, перевірте, *чий*...

2. Підкресліть займенники відповідно до функції в реченні.
3. Поміркуйте, чим відрізняються займенники *котрий* і *який*. Зверте свою відповідь з інформацією з рубрики «Про що говорять слова».

Необхідно відрізнити займенник *що* від співзвучного сполучника у складному реченні. Розрізнити їх допоможуть такі міркування: якщо це слово можна замінити займенником *який* (у потрібній відмінковій формі)

або іншим повнозначним словом, то *що* — це займенник, який виконує функцію сполучного слова та поєднує частини складного речення. При цьому займенник *що* відповідає на питання та є членом речення. Порівняйте: *Я знала, що ти прийдеш. Я знала, що сьогодні трапиться.* В останньому реченні *що* можна замінити іменниками *подія, ситуація* тощо.

Вправа 534

1. Переробіть пари простих речень на складні так, щоб частини поєднувалися займенником.

Зразок: *Я виграв персонажа. Я довго мріяв про персонажа.* — *Я виграв персонажа, про якого довго мріяв.*

1) На обличчі Дениса промайнула посмішка. Посмішка не віщувала нічого хорошого. 2) Я відчула шалене хвилювання перед виступом. До виступу довго готувалася. 3) Світлана погодувала кошеня. Кошеня приблудилося до їхнього дому. 4) Я належу до людей. Люди люблять мріяти.

2. Поміркуйте, який варіант (два речення чи одне) ви би ймовірноше використали у спілкуванні. Чому?

Вправа 535

1. Спишіть речення, у яких *що* є займенником.

1) Видно, він вирішив, що я сплю (*Майк Йогансен*). 2) Краще подумаєм, що взяти на дорогу (*Л. Письменна*). 3) Пам'ятаєш, позавчора ми грали у волейбол, що він тобі сказав? (*В. Росін*). 4) Знав Петро, що треба їм своєчасно прибути (*О. Іваненко*). 5) І ми не маємо сумніву, що він буде по-справжньому щасливим (*В. Росін*). 6) Перші слова, перші розпити, перше привітання — не люблю цього всього, не знаю, що і як говорити (*І. Роздобудько*).

7) Словом, наша дискусія велася в одній площині: я доводив, що вони ж розумні й мусять мене зрозуміти, а вони казали, що я дурний і нічого не розумію (В. Нестайко).

2. Підкресліть займенники відповідно до функції в реченні.

Про що говорять слова

Займенники *котрий/котра/котре/котрі* вживаємо, коли говоримо про час або коли потрібно вирізнити когось із-поміж інших, наприклад: *У котрому вагоні ти їдеш? О котрій годині прибуття?* У всіх інших випадках варто вживати займенник *який/яка/яке/які*: *Це хлопець, з яким ми познайомилися в таборі.*

Іноді вибір займенника міняє зміст речення, порівняйте: *Котрий зараз урок? — Четвертий. Який зараз урок? — Фізкультура.*

Заперечні й неозначені займенники

Заперечні займенники *заперечують* предмет, ознаку, кількість, наприклад: *ніщо, нічий, ніскільки*. Вони утворюються шляхом додавання частки **ні/ані** до відносних займенників: *ні+що, ані+скільки*. Пишемо такі займенники разом, окрім випадків, якщо між часткою **ні** та займенником стоїть прийменник (дивіться таблицю).

Пишемо разом	Пишемо окремо
Майже завжди: <i>ніхто, нікого, нікому</i>	Якщо між часткою ні та займенником стоїть прийменник: <i>ні в кого, ні з ким</i>

Відмінюємо заперечні займенники подібно до відносних: *нікого, нічиєму, ніскільких*.

Зверніть увагу на варіанти наголошування заперечних займенників *ніхто* і *ніщо* в непрямих відмінках: *нікого* — *нікого*, *нічому* — *нічому*. У цих формах від наголосу залежить значення: займенники з наголошеним коренем позначають відсутність когось чи чогось: *нікого немає*, *нічого не видно*. Займенники з наголошеним префіксом позначають неможливість скористатися кимось або чимось: *нікого й спитати*, *нічого їсти*.

Вправа 536

1. Від поданих відносних займенників утворіть заперечні.
Хто, що, який, чия, котре, скільки.
2. Визначте спосіб словотворення.

Вправа 537

Провідмініуйте займенники *ніщо*, *нічий*, *ніяка*, *ніскільки*.

Вправа 538

1. Спишіть займенники з прийменниками, знявши ризик.
Ні/який, в/ні/якого, ні/в/якого, ніхто, ані/скільки, ні/в/кого, ані/на/скільки, ні/чий, з/ні/чий, ні/з/чий.
2. Поясніть правопис.

Вправа 539

1. Спишіть речення, знявши ризик.
 - Ні/кому не/давайте паролі від свого телефона та банківської карти.
 - Не/повідомляйте не/знайомцям ні/яку інформацію про місце свого проживання та навчання.
 - За жодних обставин не/сідайте в машину ні/з/ким не/знайомим.
 - Запам'ятайте: ні/хто не/може змусити вас робити те, що ви вважаєте не/правильним і не/пристойним.

- Ви не/маєте ні/перед/ким виправдовуватися за свої вчинки, але помилки треба визнавати й виправляти.
 - Ні/в/яких ситуаціях не/ризикуйте своїм життям і здоров'ям: це найцінніше, що ви маєте.
2. Над усіма займенниками надпишіть розряд за значенням і відмінок.
 3. Поміркуйте, як можна назвати наведені твердження.
 4. Уявіть себе автором чи авторкою колонки порад і сформулюйте поради щодо того, як, кому та в якій ситуації варто давати поради.

Неозначені займенники вказують на невизначений предмет, ознаку, кількість: *абихто, деякий, скільки-небудь*. Ці займенники утворюємо додаванням часток **аби-, де-, казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь, -сь** до відносних займенників. Правопис неозначених займенників залежить від того, з якою часткою вони утворені.

Пишемо разом	Пишемо з дефісом	Пишемо окремо
Із частками аби-, де-, -сь : <i>абихто, дехто, хтось</i>	Із частками казна-, хтозна-, бозна-, будь-, -небудь : <i>казна-хто, хтозна-хто, бозна-хто, будь-хто, хто-небудь</i>	Якщо між частками та займенником стоїть прийменник: <i>казна в кого, аби з ким, будь у кого, бозна на кому</i>

Підказка. Найлегше запам'ятати ті частки, з якими займенники треба писати разом. Для цього можна вивчити таку фразу: «*Аби десь, але разом*» (**аби-, де-, -сь** — разом). Відповідно з усіма іншими частками пишемо займенники з дефісом.

Відмінюємо неозначені займенники подібно до відносних: *абикого, хтозна-чиєму, скількох-небудь*.

Вправа 540

Спишіть займенники, поясніть різницю в написанні.

Щось — що-небудь, деякий — бозна-який, чийсь — казна-чий, в абикого — аби в кого, на казна-скільки — казна на скільки, в декого — де в кого, будь у кого — у будь-кого, нічого — ні до чого.

Вправа 541

1. Від поданих відносних займенників утворіть неозначені.

Хто, що, який, чия, котре, скільки.

2. Визначте спосіб словотворення.

Вправа 542

Спишіть займенники, знявши ризик.

Аби/хто, казна/який, чий/небудь, чий/сь, де/котрий, бозна/до/кого, ні/скільки, з/де/ким, де/з/ким, ні/на/що, будь/на/що, ні/ким, де/хто, аби/до/кого, із/хтозна/ким, ні/в/кого, будь/чого, ні/котрий, скільки/небудь.

Вправа 543

1. Спишіть речення, знявши ризик.

1) Ми ж не/боягузи які/небудь! (*Л. Письменна*). 2) Об-ра́зи так і сипалися з неї, мов із дірявого мішка, набитого казна/якими капостями (*А. Костецький*). 3) Не слухаєте, лепечете, знаєтеся бозна/з/ким, а тоді «дядечку любезний»... (*Дніпрова Чайка*). 4) Йому *хочеться* чим/небудь втішити її, але не/знаходить слів... (*Д. Ткач*). 5) Я привів із собою ще де/кого зі своїх знайомих хлоп'ят (*Л. Смілянський*).

2. Підкресліть займенники відповідно до ролі в реченні.

3. Поясніть орфограми.

4. Поміркуйте, чому над одним словом у вправі стоїть знак наголосу.

5. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією.

1. Прочитайте фрази.

Хіба це проблема? Забий!
Я завжди готовий вислухати тебе.
Не переймайся, все буде добре!
Твої почуття — це нормально.
Ти сам винен!
Сльозами горю не допоможеш!
Що я можу для тебе зробити?
Ой, це що, ось у мене було...
Ага, а я ж тобі казала!
Теж мені проблема!
Я розумію, що ти відчуваєш.

2. Поміркуйте, у яких ситуаціях використовують наведені фрази. Чи всі фрази доречно використовувати?
3. Сформулюйте, що таке втішання. Зверте свої міркування зі словником.

Вказівні й означальні займенники

Вказівні займенники вирізняють один предмет, особу чи ознаку з-поміж інших: *цей, оцей, сей, той, стільки, такий, отакий*.

Вказівні займенники *цей, той, такий* змінюються за родами, числами та відмінками, як прикметники. Займенник *скільки* заміняє числівники, змінюється лише за відмінками.

Зверніть увагу! Займенники *та, те, ті, ця, це, ці, така, такі* у фольклорних і поетичних текстах можуть мати нестягнені форми *тая, тее, тії, цяя, цее, ції, такая, такії*, згадайте: «А ми тую червону калину підіймемо..» (С. Чарнецький).

Відмінювання вказівних займенників

Н.	<i>той</i>	<i>та</i>	<i>те</i>	<i>ті</i>
Р.	<i>того</i>	<i>тієї, тої</i>	<i>того</i>	<i>тих</i>
Д.	<i>тому</i>	<i>тій</i>	<i>тому</i>	<i>тим</i>
Зн.	<i>той, того</i>	<i>ту</i>	<i>той, того</i>	<i>ті, тих</i>
Ор.	<i>тим</i>	<i>тією, тою</i>	<i>тим</i>	<i>тими</i>
М.	(на) <i>то́му,</i> (на) <i>ті́м</i>	(на) <i>ті́й</i>	(на) <i>то́му,</i> (на) <i>ті́м</i>	(на) <i>ти́х</i>

Зверніть увагу! У непрямих відмінках займенників *той, цей* наголос змінюється: якщо ці займенники вжиті з прийменником, тоді наголос у них падає на основу (*в то́му дописі, із цьо́го акаунту*); якщо займенники вживаємо без прийменників, наголошуємо закінчення слова (*тогó блогера, цьо́му хейтеру*).

Вправа 545

1. Прочитайте словосполучення, правильно наголошуючи.

Бачила того конкурсанта, вболіваю за того спортсмена, вірю тому доказу, читав у тому романі, у цьому смислі, цьому гравцеві, від цього берега, цього колективу.

2. Визначте відмінки займенників.

Вправа 546

Провідмініуйте займенники *той, та, те, ті, стільки*.

Вправа 547

1. Прочитайте речення, обираючи займенник.

1) Привал буде за *цією/тією* горою. 2) Мені, будь ласка, *це/те* тістечко. 3) Візьміть *цю/ту* книгу, не пошкодуєте.

4) Нам треба дійти аж до *цих/тих* будинків. 5) Я живу в *цьому/тому* місті. 6) Тож до зустрічі *цієї/тієї* суботи!

2. Поміркуйте, як зміниться зміст речення залежно від вибору займенника.

3. Чи є речення, у яких вибір однозначний?

Означальні займенники узагальнено вказують на предмети, ознаки, кількість: *весь (увесь), всякий (усякий), сам, кожний (кожен), самий, інший*. Зверніть увагу на фонетичні варіанти цих займенників.

Відмінювання означальних займенників

Н.	<i>весь</i>	<i>вся</i>	<i>весь</i>	<i>всі</i>
Р.	<i>всього</i>	<i>всієї</i>	<i>всього</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому</i>	<i>всій</i>	<i>всьому</i>	<i>всім</i>
Зн.	<i>весь, всього</i>	<i>всю</i>	<i>весь, всього</i>	<i>всі, всіх</i>
Ор.	<i>всім</i>	<i>всією</i>	<i>всім</i>	<i>всіма́</i>
М.	<i>(на) всьо́му, (на) всі́м</i>	<i>(на) всій</i>	<i>(на) всьо́му, (на) всі́м</i>	<i>(на) всіх</i>

Зверніть увагу! У непрямих відмінках займенника *весь* наголос змінюється: якщо займенник вжито з прийменником, тоді наголос падає на основу (*у всьо́му світі, від усьо́го класу*); якщо займенник уживаємо без прийменників, наголошуємо закінчення слова (*всьо́го світу, всьо́му класу*).

Треба розрізняти займенники *са́мий* і *самі́й*: *са́мий/са́ма/са́ме/са́мі* уживаємо у сполученні зі словами типу *той са́мий раз, та са́ма книга*, а *самі́й/самá/самé/самі́* вживаємо у значенні «лише один»: *У нас у класі самі́ дівчата*.

Вправа 548

1. Прочитайте поєднання слів, правильно наголошуючи.

Сама собі господиня, прийшла сама, та сама жінка, сама ввічливість, лишилася сама; на тому самому місці, довелося самому, грати самому, себе самого перехитрити, в самий раз; всього найкращого, в усьому місті, від усього активу, усьому класу.

2. Усно складіть речення із цими поєднаннями слів.

Вправа 549

1. Провідмініюйте займенники *всякий, кожна, інше, самі*.
2. Запишіть статуси із соцмереж, розкриваючи дужки та ставлячи займенники в потрібну форму. Над займенниками надпишіть розряди.

1) Любов виникає з любові, коли хочу, щоб (я) любили, (я) (сам) першим люблю (Г. Сковорода). 2) Потрібно знаходити головне в (сам) (себе), де б (ти) не був (Ернест Гемінґвей). 3) Той, хто не вірить у чудеса, ніколи (вони) і не отримає (Роальд Дал). 4) Інтернет зближує (ті), (хто) на відстані, а віддаляє (ті), (хто) поряд (Автор невідомий).

3. Оберіть статус, який би ви опублікували на своїй сторінці.

Запам'ятайте сталі вирази із займенниками: *у такому разі*, а не ~~в подібному разі~~, *такі питання*, а не ~~наступні питання~~, *такий самий*, а не ~~один і той же~~, *іншим разом*, а не ~~в другий раз~~, *у цьому випадку*, а не ~~в даному випадку~~.

Вправа 550

Виправте помилки в реченнях, де це потрібно.

1) Другим разом вчинимо інакше. 2) У даному випадку це допоможе. 3) Вислухаємо любі пропозиції. 4) Ми вже

займаємося ціми питаннями. 5) Я відповідаю на кожному уроці. 6) Подивися у будь-чиєму блозі. 7) Хочу подякувати всім. 8) Зреагуйте на наступні зауваження. 9) Пропоную діяти наступним чином.

Вправа 551

1. Прочитайте фрагмент із книжки «Життя онлайн» Луї Стовелла в перекладі Тетяни Кузьменко.

Чи справді я хочу цим ділитися?

Дуже просто запостити щось таке, що змусить тебе кусати лікті вже за мить (або через тижні чи роки). Тож перед тим, як викладати, зупинись і подумай. Спитай себе...

- Чи хочеш ти, щоб це побачили твоя бабуся / найкращий друг / найзапекліший ворог. (У мережі все може поширюватися значно далі, ніж тобі того хочеться.)
 - Якщо ти про когось щось пишеш, то чи скажеш те саме цій людині віч-на-віч? (Дивися вище.)
 - Може, ти із часом будеш непокоїтися через цей допис? Якщо так, то чи вартий він твоїх переживань?
2. Випишіть займенники, визначте їхній розряд за значенням, відмінок, рід і число.
 3. Продовжте текст, висловивши свої міркування з теми.

Вправа 552

Ознайомтеся зі схемою розбору займенника як частини мови.

Схема розбору займенника як частини мови

1. Запишіть слово. Визначте частину мови.
2. Знайдіть початкову форму (називний відмінок; для займенників прикметникового типу — називний відмінок однини чоловічого роду).

Зразок
розбору

3. Визначте розряд за значенням.
4. Визначте морфологічні ознаки: рід (якщо є), число (якщо є), відмінок.
5. Визначте синтаксичну роль слова.
6. Розберіться з правописом слова (як воно пишеться).

Вправа 553

1. У наведених реченнях знайдіть займенники та зробіть морфологічний розбір.

1) «А нащо ті книжки читати, коли є телебачення, і комп'ютер, й інтернет?» — казав Ромка (*В. Нестайко*).
 2) На багатьох сайтах рекламували диво-таблетки, які нібито дозволяли позбутися зайвої ваги у найкоротші терміни (*С. Гридін*).
 3) А що, як помістити оголошення з її фотокарткою в інтернеті або розклеїти на тролейбусних зупинках? (*О. Сайко*).
 4) Поглянула на мене краєм ока й закрила свій блог (*О. Луцевська*).

2. Змодельуйте ситуації, у які потрапили герої з наведених цитат. Що б ви їм могли порадити?

Вправа 554

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Підсумки та саморефлексія

Пригадаймо!

1. Як відрізнити займенники від інших частин мови?
2. Для чого нам потрібні займенники?
3. Які розряди займенників за значенням ви знаєте?
4. Чим відрізняються означальні й неозначені займенники? Як відмінювати займенники?
5. Які орфограми щодо займенників ви знаєте?
6. Як пов'язані займенники й етикет?

Повторення вивченого

§ 55. Будова слова. Словотвір. Орфографія

Вправа 555

1. Прочитайте початок казки, заповнивши пропуски в тексті.

В одній прекрасній країні Мовознавії жили близькі друзі — хлопець і дві дівчини. Одна з дівчат дуже любила розбиратися в суті слів і з'ясовувати їхню будову. Вона завжди говорила, що частини слів — ключ до розуміння їхнього значення: «Подивіться хоча б на слово *невагомість* — немає ваги, відсоток — частина від сотні, подружжя — тому що подружилися, перемогти — змогти краще...» Розумниця могла говорити про це годинами! Та що там годинами — днями й ночами. Для того, щоб легше було вивчати частини слова, вона дала їм назви — ... А звали дівчину ...

Хлопець був надзвичайно креативною натурою: він умів творити нові слова від тих, які вже існують: «Вам щось *подобається* — ставте *вподобайки*! Написали картину *на стіні* — та то ж *стінопис*! *Носимо на плечах* — то *наплічник*!» Хлопець навіть розробив кілька способів

творення слів: ... Звали цього креативного парубка ...

Ну а третя подружка в усьому любила порядок і грамотність. Вона завжди говорила: «Якщо слово написано неправильно, то воно втрачає свою вартість». Вона охоче всім пояснювала, що префікса **рос-** не існує, що суфікс **-ськ-** має братів і багато іншого. Звали цю розумницю ...

Попри те, що друзі були дуже обізнані й розумні, вони неймовірно любили вчитися й відкривати щось новеньке.

2. Чи легко вам було здогадатися, що має бути на місці пропусків?
3. Пофантазуйте та придумайте продовження історії.

Вправа 556

1. Випишіть пари спільнокореневих слів.

Обережно, берегти, берег; струнко, струна, струс; книга, книжний, книги; родина, родиною, родимка; лікарня, лікоть, лікувати; маса, маска, масивний; кіт, кошачий, кит; школяр, шкільний, шкільного; гурт, гуркіт, гуртовий; краса, прикрашений, красти; прообраз, образити, образний.

2. Визначте частини слова.
3. Поясніть співзвучність неспільнокореневих слів.

Вправа 557

1. Поясніть різницю лексичного значення паронімів через значення твірних слів.

Зразок: *громадський* ← *громада*, *громадянський* ← *громадянин*.

Освічений, досвідчений, освітлений; кристальний, криштальний; ефектний, дефектний; мимохідь, мимохідь; відмінний, відмітний; відтинок, відтінок.

2. Визначте спосіб словотворення.
3. Складіть із паронімами речення.

Вправа 558

1. Запишіть слова, вставивши на місці пропусків потрібні літери.

(з/с/зі)розуміти, (з/с/зі)мінитися, пр(и/е)бирання, пр(и/е)йти, (з/с/зі)ткнутися, бе(з/с)перечно, пр(и/е)носить,

пр(и/е)важливий, (з/с/зі)першу, ро(з/с)поділ, (з/с/зі)'явистися, пр(и/е)освященний, ро(з/с)питати, (з/с/зі)хильність, пр(и/е)шкільний, ро(з/с)кривати, пр(и/е/і)звище (з/с/зі)низити, пр(и/е)боркати, бе(з/с)лад, (з/с/зі)причинити, (з/с/зі)'ясувати, (з/с/зі)поживати, ро(з/с)рядитися, ро(з/с)робляти, пр(и/е)чудовий.

2. Позначте префікси, сформулюйте правила, які ви використали у вправі.

Вправа 559

1. Запишіть слова, вставивши на місці пропусків потрібні літери.

Груш..вий, печ..во, археолог..чний, вузл..к, нач..ння, павут..ння, діж..чка, розумн..чка, натхне..ня, признач..ння, святк..вий, книж..чка, ді..вий, фіз..к, добр..во, ход..ння, зверн..ння, ортопед..чний, бджол..ний, овоц..вий, сон..чко.

2. Позначте суфікси, сформулюйте правила, які ви використали у вправі.

Вправа 560

Утворіть прикметники за допомогою суфіксів -ськ-, -цьк-, -зьк-.

Товариш, чех, агент, Збараж, парубок, герцог, Париж, козак, Кременчук, люди, Поділ, Полісся.

Вправа 561

Утворіть присвійні прикметники від імен усіх учнів вашого класу.

Вправа 562

1. Розмістіть речення в такій послідовності, щоб вони становили зв'язний текст (перше речення позначене).

(1)Майже напевне ви (з/с)тикалися з прокрастинацією, навіть якщо вперше чуєте це слово.

Із прокрастинацією треба працювати, адже її часто супроводжує почуття провини, а іноді навіть сорому.

Сьогодні цей термін означає с..туац..ю, коли ви обі-
цяєте собі або іншим щось (з/с)робити, але п..р..клада-
єте це (з/с)початку на завтра, потім на післязавтра, і так
тр..ває доволі довго. У п..рекладі з латин..с...кої мови
воно означає «п..р..несення на наступний день».

2. Спишіть текст, заповнивши пропуски й обравши один варіант із пода-
них у дужках.
3. Які ви маєте способи боротьби з відкладанням «на потім»? Прочитайте
поради психологів Анни Шийчук і Володимира Вовка щодо того, як
подолати прокрастинацію.

1. Якщо справа для вас важлива
й потрібна, подумайте, що конкретно
заважає вам зробити її прямо зараз.

2. Коли ми стикаємось із вели-
ким і складним завданням, то від
страху не наважуємося почати. На-
томість можна подумати, як це
завдання подрібнити й виконувати
поетапно.

3. Створіть для себе комфортні
умови, щоб вас ніщо не відволікало.

(Із сайту «Happy Monday»)

4. За наведеними порадами створіть схему (дайте загальну назву й до
кожного пункту, створіть схематичні малюнки чи знайдіть ілюстрації).
5. Проведіть експеримент удома: якщо захочеться відкласти виконання
хатніх справ чи домашнього завдання, спробуйте наведені методи.
6. Поділіться результатами експерименту з однокласниками й одноклас-
ницями.
7. Напишіть розповідь про ваш експеримент від 3-ї особи, ніби ви ба-
чите ситуації збоку й описуєте не себе, а іншу людину. Стиль тексту
довільний. Наприклад, можна почати так: *«Марина мала на сьо-
годні купу справ, але щойно переступила поріг домівки, рука
разу потяглася до улюбленого гаджета...»*

§ 56. Морфологія. Орфографія

Вправа 563

Напишіть казкову історію про чотирьох друзів чи братів — іменні частини мови.

Вправа 564

Заповніть таблицю.

Іменні частини мови

	Іменник	При- кметник	Числів- ник	Займен- ник
Значення				
Питання, на які відповідають				
Граматичні категорії (рід, число, відмінок)				
Синтаксична роль				

Вправа 565

1. Спишіть речення.

1) Назбираєш достатньо охочих — вестиму ваш гурток! (А. Давидов). 2) Десятеро їх — і всі як один дрібні й прудконогі, веселі, замурзані всі, чорноголові, дуже галасливі й охочі до бійок та дрібних дитячих сварок (В. Близнець). 3) Гей, малий, скажи малому, хай малий малому скаже, хай малий коня прив'яже (Народна творчість). 4) Так навіщо ж нагадувати про таку неприємну річ, що ти ще малий і не можеш бути цілком самостійним? (Н. Забіла). 5) Йди в той ряд, де стоятиме побільше

завзятих парубків, приїжджих чумаків (П. Супруненко). 6) Дивуються приїжджі, знизують плечима: звідки така дивна назва? (А. Топачевський). 7) Тільки ноги несли його не по прямій лінії (М. Йогансен). 8) Визначте довжину прямої ВС (Із підручника математики).

2. Надпишіть назви усіх іменних частин мови, підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі в реченні. Усно визначте граматичні категорії (рід, число, відмінок).
3. Зробіть морфологічний аналіз виділених слів.

Вправа 566

1. Утворіть ступені порівняння від прикметників, де це можливо.

Складний, цікавий, захопливий, нудний, великий, важкий, незвичайний, веселий, комп'ютерний, швидкий, результативний.

2. Поясніть, чому не від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння.
3. Розкажіть про свій навчальний рік, використовуючи утворені форми ступенів порівняння прикметників (рід, число та відмінок можна змінювати). Наприклад: *Найскладнішою темою з української мови для мене була...*

Вправа 567

Запишіть словосполучення, поставивши слова в дужках у потрібну форму.

Кабінет (директор), навчаюся у (п'ятий) класі, з (двадцять шість) учнями, переможці (конкурс), перейматися (задача), збільшити пам'ять (гаджет), після (сім) уроків, дякувати (вчитель), подякували (я), студент (факультет), подорожувати з (він), дедлайн (проект) до (двадцять перше) травня, обома (очі), збільшити до (двісті) (гігабайт), із (шість) однокласниками, привітати з (Перше вересня), результати (іспит), відповідальність за (вони).

Вправа 568

Запишіть числівники словами, розшифруйте скорочення (зверніть увагу, що частину скорочень прийнято писати без крапок).

До 45 Гб, додати 2,5 л, менше від 200 г, дорівнює 1,09 млн, на 1 495 т, близько 678 га, о 18 год 35 хв 21 с, розміром 69,4 см², понад 986 млрд, із 74 дм, масою до 138 кг, відстань становить 700 км, 62 м, скільки мм у 2 м, коштує 1372 грн, здати роботу до 29.05.2024, із 01 вересня 2025 р., 2011 р. н.

Довідка. Гб — гігабайт, г — грам, га — гектар, год — година, дм — дециметр, кг — кілограм, км — кілометр, л — літр, м — метр, мм — міліметр, с — секунда, см — сантиметр, т — тонна, хв — хвилина, грн — гривня, млн — мільйон, млрд — мільярд, р. — рік, р. н. — рік народження.

Вправа 569

1. Запишіть речення, поставивши на місці дужок прізвища, імена та імена по батькові директора й заступників директора школи, а також ваших учителів у потрібній формі та доповнивши інформацією.

На уроках ... (ПП) ми багато дізналися про...

Ми щиро дякуємо ... (ПП) за...

Нам приємно було працювати з ... (ПП)

Сподіваємося найшвидше побачити ... (ПП)

Завдяки ... (ПП) ми дізналися про...

Ми будемо чекати зустрічі з ... (ПП)

2. Поділіться своїми враженнями від навчального року, використовуючи прізвища й імена ваших однокласників.

Вправа 570

Спишіть словосполучення, виправивши помилки, де це потрібно.

Моє день народження, величезне шимпанзе, харківське метро, далеке США, десяткова дріб, українська живопис, інопланетне НЛО, шалена папараці, у другій степені.

Вправа 571

1. Прочитайте допис.

14:32

97%

Алекс
Дорослі постійно говорять, що надо вчитися. Для чого це надо? Зарас часи змінилися, вся інформація бистро застаріває, та й усе можно знайти у інтернеті. Старший брат каже, що міні в жетті ніколи не знадобиться більша половина інформації, якою нам забивають голову в школі. У мене й так тища підпищиків. Що думаете про це друзі?

← Коментарі

Антон
Згоден! Не дочекаюся канікул.

Ігор 1 дн. 4 вподобань Відповісти
Знайти інформацію теж треба вміти. Ще й зрозуміти, чи вона не фейкова. Я за навчання.

Інна 23 год. 7 вподобань Відповісти
Тобі школа точно не завадить 😂 Хоча б для того, щоб грамотно й зрозуміло висловлюватися.

Розумниця 9 год. 3 вподобання Відповісти
Вчитися треба не стільки заради знань, скільки для того, щоб розвивати мозок. Хочеш сильні ноги — присідаєш, хочеш красиві біцепси — робиш вправи з гантелями, хочеш гострий розум — навчаєшся.

Оленка 3 год. 7 вподобань Відповісти
Ні, без навчання зараз ніяк. До речі, навчання — це ж не лише уроки в школі. Ще книги, пізнавальні ролики, спостереження...

1 год. 5 вподобань Відповісти

2. Спишіть текст допису, виправляючи помилки.
3. Обговоріть тему. Кого з коментаторів ви би підтримали? Наведіть аргументи на користь своєї думки.

Вправа 572

1. Прочитайте афоризми відомих людей про навчання.

1) Одне мені тільки близьке, вигукну я: о школо, о книги! (*Г. Сковорода*). 2) Кожен, хто припиняє вчитися, старіє, — не важливо, у 20 або 80 років, — а той, хто продовжує вчитися, залишається молодим. Найголовніше в житті — це підтримувати молодість мозку (*Генрі Форд*). 3) Книга й школа — що є глибше? (*П. Тичина*). 4) Учень, який навчається без бажання — це птах без крил (*Сааді*). 5) Добре тому, хто навчився вчитися (*Менандр*). 6) Хай чого б ти вчився, ти вчишся для себе (*Петроній*).

2. Запишіть цитату, яка вам сподобалася найбільше. Надпишіть усі частини мови.
3. Відповідно до своїх переконань сформулюйте власну відповідь на питання, чому важливо вчитися.

Вправа 573

1. Прочитайте жарти.

Тільки студенти та школярі на запитання «котра година?» відповідають: «10 хвилин залишилося».

«Око за око, зуб за зуб!» — сказала Наталочка й наставила Марії Іванівні дизлайків під світлинами у фейсбуку.

Максимко довів учительку до істерики коментарями в щоденнику...

Ніколи вдома не буває так чисто, як перед приходом мами з батьківських зборів.

2. Пригадайте, що веселого відбулося у вас упродовж навчального року.
3. Напишіть твір «Як я провела/провів навчальний рік». Зачитайте його в класі (можна дібрати світлини, відео).

Вправа 574

Виконайте вправи й тестові завдання в електронному додатку до підручника.

Проект!

Об'єднайте зусилля та напишіть спільний текст, змонтуйте відеоролик «Мій цікавий/веселий/шалений/нудний 6-й клас!» (у назві оберіть потрібне чи додайте своє).

Любі шестикласники та шестикласниці!

Ви добре попрацювали цього навчального року! Сподіваємося, наш підручник був корисним та цікавим для вас і за цей рік ви суттєво покращили навички спілкування. Бажаємо вам добре відпочити влітку, набратися сил та отримати величезну кількість приємних вражень. А ми тим часом підготуємо для вас багато нового й цікавого. До зустрічі в сьомому класі!

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ЛІТВИНОВА Інна Миколаївна

«УКРАЇНСЬКА МОВА»

підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам

«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головний редактор *І. Столій*. Редактор *О. Якименко*. Технічний редактор *Ю. Неджеря*.

Художнє оформлення *В. Труфена, Т. Задорожної*. Коректор *Н. Красна*

Підписано до друку 10.06.2023. Формат 70×90/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 21,06. Обл.-вид. арк. 19,45.

Наклад 12926 пр. Зам. № 10-06.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7548 від 16.12.2021.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 701-11-22.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,

пров. Сімферопольський, 6, Харків 61052.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

УКРАЇНЬКА МОВА

підручник для 6 класу
закладів загальної
середньої освіти

Особливості підручника:

- створює умови для активної діяльності на уроці та свідомої самостійної роботи учнів
- дає змогу втілювати сучасний підхід до навчання через систему компетентісно орієнтованих завдань

Електронний додаток містить:

- інтерактивні вправи та тести за всіма темами
- навчальні аудіо-, візуальні та текстові матеріали

